

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SAMFUNDET
FOR DANSK
GENEALOGI OG
PERSONALHISTORIE
STIFTET 1879

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

76. ÅRGANG
(13. RÆKKE 4. BIND 3. HEFTE)
1956

UDGIVET AF
SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG
PERSONALHISTORIE

INDHOLD

En sønderjydske Præstegaard i 1864. Ved kgl. ordenshistoriograf, overarkivar, dr. theol. <i>Bjørn Kornerup</i>	65
Navngivne humlemestre, gartnere, urtegårdsmænd og voldmestre i Danmark før året 1662. Af havearkitekt <i>Johannes Tholle</i>	103
Supplement til Medaillon-Portrætstik af Danske og Norske. Af kon-torchef* i Danmarks Nationalbank <i>O. H. Clementsen</i>	117
Anmeldelser	120

KØBENHAVN — 1956

Oplysningstjeneste.

Medlemmer, der ønsker oplysning eller vejledning i genealogiske og personalhistoriske spørgsmål, kan henvende sig til oplysningstjenesten, der efter evne og spørgsmålenes art besvarer disse, enten direkte til spørgeren eller ved indrykning i tidsskriftet. Spørgsmål indsendes til redaktøren, afdelingsbibliotekar *Sven Houmøller*, Sdr. Fasanvej 46, København Valby. Svarporto bedes vedlagt.

Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie.

Medlemsbidraget er 15 kr.

Samfundet har siden dets stiftelse i 1879 udgivet:

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

1. række, bind I–III (1880–82) ved *F. Krarup*.
1. — , — IV–VI (1883–85) ved *G. L. Wad*.
2. — , — I–IV (1886–89) ved *G. L. Wad*.
2. — , — V–VI (1890–91) ved *H. W. Harbou*.
3. — , — I–III (1892–94) ved *H. W. Harbou*.
3. — , — IV–VI (1895–97) ved *G. L. Grove*.
4. — , — I–II (1898–99) ved *C. E. A. Schøller*.
4. — , — III–VI (1900–03) ved *G. L. Grove*.
5. — , — I–VI (1904–09) ved *G. L. Grove*.
6. — , — I (1910) ved *G. L. Grove* og *Paul Hennings*.
6. — , — II–VI (1911–15) ved *Paul Hennings*.
7. — , — I–VI (1916–21) ved *Paul Hennings*.
8. — , — I–VI (1922–27) ved *Paul Hennings*.
9. — , — I–VI (1928–33) ved *H. Hjorth-Nielsen*.
10. — , — I–VI (1934–39) ved *H. Hjorth-Nielsen*.
11. — , — I–VI (1940–45) ved *H. Hjorth-Nielsen*.
12. — , — I–III (1946–48) ved *H. Hjorth-Nielsen*.
12. — , — IV–VI (1949–51) ved *Albert Fabritius*.
13. — , — I–II (1952–53) ved *Albert Fabritius*.
13. — , — III–IV (1955–56) ved *Sven Houmøller*.

I årgangen 1930 findes indholdsfortegnelse til tidsskriftets første 50 årgange og i årgangen 1946 til årgangene 51–66.

Fortegnelse over restbeholdninger af

»PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT«

1.–10. Række. (1880–1939).

Række 1. Bind I–V (1880–84).	udsolgt.
Bind VI (1885)	
Hefte 1	14 ekspl.
- 2	17 -
- 3	22 -
- 4	14 -

Række 2. Bind I (1886).		
Hefte 1–3	udsolgt.	
Hefte 4	1 ekspl.	
Bind II (1887).		
Hefte 1	18 ekspl.	
- 2	25 -	
- 3	20 -	

EN SØNDERJYDSK PRÆSTEGAARD I 1864

DAGBOGSOPTEGNELSER AF PASTORINDE IDA GAD

VED

BJØRN KORNERUP

1864 danner et saa dybt Skel i Danmarks nyere Historie, at det er naturligt, at den historiske Betragtning atter og atter vender tilbage til dette Skæbneaar. I Tidens Løb er der fremdraget adskilligt værdifuldt Kildestof til Belysning af Stemninger og Tilstande i 1864, men endnu findes der sikkert meget, som ikke er almindelig bekendt. En særlig Gruppe af Kildematerialet bestaar af Optegnelser og Breve fra sønderjydske Præstegaarde¹. I det følgende skal der meddeles et Bidrag af denne Art.

Den 26. Juni 1862 var den 37aarige Kateket ved den frie danske Menighed i Flensborg HENRIK GEORG CLAUSEN GAD blevet udnævnt til Sognepræst i Adsbøl og Graasten i Sønderborg Provsti, men allerede halvandet Aar senere kom Krigen, som paa afgørende Maade forandrede Forholdene i hans Tilværelse. Hans fredelige Hjem i Adsbøl maatte bl. a. opleve en Række Besættelser af fremmede Tropper, der huserede slemt og voldte ham store Tab.

Pastor Gads Hustru, AUGUSTA IDA f. TVERMOES (1835-1908), aabenbart en vaagen og handlekraftig Kvinde, maatte under disse Besværligheder i høj Grad bære Dagens Byrde og Hede, men hun havde dog Aandsstyrke nok til at besinde sig paa, hvad hun oplevede, og Dag efter Dag at nedskrive en Beretning om Tildragelserne i sit Hjem. Dette skete i en Række Breve i Dagbogsform, rettede

¹ Se saaledes *Simonia Rørdams Erindringer fra Satrup (Sønderjylland 1864-1919, udg. af Erling Rørdam, S. 31-35)*. *N. L. Feilbergs Breve fra Ullerup (Museum I, 1890)*. *J. P. Bekkers Breve fra Treja (Historisk Archiv II, 1877, S. 401-23)*. *C. M. J. Poulsen, Oplevelser i en sønderjydske Præstegaard [Ensted] fra Februar til Oktober 1864, 1902*. *M. Mørk Hansen, Slesvigske Tilstande og Stemninger under den tyske Besættelse 1864 [i Felsted], 1865*. Vigtig er ogsaa *H. F. Rørdams Statistiske Oplysninger om den østerrigsk-preussiske Civiløvrigheds Fremfærd mod den slesvigske Geistlighed (Evangelisk Ugeskrift 2. R. XII, 358-65)*.

til hendes Moder, CLAUDINE FREDERIKKE TVERMOES (1807–1887), der som Enke efter Grosserer Andreas Tvermoe († 1857) havde sin Bopæl i København¹. Originalerne til disse Breve tilhører nu hendes Sønnesøn, Rektor Carl Gad², der med elskværdig Imødekommenhed har stillet dem til min Raadighed.

Pastorinde Gads Breve, der omfatter Tiden mellem den 9. Februar og den 26. Juli 1864, giver gode Bidrag til Belysning af en sørgelig Periode i vor nationale Historie, alt medens de indirekte tegner et smukt Billede af den arbejdsglade, varmhjertede, patriotisk sindede Præstekone, utrættelig i sin virksomme Næstekærlighed. Som adskillige af sine Medsøstre i Datiden kan hun betegnes som en af Hverdagslivets Heltinder. Skønt hendes Skildring er baaret af varm Følelse, undertiden af stærk Harm³, er den uden ethvert Præg af Sentimentalitet, ægte, ærlig, naturlig i Tonen. I al sin Ukunstlethed giver den et gribende Indtryk af, hvor tung en Byrde der i Krigens Dage kunde komme til at hvile paa et sønderjyds Præstehjem.

Det originale Forlæg er tydeligt nok skrevet *calamo currente* af en maaske næppe meget litterært skolet Dame. Tidens Uro har forøvrigt forstaaeligt nok ikke tilladt hende at ofre megen Omhu paa det formelle. Haandskriften er ikke særlig tydelig, og en Del vitterlige Fejlskrivninger o. l. har indsneget sig. Disse er stiltiende blevet rettede i Udgaven, ligesom den inkonsekvente Tegnsætning, som den hastige Nedskrivning just ikke har gjort bedre, er blevet normaliseret. Derimod er det blevet anset for rigtigst at lade forskellige Ejendommeligheder i Retskrivningen blive staaende urørte for ikke helt at udslette det originale Præg. Teksten, der i Forlægget udgør næsten en sammenhængende Helhed, er af Udgiveren opløst i mindre Afsnit.

En nødtørfdig Kommentar er vedføjet i Noterne. Trods al anvendt Umage har det dog ikke været muligt at identificere alle de i Teksten nævnte Personer, navnlig ikke de tyske Officerer, der var indkvarteret i Præstegaarden i Aadsbøl. Vanskelighederne ved Identificeringen forøges ved, at det synes, som om Brevskriverinden ikke altid har evnet helt korrekt at opfatte eller gengive de fremmede Navne. Det er dog ikke anset for paakrævet, i hvert enkelt Tilfælde, hvor Undersøgelsen har været negativ, udtrykkelig at bemærke dette. –

¹ Da det ikke har været muligt at faa Brevene afsendt til deres Bestemmelsessted, har de naturligt nok snart antaget Karakteren af Dagbogsoptegnelser.

² Carl Gad har henledt Opmærksomheden paa sin Farmoders Optegnelser i Præstegaardsliv, udg. af Ernst Fr. Hansen, I, 92–95.

³ Eksempelvis kan der henvises til S. 74, 77, 80, 98.

Ons. Morg. d. 9 Februar 1864.

Min kjære Moder, naar du faaer dette Brev, veed jeg ikke, men i ethvert Tilfælde vil jeg skrive, thi saa er det parat, naar der er Leilighed, og disse Breve vilde jeg gjerne bede dig gjemme til mig igjen.

Løvedag Eftermiddag d. 6 Februar begyndte vor besværlige og sørgelige Tid, da vi fik sikker Underretning om, at vore Krigere havde forladt Skandserne¹ og var paa Veien til Sønderborg. I det Minut da brød Taarerne frem af Sorg over, at vor lille tappre Hær saa hurtig og for os uventet havde opgivet Dannevirke, hvortil vi knyttede saa overordentlige Forhaabninger, men til at sørge var der jo ikke Tid, Henrik² gik ind til Graasteen, og jeg maatte rømme det nederste Gjæsteværelse, hvor vi sov, og faae 2 Senge sat der, taget Lægget af Spisestuen, og flyttet Sovesophaen derind, saa havde jeg Plads til 3 Officere, og paa Loftet, hvor Moder sov i Sommer, til Een endnu. Anna og Marie med Viggo³ kom ind i den lille Stue, og Forældrene med 3 smaae Senge i det større Børnekammer.

Derpaa gik jeg over i Henriks gamle Stue, og der fik jeg redt godt op til 4 Menige ved Hjælp af Halm, Hømadratsr, Lagener og Tæpper; da Alt det var ordnet, kunde jeg jo næsten ikke staae paa mine Been deels af legemlig Anstrengelse og deels af Sindsbevægelse, og seent kom vi til Sengs for at blive banket op henved Kl. 2. Henrik var i et Nu ude af Sengen og lukkede op for en enkelt Mand, Underlæge Lütken⁴, som i Mørke havde lidt meget ved at finde Vei til Præstegaarden og var gruelig forkommen, han meldte en Dyrslæge Petersen⁵, 4 Menige og 10 Heste. Vi skaffede dem hurtig god stærk Kaffe, deres Værelse varmt, Dunke i Sengene, og glad var jeg over, at vi havde Plads iorden til dem, og at jeg strax havde sørget for at være forsynet med brændt Kaffe og Brød.

Disse Mennesker havde ikke været af Klæderne i 6 Dage og vare medtagne, de kunde sove nu fra 4 til 9, og ligesaa de Meenige, som

¹ Den 5. Februar om Aftenen paabegyndtes Tilbageetoget fra Dannevirkestillingen.

² Brevskriverindens Mand Henrik Georg Clausen Gad (1825–86), Søn af Biskop, Dr. theol. Peter Christian Stenersen Gad († 1851), Student 1845, cand. theol. 1851, Kateket i Flensborg 1855, Sognepræst i Adsbøl-Graasten 1862, i Lösning-Korning 1866, i Tranekær-Tullebølle 1876 (Ulf Gad, Præsteslægten Gad 1930, 1930, S. 32).

³ Anna og Marie er aabenbart Tjenestepiger i Præstegaarden. Viggo Gad (1863–1929), siden Farmer i Amerika (Ulf Gad, anf. Skrift S. 57).

⁴ Underlæge Peter Vilhelm Lütken, siden praktiserende Læge i Aalborg.

⁵ Maaske enten Peter Christian Petersen eller Johan Henrik Christian Sophus Petersen (H. Krabbe, Fortegnelse over Dyrslæger, 1883, S. 40, 42).

imidlertid kom klattende een for een, og Henrik maatte endog op i Kroen, da Alt var hvidt af Snee, saa de ikke kunde finde Vei. I Vognskuret blev der rømmet til Hestene. Om Morgenen fik jeg da endelig efter et godt Morgen Maaltid mine Gjæster paa Benene igjen, og H. kjørte ind til Graasteen for at døbe 2 Børn, men i Kirkerne lod han Degnene læse. Anna kjørte med ind for at skaffe mig Kjød; imidlertid drog nu Militair forbi bestandig, Veien var kulsort, saa kom en Dragon og 3 Mand ridende ind i Gaarden, hvor jeg gik ud i den $\frac{1}{2}$ [Alen] høie Snee for at høre Beskeed, og det var blot en *Bøn* om at maatte komme under Tag, medens de forede Heste, de vare saa forkomne af det grulige Veir, saa gik jeg omkring for at see, hvor der var Plads, i Stalden var der fuldt, i Vognskuret ogsaa, men saa fik jeg dem ind i Tærskeloen og sagde, at saa kunde Folkene komme ind i Kjøkkenet. Der bleve de bespiste og varmede, og Een af dem takkede mig saa inderlig, at jeg maatte vide, hvor han var fra, og da jeg hørte, at det var en Sjællænder, saa tænkte jeg, at det havde jeg heller aldrig kunnet vente af en Slesviger.

Nu kom Poul¹ hjem med Vognen, Præsten og Anna vare staaede af, da Vognen ikke kunde komme igjennem. Anna kom først hjem dyng vaad og aldeles forkuet af at blive skubbet i Grøften og ved at være Vidne til al den Nød og Jammer, i Graasteen var der forlænge siden udspist, Folkene kunne Intet faae, de kunne næsten ikke slæbe dem afsted, og een havde bedt hende dog at være saa barmhjertig at bære hans Gevær, og Anna rysted endnu, da hun kom hjem over at have gaaet med det ladte Gevær, da det tilmed var saa grulig glat, at Heste og Mennesker styrtede over hinanden. Nu lavede vi i en Fart store Spande med varmt Øl og Caffepunsch, sort Kaffe med Sukker og Brændevin og store Kurve med Smørbrød, og dermed gik Anna og jeg op ved Veien, og skjøndt det jo kun var en Draabe i Havet, saa vederkvægede vi dog Mange og fik saa mange „Tak, tusind Tak“, af de dødtrætte Mennesker, og vi agtede ikke paa Storm, Sneefog eller vaade Been, men bleve saalænge, vi havde noget i Huset, til Slutningen bar Poul en af vore store Malkespande op, men saa kunde vi ikke mere og skyndte os bort med vore tomme Kurve og Spande, da det ikke var mulig at udholde de længselsfulde Blikke, naar vi Intet mere havde at give. Jeg havde jo strax, da jeg hørte om Tilbagetoget, sat Malkepigen til at brygge en Tønde Øl, men lidt maatte jeg jo gjemme til den Indqvartering, som maatte [komme] den næste Nat.

Henrik var kommet os til Undsætning ved Udskjækningen, da

¹ Nævnes oftere nedenfor, aabenbart Præstegaardens Kudsk.

det skulde gaae saa hastig for ikke at sinke dem i Toget. Men det var et sørgeligt Tog at see disse forkomne, dødtrætte Mennesker gaae fremad til videre Anstrengelser, og gale i Hovederne vare de, thi de meente Alle, at de kunne have slaaes længere, og nu maatte de gaae bort og lade Fjenden gaae dem i Hælene, og ofte tilsætte Kanoner og Bagage, da Hestene styrtede.

Kl. var nu 1, saa fik vi os en Mundfuld Mad, og træt var jeg, og vilde lige lægge mig et Øieblik paa Sophaen, saa sagde H., at nu kom en Officeer og en Dragon ridende ind; det var Carl¹, som vilde staae af Hesten og lade Dragonen ride med den ind til Sønderborg, hvis han kunde faae en Vogn at kjøre derind lidt senere. Han saae saa vaad, træt og angreben ud, at vi blot bad ham staae af, thi vi tænkte: kommer Tid, kommer Raad, thi skjøndt vi kun i yderste Tilfælde vilde lade vore egne Heste gaae, saa maatte vi dog have gjort det, hvis ikke Tilfældet havde hjulpet os.

Carl kunde næsten ikke hænge sammen af Anstrengelse, og i mange Timer havde han siddet til Hest. Han fik tørre Strømper paa, blev vadsket og kom saa ind i Dagligstuen, hvor jeg havde Karbonade og Kartofler til ham og Kaffe. Det hjalp paa ham, men han var saa søvning, at han næsten ikke kunde holde sine Øine oppe, men sove turde han ikke, han skulde jo til Sønderborg. Nu kom der 3 unge Officere med Oppassere ind i Forstuen og bad om, at de her maatte vente, til de fik en Vogn fat, de kunde ikke gaae mere, de haltede, og humpede, og kom jo ind [i] vor varme Spisestue, med samt en deilig stor Hund, som smed [sig] lige som Herren, hvor den først fandt et Sted. Nu kunde jo Carl kjøre med dem. Nu atter skjænkede jeg paa Kaffekanden, og hvad Huset formaede, i det Øieblik Ost, en tyk Spegepølse, Speilæg, Brød og Smør, det fik de, og Hother² havde hørt, hvor glade de vare over det lille Maaltid. Nu kjørte disse 4 og Hunden afsted Kl. 4, og saa begyndte vi at rydde lidt op og pakke Sølvtoi og nogle fine Duge ind, som jeg i en stor Kuffert fik ind i vort Sovekammer. Saa kom Henrik med Dct. Mueffelmann³. 21 Bataillon⁴ skulde ligge over her, og hos os skulde ligge i Qvarteer

¹ Vistnok Fru Gads Fætter Kaptajn, senere Generalløjtnant, Carl Madsenius Wilhelm Tvermoes (1830-98). (Velvillig Meddelelse fra Rektor Carl Gad).

² Sønnen Hother Clausen Gad (1857-86), siden Grosserer i København (Ulf Gad, anf. Skrift S. 56).

³ Formentlig Overlæge Emil Frederik Müffelmann (1820-69), siden Overlæge i Helsingør.

⁴ Skal være 21. Regiment. Ved dette nævnes Oberstløjtnant G. J. W. Nielsen, Major O. C. F. Saabye og Premierløjtnant N. M. C. Rovsing (Den dansk-tydske Krig I, Tillæg S. 89).

Meuf. med Underlæge, Oberstlieutenant Nielsen, Major Saaby, Lieutenant Rovsing og en Stabshornblæser, disses Ordonnantser og 36 Menige tilligemed med Rygtet om Tydskerne 1 Miil herfra. Til 4 Mennesker veed Du jo, hvorledes jeg havde Plads, og til Ostl. Nielsen fik jeg Hothers Seng sat ind i H.s Stue, Alt gjort saa net som mulig med Vadskertøi og godt Sengetøi. Vi toge jo af vore egne Senge og i Strygestuen til Stabshornblæseren paa Gulvet men med Madratser. Saa var de der i samme Øieblik, vaade, trætte, sultne, søvnige, ærgerlige, og bade om Kaffe, som de slugte, navnlig Nielsen 2 store Kopper ud i eet Drag, og saa bade Rovsing og Nielsen, om de strax maatte gaae tilsengs. N. klædte sig heelt af og bad saa om at faae lidt Mad ind om Aftenen. Men, kjære Moder, tænk dig 36 sultne Mænd, som blot længtes efter Mad og saa hen at sove. En Side Flæsk blev stegt, 8 store Gryder Kartoffler og Brød bleve de bespiste med, 12 ad Gangen og saa iseng, det vil sige hele H.s Stue fyldt med Halm og Kapper over dem.

Nu til Officerenes Aftensbord. Jeg havde netop en plukket Gaas hængende, som jeg strax havde sat Kokkepigen til at tage ud¹, og stege, og den med varme Kartoffler og vor gode Rødviin bragte Gemyt i Alle, og Rovsing havde Henrik endelig faaet vækket, thi jeg havde underrettet ham om Gaasens Ankomst, og [da] jeg vidste, at han laae med Klæderne paa, var jeg gaaet ind til ham, men alle mine Kaldelser formaaede Intet. Det smagte dem, og man kunde sige, at de nød Øieblikket, vare varme og glædede dem saa ubeskrivelig til deres Senge, thi naar de i mange Nætter ikke have haft Ro, saa kan de nok glæde dem til afklædte at gaae tilsengs. Flere havde faaet deres vaade lange Støvler af, saa kommer der Ordre, at nu skal de afsted strax. Forposterne kan ikke holde sig, og Tydskerne nærmede sig meer og meer.

Hvor bleve de dog fortvivlede, de arme Mennesker. De Gamle inde i Sengene bandte og skjændte, og Alle hylede de over deres Senge. Saa blev jo alt det stakkels Mandskab blæst ud, og i den meest fygende Snee maatte vi sige dem Farvel, og dog var det blandede Følelser, hvormed vi saae dem drage bort, thi det gjorde os jo inderlig ondt for dem, men paa den anden Side bleve vi saa fri for Kamp her, og det var jo en stor Beroligelse for os.

Bestemmelsen var, at Anna skulde have bragt Drengene over i Mandags fra Sønderborg, da vi havde faaet Underretning om Dampskibets

¹ 3: tage Indmaden ud (Ordbog over det danske Sprog XXIII, 612).

Afgang, men nu var det jo forhindret, og Hother laae i Timer og sang for Ellen¹ den første Nat, vi vare oppe, og de ere jo strax gode Venner med Alle, saa med Guds Bistand skal det nok gaae godt med os Alle.

Da nu de sidste Folk vare borte, saa begyndte vi at laase, Skabe og Alt, af og pakkede en Deel Flæsk ned i en Kasse, fik ryddet nogenlunde op, thi der var jo tilsjadt overalt, for at der ikke skulde see alt for galt ud til Tydskernes Ankomst. Kl. 12 gik [vi] tilsengs for at tage, hvad Søvn vi kunde faae, og takkede Gud for den rolige Nat og Hvile, vi havde faaet, og Alt var roligt. Nu fik vi gjort bedre i Orden rundt om, og ventede Preuserne hvert Øieblik. Henrik gik ind til Graasteen og hørte der, at der kun havde været en tysk Patrullie i Ringenæs, saa der kom vist ingen i Nat; Poul var borte med Havre til Sønderborg, commanderet dertil, og vi vare uden Brød, uden Smør, og Intet var at faae i Byen.

Altsaa, jo længere de vente, desto bedre for os, men idag komme de dog vist. Poul kom til vor store Glæde hjem i Nat, mange komme ikke hjem, de beholde dem til Pligtkjørsler, og Poul fortalte, at alle Dübbelbys Beboere ere borte, og Byen fyldt med Militair, og i Sønderborg og rundt om aldeles udspist. Mueffelmann gav mig en Krukke Smør, da han var her, som han havde med fra Flensborg, men da de skulde bort igjen, beholdt jeg kun, hvad der var paa Assietten, og gav ham det igjen, og al vor Fløde til Kjærning blev jo taget. Derfor er det en stor Gevinst for [os], at det varer lidt.

Onsdag.

Alt endnu roligt, de forskjellige Forposter sees at ride omkring, vi gik rigtig rolige iseng, da det fygede saa stærkt, at vi ansaae det for umulig, at Tydskerne vilde vove dem fra Ringenæs; men Kl. 3 sprang H. op, og jeg bad ham høre, hvem det var, thi jeg kunne godt blive liggende, hvis det var 1 eller 2 Officere, thi saa kunne Anna godt give dem Kaffe, men da jeg fik Bud, at 4 Officere og 160 Mand, Preussere, skulde indquarteres her, var jeg naturlig ikke seen, og med klapprende Tænder og rystende Haand fik jeg Lys tændt, thi det var jo første Gang, at jeg saae Fjenden, og idet jeg aabnede Dagligstuedøren, vrimlede der af Militair, og kun med megen Møie lykkedes det mig at komme ind i Spisekammeret, thi Kjøkkenet var uigjennemtrængeligt. Imidlertid fik jeg Anna, min tro Støtte, fat, og i

¹ Datteren Ellen Gad (1862–1925), siden gift med Overlæge Frands Halberg (Ulf Gad, anf. Skrift S. 57).

Spisekammeret raadsloge vi da sammen, thi Mette Marie¹ gik aldeles fra Alt og var daanfærdig, og op ad Dagen gik hun ogsaa tilsengs. Oppe i Bagerhuset havde vi lagt Brød, der skulde bages, saa der kunde vi ikke lade Soldaterne koge, der maatte altsaa blive i Kjøkkenet, saamange som der kunde være ad Gangen, og hver løb med sine Kasseroler med Kaffebonner, som de først havde malt paa vor Kaffemølle eller stødt i Mortere, den blev kogt i en Smule Mælk i Grumset, og saaledes blev den kogt og drukkert. Officerene forlangte Kaffe og Brød og Ild og Lys, kort – Alt.

Det gjaldt at samle sig, tale tydsk, saa de kunde [forstaae] os, være høflige og befale sig i Guds Haand. De høiere Officere vare meget høflige og spurgte, om jeg var en Fräulein her, og hilste meget galant, og til dem henvendte vi os, naar det blev altfor broget; de bleve hele Dagen og spiste og forlangte uophørlig, men da det var 2 Baroner (zweimal aus Adel, sagde Tjeneren), og de lode saa overordentlig flotte, saa tænkte jeg, at saa betaler de naturligviis ordentlig, hvad de faar, og gjorde mig Umage for, at Alt var rigtig godt. De bade Henrik lade Poul tage Adskilligt med fra Flensborg, han var nemlig kjørt ind med saarede Preussere, da Forposterne stadig kjæmpede, og endnu have vi ikke faaet ham hjem, blot han snart kommer, og de ikke beholde ham til Kjørsel; saasom 100 Østers, 4 [Pund] fineste Chocolate, Haarolie og meget mere, men det faldt os ikke ind at være mistroiske, men da vi nu idag faaer at vide, at de reise Kl. 5, saa spurgte H. Hauptmanden, om hvor han skulde sende disse Ting hen, men fik det Svar, at det kunde jo hans Efterfølgere faae, og saa gav han os udendvidre den halve Betaling af, hvad vi havde isinde efter vor Beregning at forlange. Nu havde de spiist udi Et, og havde Intet medbragt selv, saa det var jo ærgerlig, men det var dog ikke det Værste.

De Menige husere jo forfærdelig hele Onsdagen hos os; da Bagningen var overstaaet, kom nogle op at koge der og nogle i Gaarden ved et stort Baal, og da jeg skulde lave Middag til Officerene, saa fik jeg ved Hauptmandens Hjælp lidt Luft i Kjøkkenet. Soldaterne havde selv Kjød, og det blev behandlet med megen Svinerie. Da det blev Aften, blev det nu reent galt, Folkene laae i 9 forskjellige Rum, tog, hvad de kunde faae, og hvert Sted et Lys, og først seent fik vi dem til Ro. Det er et underlig Syn med alle de opstillede Geværer i Gaarden og grulig oprørende at høre dem tale om, hvorledes die Dänen laufen, saasart de see dem; forresten ere det høie smukke

¹ Aabenbart en af Gaardens Piger.

Folk og fint klædt. Henad den Tid, da de skulde bort, vare de saa lystige og kaade ude i Gaarden, og da de havde fundet en Madpose fra de Danske, saa hissede de den op paa vor Flagstang, men H. gik øieblikkelig ud og imponerede dem ved aldeles rolig at tage den ned med Snoren ved og sagde: ja, at han nok selv skulde sørge for, hvad der skulde hisses paa *hans* Flagstang. Nu begyndte der at marschere andre Folk oppe paa Chausséen, som vor Indqvartering hilsende med Hurra og Jubelsang, vi længtes jo kun efter det Øieblik, da de skulde afmarschere for at gjøre istand til de Næste, men vore gik ikke, førend Afløsningen var kommen, og i det sidste Øieblik, da de stillede i Gaarden, opdagede vi, at de vare brudte ind i Kjælderne og der taget $4\frac{1}{2}$ god Ost, 20 Flasker Kornbrændeviin og 10 Flasker Rødviin, men heldigviis ikke haft Tid til at undersøge de 2 Kasser, der stode tilslaaede.

Heraf vare de altsaa saa glade. H. meldte det strax til Obersten, og idag har der været en Officeer for at forespørge om, hvormeget der var borte, og betale de Ting fra Flensborg, saa vi havde dog maaskee det for vor gode Behandling af dem, at de synes, de ikke kunne opføre dem saa schoffelt. Der skulde nu indledes Undersøgelse imod dem. I saadan Stemning at modtage den næste Indqvartering var ingenlunde behagelig, den lød paa 7 Officere, 60 Mand, det var Commandanten Graf Hacke¹, en hvidhaaret Mand med sorte Øine, som øieblikkelig tilsagde mig sin Beskyttelse og fulgte mig overalt i Hælene med Forsikringer, i Kjøkken, Spisekammer, overalt. Disse havde selv Bispisning og bad blot høflig om min Assistance med deres Aftensmads Kogning, og Smør, Sukker og Fløde, og ligesaa om Morgen. Greven stillede Vagt i Kjøkkenet hos os, 1 Underofficer og 2 Menige, som skulde være os behjælpelige, jeg var ganske tryk ved denne Fremgangsmaade og blev heel kjed af det, da jeg hørte, at de skulde bort, thi vi vidste jo ikke, hvor slemt det maaskee kunde blive. Vi sov ellers ganske godt og vaagnede Kl. 1 ved, at en Underofficer stod med en Lampe i Haanden og meddelte os, at de skulde reise Kl. 6 om Morgen. Denne lille Begivenhed var os lidt uforklarlig. Henrik havde været et Løb inde i Graasteen, hvor der skulde være grulig. De vilde trække Heste ind i Md. Stilhoffs² Stue, Orgelet i

¹ Om den Øverstkommanderende for Eksekutionskomiteen, den sachsiske General v. Hake se N. Neergaard, Under Junigrundloven II, 987, 1024, 1089, 1427. Der Deutsch-Dänische Krieg 1864, herausg. von dem Grossen Generalstabe, 1-2, 1886-7.

² Anna Brigitta Stilhoff, f. Hansen, Gæstgiverinde, har Høkeri og Postekspedition (Folketællingsliste 1860).

Kirken lød nok saa lystig, og Herredsfogden var rasende. Der blev H. underrettet om en Proclamation, som vistnok havde Deel i al den Galde, han kastede op i Morges.

Der var dog dennegang nogle Minutters Mellemlum, saa vi styrtede Alle ud, rundt om for at finde nogle af vore Fade, Kopper og meget Andet, thi Alt i Kjøkkenet var borte. Du kan tænke dig, en Soldat kom med en Assiet af mit fine Porcelain og bad om Mælk i.

Det Svinerie, som vi ere omgivne af, er ubeskrivelig. Det er i Sandhed overmodige Fjender.

Torsdag. [11. Februar].

Vor nye Indquartering er atter Staben, men kun 4 Officerere og 30 Mand og 18 Heste, saa det er en stor Lettelse idag, men Office-rene give Anna og mig megen Ærgrelse, og navnlig nu i dette Øieblik, da de forlangte en fiin Ost, thi i saadant et fiint Huus var der nok Andet.

Her er saadan Uro over dem iaften, og de forberede dem til Opbrud i Nat; der skal være kjæmpet noget idag, men det er jo grulig her at leve uden Aviser og Underretning, om dog vi ikke faae Hjælp, eller om Slesvig skal saaledes falde fra. Idag fik vi Fingre i en tydsk Avis, som begynder saaledes „der Sieg ist unser“. Gaarden er atter fuld af store Krudtvogne og Bagagevogne, og vi befale os hver Nat i Guds Haand.

Løverdags. [13. Februar].

Idag er her roligt, endnu er her de samme Folk. Officerene ere de største Svin, man kan tænke sig, sidde med raat Kjød paa Bordet, mit gode Spisebord uden Dug paa, og vise dem i enhver Henseende saaledes, at jeg ærgre mig ganske forfærdelig. Her gaaer i dette Øieblik Sedler rundt, at Ingen af Byens Beboere maae nærme sig Stranden, jeg rystede af Glæde ved det Haab, at nu maaskee faaer vi Hjælp, maaskee er det Englænderne, og nu frygte vel disse Røvere for, at man skal gjøre Signaler. Ja, kunde man see dem flygte! kunde man see dem kuede, jeg troer, jeg skulde see disse Assener ligge blødende uden at række dem en Haand, man kjender sig ikke selv, førend Lidenskaberne ere i Bevægelse, thi et saadant Had tiltroede jeg mig ikke selv. Der kom nylig en Opvarter ud i Kjøkkenet og fortalte os, at her i Sognet hos en stor Bonde laae et Compagnie, og Folkene i Huset skulde have kommet Gift i Preussernes Mad og vare nu bundne bragte til Byen.

Jeg kan ikke troe, at det er sandt, skjøndt Fristelsen i Sandhed kunde være der, derimod troer jeg, at de selv have gjort det af Ondskab. H. er ikke hjemme, saa jeg har ikke hørt hans Mening. Af hvad vi kunne forstaae, skal Tydskerne ligge stille, det vil sige blot Forposterne kjæmpe lidt, og de andre skifte Qvarterer, indtil 400 Kanoner kunne komme herop til dem.

Børnene have det godt, men dog ikke saaledes, som hvis de havde været i Kjøbenhavn. Viggo kun mærker Intet; blot Ellen ikke faaer Kighoste. Tiden sniger sig, ved Alt, hvad man oplever, saa langsomt; jeg synes, at det er Maaneder, siden det danske Militair var her. Man siger, at Preussernes Geværer ere noget bedre end Vore, og at de kunne lade bagfra og dobbelt saa hurtigt.

Poul kom da hjem den næste Morgen, han havde kjørt Captain Braderup, der var saaret, ind til Flensborg, men han sagde, at han dog blev saa net behandlet. Ved Hjemkjørslen var han væltet, [havde] brækket Vognstangen og mistet flere Pakker. Nu er han atter afsted. Her har været flere stakkels Kudske, som de have taget ned i Holsteen, de vare saa forknytte.

Eftermiddag.

H. er kommet fra Graasten, hvor Tilstanden er grulig. Herredsfoged[en]¹ er sengeliggende, og Huusfogden² reent ude af sig selv. Flere Præster ere transporterede bort, saasom Mørk Hansen, og Rotte³ mødte H. paa Hjemveien med en Soldat, men da de vilde tale sammen, sagde Soldaten: „vorwärts!“ Vi ere ikke hyggelige tilmode. H. har viist mig, hvor han gjemte vort lille Pengeforraad, i Tilfælde af, at han skulde blive afhentet, men i dette Øieblik har en Office[r] nu sagt, at han blev i Ro, nu faae vi see. Det vil unegtelig være haardt at see ham drage bort, men jeg har sagt ham, at for min Skyld maatte han ikke være forknyt, thi jeg vilde bestandig vende mig til den Øverste af vor Indqvartering og bede om Beskyttelse, og jeg har jo den prægtige Anna, som vi altid have holdt af, og nu, endnu mere, ved sin hele Væren. De andre Piger derimod due ikke.

¹ Under 8. Januar 1864 blev Kancellist Frederik Carl Krag konstitueret som Herredsfoged i Lundtoft Herred og Birkedommer i Varnæs Birk (Slesvigske Ministerium, 1. Dept., A 532/1863).

² Husfoged i Lundtoft Herred (med Bolig i Graasten) Christian Wegge.

³ Sognepræst i Felsted Mourits Mørk Hansen (1815–95), siden i Vonsild-Dalby, Stiftsprovst; Sognepræst i Varnæs Henrik Roth (1812–86), siden i Vigerslev. Jvfr. hertil Museum 1890 S. 91, 309.

Jeg driver en lille Mælkehandel med Soldaterne, for i ß Mælk bliver der solgt mange Gange. Jeg har faaet Døren fra Vadskehuset til Folkestuen tilnaglet, saa der ingen Gjennemgang er, saa stormes der aldrig saa fuldt hos os i Kjøkkenet. Officerene have faaet en Hare fat, som de have leveret ud i Kjøkkenet til Aftensmad for dem, igaar Aftes drak de dem ganske fulde for at samle Mod til den natlige Kamp, som de dog bleve fri for.

Nu iaften gjør de vel det Samme, da Anna siger os, at de have et grulig stort Viinforraad, og navnlig Arrak. Soldaterne skal ogsaa holde Gilde iaften, da der fra Kiels Damer er kommet 1000 Stykker belagt Fiintbrød til dem. I Formiddag kom 2 store Læs med de deligste Skindpelse, hvide Faareskind med sorte Kraver, men nogle kjørte videre igjen.

Vi have hørt Rygtet om Oprør i Kjøbenhavn, Kongens Flugt til England, og vort Land givet til den svenske Kronprinds¹, mon det er sandt?

Søndag 14 Februar.

Alt stille, man fatter ikke, at det er Søndag, vi have kun hørt om en Proclamation, at enhver, der bliver mistænkt for Spionerie, bliver stillet for Krigsret og skudt. Derfor gaaer H. ei til Graasteen mere, og den største Forsigtighed iagttager han i enhver Retning, men vi ere at betragte som Fanger i vort eget Huus.

Det gaaer stadig godt med de Menige, de komme kun ind og købe Mælk til deres Kaffe, og bringe, hvad de laane, [tilbage]. Major von Hyners² Tjener hjælper os i Kjøkkenet, jeg faaer hver Morgen leveret en Bid Kjød for hver Officeer og nogle Kaffebeder samt Riis, og saa koger jeg for dem.

Mandag d. 15.

Ved Middagstid gik det som en Løbeild, at de danske Soldater vilde angribe ved Nybøl³, og Kufferter og Kasser bleve udslæbte, men det var blind Alarm, „die Dänen sind schon wieder gelaufen“.

¹ Om Stemningen i København efter Rømningen af Dannevirke se N. Neergaard, anf. Skrift II, 1067 ff.

² Den preussiske Major Hüner v. Wostrowski (Der Deutsch-Dänische Krieg II, 664, 677 ff., 681, 687).

³ Kun ubetydelige Sammenstød forekom her (Den dansk-tydske Krig 1864, udg. af Generalstaben, II, 126 f.).

Imorgen skal vi bytte Folk; i dette Øieblik havde vi en lille Glæde, thi man maae benytte Alt til sin Opmuntring, hvad man kan faae.

Ved Fægtningen ved Nybøl have Tydskerne en Død, som de Danske beholdt, og nu befalede Majoren sin Adjudant at kjøre derover med Poul med et hvidt Parlemantair Flag i Haanden, som jeg maatte skaffe dem i en Fart, og den storpralende Lieut. Siegler vilde saa nødig afsted og var aabenbar saa bange, men han maatte trods alle sine Udflugter. Majoren var herinde nylig og var saa galant og skrabede ud, saa det var en Lyst; de vil blot befrie os for de Danske, sige de.

Mandag. [15. Februar].

Igaar skrev jeg ikke, jeg kunde ikke faae min Haand saa rolig et Øieblik, da den nye Indqvartering foraarsager endnu flere Ærgrelser. Det er 5 Officere, henved 40 Mand og fuldt med Heste. Jeg havde ingen Smør og Fiinbrød i Huset, saa jeg maatte selv sige det til de 2 Første og bad [dem] selv sørge for deres Fornødenheder, vi vilde gjerne koge og gjøre det istand for dem, men Huset var tomt. De troede det ikke engang. De have lige logeret midt i Graasteen hos nogle Tydskere, som vistnok have stemt dem ondt imod os, men det er nogle grulig simple uopdragne Mennesker. I den store Stue ligger der Brændeviins Ankere, Flask, Viin, Alt imellem hverandre, der er en grulig Stank derinde. Skjøndt jeg har sørget for 4 Senge og Sovesopha, saa sende de dog Bud ind efter Hovedpuder med Betræk og Andet, jeg har intet reent Tøi i Linnedskabet mere, vi kan ikke faae vadsket, saa jeg veed ikke, hvordan dette skal gaae i Længden. Hvor er det dog tungt at see sit hele Indbo blive skaanselsløst ødelagt! De store 4spænnige Bagagevogne kjøre de midt ud i Hveden. Hestene staae paa utærsket Straae, ja hvad skal Enden blive derpaa? Intet høre vi om, hvordan det gaer i Verden, deres Aviser skjule de for os, og Henrik vilde idag have gaaet til Graasteen, men jeg troer dog ikke, han kan beqvemme sig til at bede disse raae Mennesker om Tildelse dertil.

Paa Bøgeskov¹ skal der være grulig, 100 Køer gaer paa Marken, Mælken [bliver] drukket lige ud af Spandene, og i det hele er der Dyrtid overalt, saa vi ere forberedte paa selv at undvære hellere end forære det til disse storagtige Pralhans.

¹ Bøgeskov (Bøjskov), en Herregaard i Ullerup Sogn.

Tirsdag. [16. Februar].

Ærgrelserne begynde om Morgenen. Dette er nu ovenikjøbet en daarlig Major; da han havde givet Ordre til at vækkes Kl. 5 for at see til Forposterne, men da det kom til Stykket, saa vendte han sig om og sov. Kunde vi dog faae Hjælp og faae dem ud af Landet. Der kom igaar 2 Saarede fra Forposterne herind, den Ene saae ud, som han ikke havde længe tilbage, og saa gav vi ham lidt varm Kaffe, som han drak begjærlig, men jeg troer dog ikke, jeg gjør det igjen. Herrerne derinde havde sendt os en Hilsen med Anna, men hun havde skjældt dem saadan ud og sagt, at hun var den Sidste, der bragte sit Herskab den Beskeed, men hun vil ikke ud med, hvad det er, da vi have det ondt nok.

De troe meget at kunne imponere i første Øieblik, men naar de blot møde Fasthed og Bestemthed, blot ikke Frygt, saa bliver de gjerne bedre mod Slutningen. Henrik, kan man i Sandhed sige, bøier sig med christelig Fromhed og finder sig med Ro og Fatning i, hvad der ikke kan ændres af os. Det var trist at see, da Henrik og Degnen kom slæbende med Altertavlen, Malerier og Altertæppet fra vor lille hyggelige Adsbøl Kirke; der er hugget Skydehuller rundt omkring i den, og i Kromandens Mark vilde de anlægge Forskandsninger. H. kom dog ind til Graasteen, og med Angst venter jeg altid hans Tilbagekomst. Han havde ikke talt med Mange derinde, kun med Farver Jürgensen¹, som sagde, at de havde det saa grulig, han og Kjøbmand Ditlefsen², 2 rigtig danske Slesvigere, maatte døie saameget af Tydskerne; imidlertid kunne H. ei engang staae længe og tale med ham. Herredsfogden³ har Stuearrest, og naar han vil ud, skal han have en Soldat med sig. Huusfogden maae kun gaae mellem sit eget Huus og Slottet, der siges Prinds Carl Frederik⁴ at boe.

Aphothekeeren⁵ er sengeliggende. Man sagde ogsaa derinde, at forhenværende Skovridder Grotrian⁶ skal være Herredsfogd derinde, og at Hertugen er proclameret i Haderslev og Apenrade.

¹ Farver, Fabrikant og Dannebrogsmænd Marius Adolph Jürgensen, A. D. Jørgensens Fader (Folketællingsliste 1860. A. D. Jørgensen, En Redegørelse for min Udvikling og mit Forfatterskab, 1901, S. 10 ff.).

² Købmand Jes Ditlefsen (Folketællingsliste 1860).

³ Jvfr. S. 75.

⁴ Prins Friederich Carl, preussisk General i Kavalleriet.

⁵ Formentlig Apoteker, kgl. svensk og norsk Vicekonsul Lorenz Henningsen (Folketællingsliste 1860).

⁶ Skovridder, Forstraad Jacob Friederich Detlef Grotrian (Folketællingsliste 1860).

Torsdag d. 18 Februar.

Imorges kjørte Poul til Flensborg for Majoren, thi H. har faaet den udmærkede Maneer, saasnt at den nye Major eller Oberst kommer, saa stiller han galant Heste og Vogn til hans Disposition, hvilket han betragter som en Artighed, og naar saa, som igaar, kommer Bud efter hans Heste, Vogn og Kudsk i 8 Dage, saa svarer han, at Staben har hans Vogn.

Her er i denne Morgenstund gaaet meget Militair forbi med Canoner, og vor Indkvartering er ogsaa rykket ud paa nogle Tjenere nær. Kl. 2 kom det tydske Militair hjem, og vi troe at kunne mærke, at de have faaet paa Hovedet, men desværre have vi seet endeel danske Fanger komme her forbi. De have været paa Sandbjerg¹ idag, og derfra have de ført Pastor Bülow² og Inspecteur Taysen³, der siges den Sidste i Morgensko, og man siger, at de sætte deres Fanger i Kraghs Kjælder⁴. Fra Broager skal de have ført Pastor Schleppegrell⁵ og Flere, men de Danske have skudt deres Bro isænk ved Egersund. Nu ere de Dübel saa nær paa alle Kanter, som de vel kunne komme, og saa gjælder det, om vor Armée kan hævde sit gode gamle Navn.

I Strygestuen have de sat en Mængde Spader og Hakker, som vel er hentet paa Sandbjerg. De talte ogsaa om 300 Tæpper, som de havde erobret, men endnu have vi da ikke seet dem. I Morges havde vi Besøg af den forrige Majors Tjener, en ung munter Knøs, August, som havde længtes efter de venlige Ansigter her og gjerne vilde sige os Farvel, inden han rykkede ud. Tjenerne i Kjøkkenet ere vi altid lidt gode imod og spøge med dem, naar det er nette Mennesker.

I Formiddag, da der var saa rolig i Huset, vilde H. gaae ned i Kjælderens og see, hvordan der saae ud, men da han kom nær, [var] Hængelaasen atter oppe, og ved nærmere Undersøgelse den ene Kasse med Viin aldeles tømt, men Straaet pakket ned, og Laaget slaaget paa, og den anden Kasse var der vel en 20 Flasker borte af. I dette

¹ Sandbjerg i Sottrup Sogn, Hovedsædet i Lensgrevskabet Reventlow.

² Sognepræst i Dybbøl Frederik Rubek Christian Bülow (1821–1905), siden i Sorterup-Ottestrup, Folketingsmand. Om Bülow og nedennævnte Pastor Schleppegrell se M. Mørk Hansen, anf. Skrift S. 25. Museum I, 1890 S. 23, 25, 102. Sorø Amtstidende 7. Novbr. 1905.

³ Godsinspektøren paa Sandbjerg Hans Jørgen Thoysen, der døde 1. Juli 1864 som Følge af gennemgaaede Lidelser. Jvfr. M. Mørk Hansen, anf. Skrift S. 25. Museum I, 1890 S. 23, 25, 362.

⁴ Herredsfoged Kraghs Fængsel.

⁵ Diakon i Broager Julius Carl Gerhard Schleppegrell (1811–72), siden Kommunelærer i København og Folketingsmand.

gamle Huus holder Dørene heller ikke ordentlig, ved et ordentlig Tryk brydes de op. Nu løb vi jo i Hast med de stakkels Flasker, som vare tilovers, og tænkte med Sørgmodighed paa den delige Viin, som vi saadan sparede paa. Nu kan vi godt lade dem rumstere i Kjølederen, thi mine Urtepotter kan vel næppe gotte det Røverpak.

Alt det Brænde, som vi skulde have til næste Vinter, det brændes nu, og naar det saa er forbi, saa gaar Plankeværker og Bænke, een af vore store Havebænke have de ganske skilt ad.

Degnens¹ Huus er forvandlet til en Fæstning, idet Tydskerne have stablet Favnebrænde op rundt om og i alle Vinduerne og befalet ham at rømme Huset; han har faaet noget Linned bort, og vi tilbudt dem at sætte nogle Meubler paa vort Loft paa deres eget Ansvar, thi hvor meget sikkrere det er her, vil [være] et svært Spørgsmaal, og ligeledes have vi tilbudt Familien at komme til os, naar de ere i Forlegenhed.

H. modtog i Dag en Bekjendtgørelse fra Amtshuset, om han vilde afgive sin Erklæring paa Tydsk, om han vilde bøie sig for Magten i den Tid, Slesvig var besat. Han havde jo intet andet Valg end at svare ja, og vente, til bedre Tider maatte komme, thi ellers slæbte de ham jo bort fra os, og vor hele Velfærd var ødelagt.

Løverdags Morgen d. 20. [Februar].

Igaar tildrog sig Intet vor Opmærksomhed udenfor, enhver Soldat holdt sig hjemme, vi hørte kun om 100 Fangne og, at „et stort Panterskib [var] „ganz durchschossen“, det sidste var ikke sandt, det veed vi. Doctor Brieger² kommer engang imellem saa venlig og seer til os og fortæller os, hvad der staaer i de tydske Blade, han har seet, men føier selv til, at man jo maae ikke altid troe, hvad de berette. Idag have vi den Fryd, at vor Indqvartering skal vexle, thi noget værre kan vi vist neppe faae; der er navnlig en Leutnant Simon³ og Doctor Strich, som udmærke dem ved Grovhed og Raahed. Den Sidste gaar selv i Kjøkkenet og laver al Maden, han maser Ærter ud med Hænderne, og vi kan godt være bekjendte, at vi ikke kunne lave Mad paa hans Maneer. Disse Djævle gaar altid med Skindpelse paa i den grulig varme Stue.

¹ Formentlig Hans August Wilhelm Hansen, f. i Augustenborg, Skolelærer i Aadsbøl (Folketællingsliste 1860).

² Praktiserende Læge i Graasten, Dr. med. et chir. August Vilhelm Brieger (Folketællingsliste 1860).

³ Læsningen usikker.

Major Cramer¹ lader til at være en Peer Tot, som tillader Alt i sin Nærværelse, og sover, naar han skal ride ud.

Søndag d. 21. [Februar].

Det var en stormende Dag igaar, da den nye Indquartering kom. Der blev meldt 2 Stabe til os med Mandskab, og der er gjerne 6-7 Officere ved hver Stab. Vi kunde kun oppebie, hvad Øieblikket bragte os, og heldigviis slap vi da med den Ene, og der saae vi Bekjendte, idet det var den gamle Grev Hake med sine Officere².

Han gaaer nu til den modsatte Yderlighed, idet han er saa propper, at han ikke taaler et Støvgran.

Tirsdag d. 23. [Februar].

Greven sagde den første Aften til Anna, at Kl. 11, naar Officerene vare gaaede til Ro, saa kunde vi gjerne vadske Gulv, det kunde sandelig nok trænge dertil, men vi bleve dog enige om, at i disse anstrengende Dage vilde vi ikke vadske Gulv om Natten, men Pigerne stode saa tidlig op om Morgenen og gjorde [reent]; men nu var der Oliepletter, som ikke vare gaaede af, og saa sagde han, at han vilde nok have Pibeleer derpaa, men vi have andet at bestille, saa han maae selv sørge for Pibeleer. Søndag og Mandag var Kokkepigen sengeliggende, saa jeg havde meget at gjøre. Der var Sammenstød igaar i Nærheden af os³, de hørte hvert Skud næsten, men vi saae kun en Mængde danske Fanger eller Overløbere, ingen tyske Saarede, men de have ogsaa Lazareth i Nybøl.

Mandag Middag kørte H. til Flensborg, hvor han blandt andre Besøg aflagde Et hos Friherre v. Zedlitz⁴ for at tale om den store Mangel paa Straa her var i Sognet; han var meget høflig. Derimod hørte H., at Onkel Emil⁵ sad i et Tyvehul og blev saa lumpent behandlet, og Pastor Bülow var ogsaa i Arrest, idag er han imidlertid blevet seet, hvad, saa er han vel fri igjen. Hvor det var deilig at faae Brev fra Emil, 3 paa eengang bragte H. mig og en Masse til hele Adsbøl

¹ Den preussiske Major Cramer (Der Deutsch-Dänische Krieg II, 677 f.).

² Jvfr. S. 73.

³ Om det voldsomme Angreb paa den danske Forpostlinie den 22. Februar se Den dansk-tyske Krig II, 132 ff.

⁴ Den preussiske Civilkommissær i Slesvig Ottavio Athanis Baron v. Zedlitz.

⁵ Formentlig By- og Herredsfoged i Haderslev, Etatsraad Emil Hammerich (1801-77), der var gift med Fru Gads Faster Louise Charlotte Amalie Tvermoes († 1890). (Velvillig Meddelelse fra Rektor Carl Gad).

By, tillige med Aviser, som vi slugte med Begjærlighed, men desværre var der ingen Trøst og Haab om snarlig Befrielse. Preusserne tale altid om, at de fare saa lemfædig frem, og bebyrder ikke Landet med Udgifter, men desværre kan vi ikke mærke noget til den Anskuelse. Rigtignok har vi faaet Løfte om noget Straa, og idag have vi faaet $\frac{1}{2}$ Favn Brænde ind i Gaarden, som omtrent kan vare i 2 Dage, da der fyres i 10 Steder Dag og Nat, og omtrent 7 Favne have de brændt af vort Forraad foruden Bænke og Andet, hvad de faae Fingre i.

Nu er der kommet en rigtig Herredsfogd Petersen¹ i Graasteen, som er tydsk naturligviis. Vi vide ikke, om Kragh² er reist. Birds³ have været saa venlige at tilbyde os at tage Hother og Aage⁴ ind til dem, hvad der er meget fristende for mig at tage imod, men H. synes, at det er for megen Uleilighed for Fremmede, da det jo kan vare længe.

Imorgen skal vi atter skifte, jeg har foresat mig at bide Hovedet af al Skam og sende en Regning ind til al det Kram for Smør, Sukker, Fløde, The og A[lt], hvad de have faaet hos mig, thi ellers reise de uden videre. Nu faae vi see, hvordan det gaaer, thi jeg har dog henvendt 10 rd. Udlæg hver Uge foruden mangfoldige Ting, og det er dog rasende ærgerlig, da de Mennesker jo have høie Gager.

Torsdag 25. [Februar].

Jeg blev da sparet min Uleilighed ved, at Tjenerne kom ind og spurgte, hvormeget de vare skyldige, og den næste Indkvartering var Major Hühner med Tilbehør, som foer os imøde og udtrykte sin mageløse Glæde over atter at være kommen tilbage til os, trykkede mig i begge Hænder og klappede os, kort sagt, var henrykt, hvilket blev udtrykt med tydsk Veltalighed.

Jeg kunde jo ikke bare mig for at lee, hvad han vel antog for Glæde hos mig med, og saa bad han meget høflig, om jeg vilde skrive op, hvad jeg lagde ud for dem, thi de generede sig for at forlange, naar de ikke kunde betale det. Denne Erfaring har jeg nu imidlertid

¹ Christian Petersen fra Augustenborg, „en skikkelig og uskadelig Slesvigholstener, der ikke gjør andet Ondt, end hvad han bliver tvungen til“ (M. Mørk Hansen, anf. Skrift S. 97).

² Jvfr. S. 75.

³ Formentlig den engelske Konsul, Købmand F. C. Bird, Marienstrasse 71, Flensborg (Jørgen Nielsen, Adressbuch der Stadt Flensburg für 1861, 1861, S. 8).

⁴ Sønnen Aage Gad (1859–1932), siden Sognepræst i Karlebo (Ulf Gad, anf. Skrift S. 56. Paul Nedergaard, Dansk Præste og Sognehistorie I, 430). Om Hother S. 69.

ikke gjort i denne Tid. Dog er det mig meget kjært, at det kom fra ham selv, thi da H. ikke har den mindste Indtægt, og hans kongelige Gage udebliver, saa er det jo dobbelt besværlig at have større Udgifter, end det er høist nødvendigt. Forresten gaar vi da ikke altid med alvorlige Ansigter, thi der er jo ofte nette Mennesker iblandt, som vi ere rigtig venlige imod, de ønske da gjerne at være hjemme igjen. Igaar fik vi Underretning om den stakkels Bülow og Inspecteuren endnu ere i Fangenskab inde [i] Graasteen, de boe paa Loftet hos en Jøde, skal have det saa usselt, og der staaer bestandig 2 Soldater udenfor deres Dør. De maae ikke komme hjem, førend Skandserne ere tagne, saa det kan jo vare længe. Hvor er det dog trist, at man ikke kan hjælpe, hvor man saa inderlig gjerne vil.

Igaar kom her een af vore D. Soldater, som strax havde strakt Gevær og var blevet fanget, og der hørte jeg selv, hvorledes han blev frigivet og fik Lov til strax at reise hjem. Hvor er det dog en Ulykke for vor Armée, at den ikke kan stole paa alle de Holstenere og Slesvigere, og navnlig naar de vide, at de blot behøve at give dem tilfange for derved at blive fri. Saa sigte Preusserne: „die armen Menschen“.

Her er ellers roligt i disse Dage, naar mon der dog skal gjøres et ordentlig Udfald? Jeg er da fuld af Haab om, at de kan faae ordentlig paa Hovedet, men Prinds Friederik skal have yttret, at før han har mistet 50,000, betænker han sig ikke.

Søndag d. 29 Februar.

Det er rigtig gaaet godt med disse Mennesker, som nu forlod os idag, de have daglig udtrykt deres Tilfredshed i alle Retninger, men meest holdt de dog af den russiske Maskine til Grog og den store „dänische“ Lampe, jeg har nemlig faaet min Moderaturlampe omgjort til Petroleum, og den lyser saa udmærket.

Afløsningen var desværre Major Cramer og den grove Doctor Strich og de uopdragne Leutenanter, men rimeligviis er det kommet dem for Øre, at vi have beklaget os til Andre over dem, thi Majoren har gjort Forsøg paa at skaffe et andet Qvarteer, men det var forgjæves. Nu er det Aften, og jeg har slet ikke seet dem endnu, deres Tjenere koger og steger hver til sin Herre.

Vi vil ogsaa forsøge at lade deres Opvartere gjøre reent hos dem for ikke at udsætte Anna og derved os selv for deres Raahed og Grovhed. De Menige ere akkurat som Herrerne, de storme Kjøkkenet, ere uartige til det Yderste, men de have ogsaa gjort dem almindelig

bekjendte ved deres Opførsel, og Preusserne sagde om dem, at det Hele var et slet Chor. Jeg havde den Glæde ved disse Sidstes Ankomst at hilse paa min Bismar, der var som saameget Andet bortført som brugelig, og jeg har nu godt Haab om at faae den til mig igjen. Det er de utroligste Ting, som de bemægtige sig.

Idag fik jeg atter Brev fra Emil¹, han skriver saa kjærligt, men er dog vist meget urolig for os, det er ret kjedelig, at ingen Breve ere komne til Kjøbenhavn. Jeg arbejder meget i denne Tid, mæn jeg er saa rask, endog naar Aftenen kommer, og vi have drukket Thee, saa er jeg saa træt, men saa gaaer jeg ogsaa iseng Kl. 9 for at begynde tidlig igjen næste Morgen. I denne Tid faae vi rigelig Aviser; det er meget rart for os. Hvor dog Intendanturen bliver medtaget! De tyske Soldater blive udmærket forpleiede!

7 Marts.

Det er længe siden, at jeg har haft mit Papir fremme, men deels har jeg haft endnu mere at bestille, da Kokkepigen har forladt os, vred over, at jeg vilde have, at hun og Malkepigen skulde sove oppe i Strygestuen, de vilde blive liggende i den lille Børnestue, hvor vi i de første Nætter havde lagt dem paa Gulvet, men nu, da det drager i Længden, ansaae jeg det for skadelig for Wiggo at ligge i det beklumrede Værelse; og deels blive vi saaledes ærgrede, fra vi staae op, til vi gaae iseng, at det er umulig at samle det skriftlig, men undertiden² synes jeg dog, at det er al det usleste, er lutter uopdragne Mennesker, vi træffe, thi jeg synes dog, at man kan ikke skrive Alt paa Fjendens Kappe.

Vi have igjen haft 3 Partier, som have været her før, kun med Undtagelse af en Major Krohn³, som nok fortjener en lille Beskrivelse. Han er Holstener og kan Dansk; vi mene, at han er en Forræder fra 1848, han er en høi bredskuldret Mand, men saa uforskammet mod enhver Dansk, at man ikke kan gjøre sig Begreb derom, og saa var der ikke 1 Qvarteer paa Dagen, hvor han ikke skulde have noget lavet i Kjøkkenet. Han endte idag med at commandere os ud af Dagligstuen, der skulde ligge 50 Mand foruden de 50, vi ellers fik, men han fik dog ikke den Glæde at faae sin Villie igjennem. Vor stakkels Wiernervogn commanderede han ud paa Møddingen, den generede

¹ Jvfr. S. 81.

² Dette Sted synes forskrevet og Læsningen usikker (ustandselig?).

³ Den preussiske Major Krohn af 24. Infanteriregiment (Der Deutsch-Dänische Krieg I, 139, 143; II, 536).

ham i Gaarden, og da jeg havde været i Flensborg igaar, og det var en øsende Regn og bælmørkt, da jeg kom hjem, saa blev Vognen holdende i Gaarden i Nat, men saa imorges kom der Bud, „at han (Majoren) befalede, at Vognen øiebliklig skulde ud af Gaarden“. Kan du ikke forstaae, kjære Moder, hvorledes det koger og bruser i Blodet ved saaledes at blive behandlet i sit eget Huus, og nu kan vi godt vente denne Major engang igjen i Qvarter. Jeg bragte Hother igaar ind til Birds og bad dem melde ham i Skole. De toge saa kjærligt imod mig, og det gjorde saa godt at sætte sig ned og spise, uden at Maden er forgiftet af Haan og Ydmygelser.

Da jeg kjørte ind med Drengene, svigtete Modet mig, og jeg græd saa bitterlig; det gjorde godt at faae lidt Luft, jeg skulde kjøbe saa mange Ting ind, da Graasteens Kjøbmænd ere saa uforskammet dyre i denne Tid, saa jeg havde ikke megen Tid at opholde mig hos de venlige Mennesker. Hother lovede mig, „at han vilde være saa artig, som det var ham mulig“, og jeg veed intet Huus, jeg hellere seer ham i end hos Birds, og Fru Bird lovede ganske at ville betragte ham som sit Barn, og hvis de kom til at reise til Kjøbenhavn, da at tage ham med og aflevere ham paa Kultorvet¹. Jeg hastede med at komme hjem, hvor jeg da ogsaa blev modtaget af Henriks aabne Arme, og var glad ved atter at være hjemme, thi skjøndt her er mange Gjenvordigheder at kjæmpe mod, saa har jeg dog ingen Ro til at være borte.

14 Marts.

Ugen er gaaet ganske som den foregaaende Tid, de forhen omtalte Officere ere næsten Alle komne igjen, og Ærgrelserne ere heller ikke udeblevne. Det er deilig for mig at vide, at Hody har det saa godt hos Birds og gaaer i Skole, de smaae Børn kan bedre lege allene. Det lader til, at vi skulde faae en lille Hvile med Indkvartering. Grev Hacke med sin Troup brød op i al Hast igaaraftes for at drage videre frem, saa Stabene skulde nu ligge i Nybøl og Stenderup, i hvilken Anledning Tydskerne maatte rykke deres Forposter videre frem, hvorved de ere stødte paa Vore, og adskillige Vogne med Saarede ere kjørte skridtviis forbi.

Afløsningen bestod af 30 forsultne Mand fra Cöln, som vi maatte bespise med Smørbrød og Kaffe baade Aften og Morgen, men det skeete i al mulig Ro og Orden 10 ad Gangen. Der kom en meget net

¹ Enkefru C. F. Tvermoes boede i Frederiksborggade 1 (Hjørnehuset af Kultorvet Nr. 17).

Underofficeer og spurgte meget høflig, om vi ikke kunde gjøre det, da Folkene kom gaaende fra Flensborg og Intet fik udleveret før den næste Dag. De vilde naturligviis betale, hvad det kostede os; jeg gjorde det om Aftenen for 8 Ø , om Morgenen, da de havde mere Appetit, for 9 Ø 8 β . Det lod dog til, at de fandt, det var en maneerlig Betaling. Vi drive en simpel Kro, sælger en Kop Kaffe med Smørbrød til for 6 β , men Mælkehandlen er den bedste Handelsar[tikel?], saa det er Skade, at vi ikke [have] saameget, men før i April kan vi ikke vente mere.

Her kom kun 3 Officerer, hvad de hedde, veed vi ikke; naar de flytte hver 2 Dage, saa glemmer man næsten at faae det at vide. Alle de store Vogne ere nu borte, og ingen Ordonnantser komme sprængende herind, Gaarden er tom, men alle Cavalleristernes Heste have vi. Her har været en mærkværdig Ro idag, da Mandskabet rykkede ud paa Arbeide Kl. 7 i Morges, og Officerene nu først Kl. 8 kom hjem til deres Middagsmad, som de havde bestilt færdig til Kl. 1. Majoren siger, at han skal bort imorgen, saa slippe vi vel ikke saa godt igjen. Her er begyndt at komme Straaleleveringer, men Soldaterne faae ikke saa let fat paa det, som da de toge det hos os, medens vi havde noget.

Mit stakkels Linned lider grulig under al dette Leben, naar Officerene mangle Baand, genere de dem ikke for at skjære Baandene af Pudevaarene, og overstænke Dugene med Blæk.

Alle Lærerne ved Latinskolen i Flensborg have jo nu faaet deres Afsked¹, man kan jo ikke andet end tænke: naar kommer Touren for til os?

15 Marts.

Hvilken mageløs Dag vi have haft idag! Imorges reiste Officerene med nogle Menige, saa vi beholdt kun 13 Soldater, som have god Plads at koge i Vadskerkamret paa Trefoden, saa vi have næsten ikke mærket dem. Jeg skylder min gode Conduite imorges, at jeg fik 8 Ø , som jeg havde leveret i Smør og Sukker. Den ene Officeer, en Hauptmann, var nemlig taget væk igaar Aftes uden at spørge, om han skyldte noget, og uden „Farvel“, og imorges gik Tjeneren og pakkede ind for sin Major, og da vi spurgte om, hvor han var, svarede han, at hans Herre kom snart igjen; det blev Anna og mig lidt mistænkelig, da Kufferterne kom paa en Vogn, og saa sagde ogsaa en Under-

¹ Den 1. Marts blev Rektoren og 15 Lærere ved Flensborg lærde og Realskole afskedigede (Meddelelser om Begivenhederne i Slesvig siden den preussisk-østerrigske Invasion, 1864, S. 95).

officeer, at Major Henderwirk¹ kom ikke tilbage mere. Gal paa ham var jeg i Forveien, da det var ham, som havde skaaret Baandene af Pudevaarene den foregaaende Nat og været uforskammet over, at vi ingen Æg havde i Huset, saa da Tjeneren kom for at hente 2 Ø Oxekjød, Kaffebonner og andet, som Majoren og Adjudant skulde have haft, hvis de vare blevne her, saa nægtede jeg at udlevere det, idet jeg sagde, at Majoren havde ikke betalt, hvad han havde forlangt, saa jeg beholdt disse Fødemidler. Soldaten blev forbløffet og gik og hentede sin Underofficeer, som da høflig bad mig skrive en Regning for Major og Adjudant, hvilket jeg saa gjorde, qviterede og fik saa mine 8 Ø , hvorpaa jeg udleverede Sagerne.

Man bliver vant til Forholdene, og du seer, at jeg ikke er saa forknyt af mig. Samme Mand havde paa sin Vogn en hvid Vandkande, som han vistnok ligesom de danske Soldater „har reddet et Sted“, og den brugte han [ved] Bordet til at drikke Øl af, nu er den blevet her tilbage, saa jeg erklærede netop Henrik, at nu havde jeg „reddet den“. Begreberne kan i Sandhed blive lidt forvirrede om, hvad der er Mit og Dit, thi vi løbe undertiden og stjæle vore egne Ting rundt om, thi naar vi bede om dem, faae vi dem ikke.

Denne gode Dag er rigtig blevet benyttet; vi have faaet Tæppet af Dagligstuegulvet og ere glade over at være blevne fri for al det Støv, som det Hamptæppe samler, og have rumsteret rundt om, thi denne Herlighed varer jo ikke længe.

Henrik har haft et par Begravelser og Barnedaabe i denne Tid, men Kirkerne kan han ikke komme til. Der er nu samlet en uhyre stor Styrke ved Nybøl og deromkring, og man siger, at der atter idag skal have været kjæmpet lidt, men vi have ingen Skud hørt. En Underofficeer sagde idag, at Preusserne havde lidt saameget igaar, da de vare gaaede lige af Chausséen, saa Danskerne havde fyret med Kanonerne paa dem.

D. 18 Marts.

Endnu have vi det godt, hvor er det deilig atter at kunne trække sit Veir, ganske fri for Indquartering ere vi ikke, da vi have henved 30 Mand, men det er Menige, som koge og brase i Vadskerkamret og ere ganske maneerlige i deres Fordringer, saa de genere ikke saameget, hvorimod vi ingen Officere have, og det er en mageløs Lettelse; det kan jo ikke blive ved, saa vi maae nyde Øieblikket.

¹ Den preussiske Major Hendewerk (Der Deutsch-Dänische Krieg II, 385, 398, 478, 480, 501).

Vi forstaae ikke, hvor alle de Mennesker kan faae Plads saa nær ved vore Skandser, de slaaes daglig, og mange Fanger og Saarede gaae og kjøre her forbi, men Hovedangrebet skal efter de Meniges Udsagn være Søndag, Mandag eller Tirsdag, da Kongen af Preussen skal have Alt i Fødselsdagspresent¹. Gud give vor lille tappre Hær Styrke og Udholdenhed, men den maae dog døie meget ondt ved at ligge under aaben Himmel paa denne Aarstid. Man fortæller her, at Tydskerne kjøre deres Saarede bort om Natten, da de ikke vilde være ved, hvor stort Tab de lide.

D. 19 Marts.

See saa, nu er det forbi, nu have vi det samme Leben igjen, med Officere og 42 Menige og Heste, de kom idag og skal allerede imorgen afløses af Andre. Vi ere ikke at misunde i nogen Henseende, thi vore egne Tjenestefolk ere, som de ere besatte, naar jeg undtager Anna, som er prægtig og utrættelig i enhver Henseende, saa ere Karle og Udpige ganske utaalelige og mene, at i Krigstiden kan de gjøre Fordringer og drive, saameget de vilde. Ved den mindste Modstand vil de reise af, saa Enden bliver maaskee, at vi sidde her allene med Anna.

Jeg har idag haft den Opmuntring at høre fra Fru Bird, at Hother havde det saa godt og var en elskværdig Dreng. Jeg længes jo stundom lidt efter ham, men er Birds overordentlig taknemlig, fordi han er der.

21 Marts.

Nu er Antallet voxet over 100 Personer, ikke et Hul haves, hvor der ikke er belagt. Det er 4 Partier, Polakker, Preussere, Whestphalere og Brandenburgere. Polakkerne blive ringeagtede af de Andre og udskjeldte for Tyve, deres Tungemaal kan jeg slet ikke forstaae.

Her er blandt Underofficerene Een, som er fiin paa det og skal have det bedre end de Andre. Det gaaer efter Omstændighederne ganske ordentlig til, Vanen gjør jo ogsaa meget, og Henrik har en udmærket Maade at omgaaes Folkene paa, og derved udrettes meget mere, end [ved] at gjøre sig modsætsig. Det gode Veir hjælper jo lidt i disse [Dage], Folkene ligge rundt om i de 3 store Møddinger, der efterhaanden har dannet sig i Gaarden, og slikke Solskin. Nogle gaae om Formiddagen paa Skandsearbeide. Endelig [faae] vi igjen

¹ Om Kampene ved Dybbølstillingen 18. Marts og følgende Dage se Den danske-tydske Krig II, 262 ff.

nogle Blade fra 16 og 17de, vi have nu hver Dag hørt det dundre, men vidste kun, at Tydskerne havde Dybbøl By i deres Magt. Mon det er mulig, at vi kunne holde Skandserne? Jeg er saa bange for, at vi ikke kan holde ud i Længden; vi have hørt fortælle idag, at de havde taget Fredericia¹.

D. 22 Marts.

Uh ha! Det har været en ubehagelig Dag, her er saa overfyldt, og Kjøkkenet har været propfuldt hele Eftermiddagen, og er der Mælk, stjæle de den; er det Huusgeraad, løbe de med det; her er ingen Officere, og jeg maae næsten sige desværre, thi saa havde jeg dog maaskee ikke maattet udlevere 3 Senge. Der kom nemlig en Officeer i Eftermiddag og bad Hr. Prediger, om han ikke vilde være saa god at lade ham faae 3 Bettstellen und Kleidern. Hr. Prediger gjorde naturligviis saamange Omstændigheder, som var tænkelig, og anførte, at maaskee i Morgen kom her Officere, som vilde fordre det hos os selv, og naar vi da Intet havde at byde dem, saa bleve de ubehagelige. Saa bukkede han og sagde, at han vilde hellere bede om dem end requirere dem, han havde Folk med sig; saa hjalp der ingen Indvendinger mere, men vi slap dog med Sengeklæder til een Seng, men 3 Senge Lagener forlangte han med, og jeg svarede, at jeg kun havde smudsige, da man ikke kunde vadske i denne Tid. Saa reiste hans Folk af med vor Eiendom, og han bukkede og skrabede ud for mig og takkede for den Freundligkeit o. s. v., og jeg kjæmpede et Øieblik, men Klogskaben bød mig at tie og bide i mig.

De bare dem over til Degnen, hvor han laae i Qvarteer, vi vare endog saa høflige at foreslaae ham at ligge her hos os, men forgjæves; vi ere temmelig forvissede om, at det er det Asen af tydsk Degn, som har givet ham Anviisning paa os, da han vidste, her ikke var Officere. Men lad ham komme til at føle, hvad det er [at] holde saamange Senge med rene Lagener hver 2-3 Dage, saa kunde han dog maaskee komme til at fortryde sin Hjælpsomhed, og nu tage de, vil jeg haabe, hans Sengeklæder og lægge i de tomme Senge, thi han har nok paa Kistebunden.

Skjærtorsdag d. 24 Marts.

Foruden den igaar omtalte Indqvartering er idag ankommet 7 Officere med 7 Burscher, Underofficerer og en Mængde Mandskab

¹ Dette var dog ikke rigtigt, men den 20. Marts fandt et heftigt Bombardement af Byen Sted.

og Heste, og tilsidst kom et ældre Fruentimmer, som spurgte, hvor hun skulde være. Man kan kun ved at være midt i denne Vrimmel gjøre sig en Idé om, hvad det vil sige. De sidst Ankomne ere af Garde-Cawaleriet, høie, smukke Folk, og ved Siden af dem seer Polakkerne endnu grimmere ud. I Formiddag var en Polak rasende uartig og høitalende mod H. Han vilde melde ham hos Prindsen, han kjendte hans Sindelag, og han havde sine Instruxer, og vi turde ikke tale Dansk indbyrdes, ligesaa lidt som Confirmanderne maatte undervises paa Dansk o. s. v. i en ubeskrivelig Fart. Henrik svarede ham aldeles rolig, saa han havde ikke engang den Fornoielse at ængste os, thi vi loe ad ham. Vi have Haab at blive Nogle qvit i Morgen, thi dette er jo for galt.

Qvindemennesket var en Marketenderske, der altid fulgte med disse Folk og vadskede og kogte for Officererne. Hun blev velfornøiet med at faae Vadskerkamret anvist, men imorgen har vi hende vistnok i Kjøkkenet med hendes hele Menage, saa vi lukke endnu mere, naar det er mulig. Polakkerne stjæle grulig, og i Morges havde Anna den Sorg, at de havde brækket Mælkeskabet op og taget Mælk og Mælkepenge, ja Kaffe af Skorstenen. Alt løbe de med, jeg forudseer, at hvad de ansee for brugeligt, det marscherer af med dem.

Langfredag eller Stillfreitag, som Tydskerne kalde den, have vi just ikke tilbragt saa meget stille. Kjøkkenet har hele Dagen været propfuldt, og jeg var glad over at faae kocht en lille Gryde med Sago-suppe, som vi saa [for]tærede til Middag. Det er det Samme næsten, hvad man spiser i denne Tid, thi alt det udenoms Bryderie, som kommer paa Maden, fordærver den dog, – vor Eftermiddagskaffe er vort bedste Maaltid. Her er ryddet op endnu mere hos os, idet der kom en Officeer og forlangte Nøglen til det Loft, hvor vi havde Tørv over Kjælderen. Han fik den, og øiebliklig „heraus“ med Alt, hvad der var. De stakkels Tørv, der vare tilbage, var vor Tilflugt, naar det kneb, thi det er jo besværligt at brænde vaadt Træ altid. Lidt fik vi saa op paa det andet Loft, men mange gik tabt, saa var jo Kjælderen stoppet fuld af Bøtter og Kar, som vi hidentil havde befriet for Luerne, men nu, Døren var aaben, var det jo altfor udsat, saa maatte det ogsaa flyttes, og saa forlangtes der endogsaa Æblekammeret, thi Strygestuen og Moders lille Værelse og et Lukaf ind under Taget er opfyldt, men det blev vi jo i Øieblikket fritaget for at udlevere, og jeg veed ikke, hvor vi skulde stoppe Alt det hen, som det er fuldt med. Polakkerne kom ikke bort idag, de have skjændtes dygtig med Garderne, men imorgen er det nok vist, at de reise, men saa

kommer det Gardere istedet, derfor er der vel skaffet saameget mere Plads.

Madammen har kogt og braset i Kjøkkenet, men dog opført sig høflig og maneerlig, men saadan en Huns pion er dog en forbigstret Tingest at have i Huset. Hun staaer meget høit hos Officererne – der er 8 –, da hun laver dem god Mad og har Lov til at udvælge det Bedste af al Kjødet. Officererne genere os ellers ikke, da de have Alt med, Tintallerkener, Knive o. s. v., og deres Tjenere opvarte dem, de 5 ligge paa Straa. Det var saadant et yndigt Veir idag, saa de bare et Spillebord hen under Æbletræet og drak Kaffe der. Jeg havde ikke tænkt, at Fjender skulde indvie den nye Siddeplads.

Tirsdag [29. Marts].

Beständig det Samme. Polakkerne rykkede ud, men i samme Øieblik var Gaarden fuld af Gardere, og idag er der kommet 100 Mand til, saa Antallet er omtrent 170–180 foruden 9 Officere. – Qvinden har Udsalg i Kjøkkenet, saa vi trænge os frem for at faae det Mindste, det er jo næsten en Umulighed at faae kogt lidt Middagsmad, endsige at faae kogt Vand. De stjele det, naar blot Anna viger fra Kjedlen, ja, havde vi ikke hende, saae det galt ud, hun er mageløs flink. Konen tager Knive og Kopper og Alt, men vi sige dog, at hun kunde være værre, end hun er, thi hun er dog ganske høflig. I Formiddag var det Skjænds- og Slagsmaal i Kjøkkenet mellem de nye Folk og Gardisterne, og det var hendes Skyld. Nu iaften er der kommet kjørende en Marketendervogn med 2 Hamborgerjøder paa, som blive her; de høre til de sidstankomne, de sidde inde i deres oplyste Vogn og taler uafbrudt ud til Soldaterne, som iforveien ere fulde, saa her synges og skraales overalt. De Nye have tilbragt 16 Dage i Broager Skandser uden synderlig Levemaade og ført ret et Hundeliv, nu kom de her efter 2 Miles Marsch og fik strax Brændeviin uddeelt, og da de havde tomme Maver, drak de det ud strax. Nu siges her i al Hemmelighed, at de skal op i Nat, da Skandserne nu skal stormes¹. Der er Adskilligt, som tyder paa, at det er Tilfældet, saa Gud give, at de Danske nu ikke blive overrumplede, men kan holde ud. Vi vide jo Intet med Vished om, hvorledes det er gaaet os i disse Dage. Kun det er vist, at Tydskerne have lidt grumme meget, og mange Vogne ere kjørt her forbi med Saarede. Her er tilsagt at møde i Adsbøl 98 Vogne idag.

¹ Den 7. April paabegyndtes den heftigere Beskydning af Skanserne (Den dansk-tydske Krig II, 326 f.).

Hvor er dog Krig en rædsom Uting, hvor er det mulig, at den kan finde Sted mellem civiliserede Mennesker! Børnene ere raske, Ellen rigtig sød, og Aage blot altfor meget i Berøring med Soldaterne, men vi kan ikke holde ham inde, nu Veiret er godt. Gud velsigne Fru Bird, at hun tog Hother!

Jeg tjener godt paa Mælk i disse Dage, blot vi havde noget mere, vi sælge for 8-10 R om Dagen, men Smør have vi ikke meget af. Dog har jeg solgt disse Officere 3 R til 3 R R 'et.

1ste April.

Ingen Forandring. Det seer broget ud hos os; der er stjaalet 2 Ænder, 3 Høns og Æg hos mig, men det er dog ikke saa galt som hos Wogelsangs¹, hvor de have slagtet 2 Faar med store Lam i. – Der blev da Intet af den omtalte Udrykning. Jeg synes, at de har Folk nok, [og] saa i Eftermiddag fik vi endnu Flere. I Graasteen ere alle danske Mænd arresterede, jeg kan ikke forstaae, at Henrik er fri², og han selv heller ikke, thi det saae galt [ud] her, hvis han var borte. Han mener, at det hjælper ham, at han ikke boer i Graasteen.

D. 6te April.

Igaar fik vi da endelig Brev fra Emil³, men det var rigtignok gammelt, fra den 18de, hans Fødselsdag. – Vi have den samme Indquartering med Qvinden, men det er en Fryd for os, at Preusserne ingen Vegne kan komme med deres Bro. De sige, at „det Bæst „Rolf Krake“ ligger altfor galt paa Luur efter dem“⁴. Igaar vare [vi] i en Fart i Flensborg, da det pludselig blev bestemt, at vi kunde komme hjemmefra, og jeg jo gjerne vilde see til Hody, som da havde det rigtig godt. Der hørte vi megen Glæde over, at de Danske saaledes kunde holde ud i Længden, og der fortæltes, at i Søndags var der bestilt Klokkeringning og andre Festligheder, naar de kom som Seir-

¹ Formentlig Gaardejer Thomas Vogelsang i Adsbøl (Holbæk) (Folketællingsliste 1860).

² Den 2. Marts 1864 skriver N. L. Feilberg om Pastor Gad: „Min Præste-Nabo i Adsbøl nyder Beskyttelse af de mægtige Slesvigholstenere i Graasten; han kan derfor være kort for Hovedet mod de Militære, og er det“ (Museum I 1890. S. 36).

³ Jvfr. S. 81.

⁴ Om Planerne om en Samvirken mellem Artilleriet og Panserbatteriet „Rolf Krake“ se Den dansk-tydske Krig II, 330 f.

herrer, og Wrangel¹ havde bestilt sit Tøi sendt efter sig, men heldigviis behøvedes hverken det ene eller det Andet.

D. 16 April.

Det gaaer næsten istaae med mit lange Brev, men Lysten til Fortsættelsen er borte, da det er meget trykkende i Længden at leve i disse Forhold, og Haabet om en snarlig Afslutning trækker sig mere og mere i Baggrunden; vi see siden 1ste April ingen danske Aviser, og skjøndt vi nu og da faae Fingre i en Tydsch Zeitung, saa bliver man saa kjed af det tydske Pralerie. Saaledes altid kun at høre om Fjendens Meriter og Tapper- og Drabelighed er i Længden utaaelig, undertiden kan man jo lee, men naar saa vi see alle de mange Fanger gaae herforbi, saa kan vi jo dog vide, at det ikke er altid Løgn.

I Huset har vi det ganske maneerlig, 50 Mand af det samme Hold som sidst og de samme Officere. Qvinden jog de væk for en 8te Dage siden med hendes haabefulde Søn, en rædsom Dreng paa 14-15 Aar, der stjal *Allt*, hvad han saae, og da Moderen snød Office-rene for grovt, saa kom de og bad, om vi vilde koge for dem. Det var en stor Gevinst at blive af med det Fruentimmer, men vi fik jo endel mere at bestille, da disse Herrer spise til Middag Kl. 3 og varm Aftensmad, gjerne 2 Retter igjen. Dog er dette at foretrække, hvis blot ikke den ene Tjener var saa utaaelig med at forlange rene Støveklude o. s. v.! Ellers ere disse Gardister nogle nette Mennesker, belevne i en sjelden Grad for simple Soldater. De tillade ikke, at jeg løfter en Thekjedel, og Anna hjælpe de med at feie og skure Kjøkkenbord. Jeg glæder mig til 1ste Mai, da vi saa faae nye Folk, og skjøndt Anna koger fortræffelig nu, saa er jeg dog bange for, at hun tilsidst bliver opslidt, thi hun er lige ufortrøden nu som først og staaer mig overalt [bi], og jeg trænger nu desværre ogsaa dertil; fra 1ste Mai er Anna fæstet som Jomfru, hvilket jeg lover mig meget godt af, hun har jo egentlig været det længe, men i de andre Folks Øine er Titlen nødvendig for at respecteres. Udpigen² viser sig bestandig mere og mere skarnsagtig og er jo rasende over, at Anna, lige siden hun i Efteraaret fik Mælken under sig, har bragt et langt større Resultat. I den senere Tid er Mælkehandlen meget ringere, dog er jeg meget tilfreds ved at sælge for henved 4 R . Æg bliver mageløs betalt, men den

¹ Den preussiske Generalfeltmarskal Friedrich Heinrich Ernst Greve af Wrangel (1784-1877).

² o: en Pige, der paa Landet skal tage Del i udendørs Arbejde (Ordbog over det danske Sprog XXV, 374). Jvfr. S. 88.

Dreng stjal jo 5 Æglæggende Dyr fra mig, og 4 har jeg solgt, saa jeg har kun 10 Høns tilbage.

Det er jo kjedelig for mig, naar jeg ikke selv kan udrette, hvad jeg gjerne vil, men de mange Børn have taget mine gamle Kræfter, saa jeg maae lade mig nøie med at være den Øverstbefalende. Det er jo grulig besværlig med vor Vadsk, nu kan jeg ikke hjælpe mig længere, men maae have en ordentlig Lagenvask, men god kan den ikke blive i Kjøkkenet i det grusomme Vrøvlerie.

Henrik arbejder i Haven, men det er jo tvivlsomt, om han faaer godt deraf, men lade Alt ligge, kan [han] jo dog heller ikke. Igaar fik han Tilmeldelse fra Amtmanden, at Pastor Gott¹ skulde indsættes som Provst, og saa begynder han vel at rydde op her. Alle Mennesker her omkring sige, at H. bliver her, da han lige fra første Øieblik er optraadt som en forstandig og besindig Mand, hvis første Opgave var at være Præst og aldrig har stødt Tydskerne ved at vise et taabeligt dansk Overmod². Men, nu faae vi see, hvad Enden bliver, det gjælder jo om at trække hen, thi hvad kan det hjælpe, at Kjøbenhavn bliver overfyldt med de mange Embedsmænd, og Menigheden beder ham bestandig dog endelig blive hos dem.

Onsdag d. 20 April.

Meget have vi oplevet i disse Dage. I Søndags Eftermiddag saae vi atter Brotrainet kjøre herforbi, og hele Natten herpaa var her Uro i Huset og paa Landeveiene. Vore Folk droge ud Kl. 4, og fra den Tid vrimlede Veien af vore Fjender. Der var en Hob, og naar man saa tænkte paa vor lille Hær, og saa saae disse utallige Skarer drage herforbi, saa vare vi jo ikke saa aldeles uforberedte paa Udfaldet³, da vi vidste, hvorledes de første Skandser vare skudte sammen. Det dundrede den hele Dag, og henimod Middag kom nogle Burscher jublende hjem og fortalte, at Skandserne vare tagne, og 10000 Mand stode allerede paa Als. Vi have jo oftere hørt løgnagtige Beretninger, saa vi haabede, at det dog maaskee kun var 1 eller 2 Skandser, de havde taget, men da vi saa kort efter saae Fanger i 100viis komme herforbi, da vidste vi, at det var sandt. Hvor var det dog usigelig

¹ Formentlig Bertel Petersen Godt (1814–85), der 1864 blev Generalsuperintendent for Hertugdømmet Slesvig. Jvfr. C. M. J. Poulsen, anf. Skrift S. 38 f. M. Mørk Hansen, anf. Skrift S. 66, 82 ff., 113 ff., 137 ff. Museum I, 1890 S. 184, 248, 251, 253, 291 f.

² Pastor Gad blev dog afskediget fra tysk Side 17. November 1864.

³ Der sigtes til de bekendte Kampe den 18. April.

bittert og see vore Landsmænd komme afvæbnede; mellem de røde Husarer gik der bestandig 4 Mand og saa Husarerne tilsidst, det fik aldrig Ende, 12-1400 troe vi næsten. Saa senere kom vor hele Indqvartering hjem, og da jublede og sang de, saa man næsten ikke vidste, hvor man skulde gaae hen. Hvor er det dog bittre tunge Tider, naar saaledes det ene Haab glipper efter det Andet, saa veed man ikke, hvad der skal blive af vort lille Danmark.

Saa kom Beskrivelserne af al den Jammer og Nød og saa de Fod for Fod kjørende Vogne med vore saarede Landsmænd, thi deres Egne seilede de bort. De Taarer, der randt den Dag, ere de bittreste, jeg har kjendt. Om Eftermiddagen kjørte H. ud paa Valdpladsen med en Officeer, som har deeltaget i forrige Krig og der mistet sit ene Been, og som er saa opfyldt af de Danskes Tapperhed, og han vilde gjerne kjøre derud. Henrik tog saa 6 Flasker Viin og en Krukke med en 12-14 Potter tynd sød Suppe, som kunde lædske de Saarede, og den hældte Ambulancesoldaterne i deres Blikdaaser og gave de Saarede at drikke, idet de bare dem bort.

Henrik sagde, han kunde ikke kjende Skandserne igjen, de dybe Grave vare ved den bestandige Skydning blevne til Grøfter, og hele Terrainet var Hul paa Hul i Jorden. Han talte ikke om, hvorledes der laae Been et Sted og Hoved, Arme og Fingre andre Steder, thi han mener vist, at jeg ikke kan taale at høre tale om disse Rædsler, men Soldaterne havde kun altfor tydelig udmalet det, medens jeg gik i Kjøkkenet og var tvungen til at sørge for Mad til de forsultne Seierherrer. De Saarede bleve forbundne i et Telt paa Marken, da Lazarettene forlængst vare fulde, og ved Henriks Ankomst vare alle deres Egne forbundne. Det var kun Danske, som laae tilsidst. Tirsdag d. 21 gik H. til Graasteen for hos høie Vedkommende at faae Tilladelse til som Præst, ikke som dansk Mand, at besøge Lazaretherne i Stenderup og Broager. Den blev [efter] endeel Vanskeligheder givet under den Betingelse ikke at drive Politik, og strax om Eftermiddagen begyndte han saa sit sørgelige Hverv. I Stenderup laae 24 Danske, som Alle vare ham inderlig taknemlige for, at [han] vilde skrive til deres Hjem, og om Natten sad han saa og skrev 24 Beretninger til deres Slægtninge.

Næste Dag, det var igaar d. 20, begav han sig tilfods til Broager, hvor der var omtrent det samme Antal Danske. Der traf han Monrad fra Flensborg¹, der bragte os en Hilsen fra Hody, som han sagde var

¹ Kollaborator i Flensborg Christian Ferdinand Monrad (1815-89), siden Redaktør af „Nordslesvigsk Søndagsblad“.

en lille, flink, godt begavet Dreng, men desværre noget døv. Det er et sørgeligt Arvegods, som saaledes gaaer i Arv fra Forældre til Børn, men det gaaer døg med Hody som med mig, at ved Forkjøelse er det meget værre end ellers.

Prinds Frederick Carl kom paa det sidste Lazareth, medens H. var der, og talte til hver enkelt Tydsker, og da han kom til Leutenant v. Kroghs¹ Seng, spurgte han, om han talte tydsch, og L. v. K. svarede „ja“. Prindsen spurgte ham, om han var tilfreds, hvortil han svarede „ja“. De øvrige Danske saae han ikke til, men befalede, at de skulde skilles fra Tydskerne, hvilket de gjerne vil.

De have det ellers saa godt, som det under Omstændighederne er muligt. Kun vil nu H. see, hvorledes det bliver ham muligt at skaffe dem lidt Forfriskninger. Han fik Løfte om, at dissers Breve maatte blive sendt med en Parlemtair til Sønderborg, for at de ikke skulde blive for gamle.

Torsdag. [21. April.]

Meget træt kom min kjære Henrik hjem igaar Aftes, det var og 2 Miil, og satte sig atter til Brevene, idag bliver han hjemme, men imorgen og paa Løverdag gaaer han saa igjen. Herhjemme gaaer det jo, som det kan, her [er] over 100 Mand og mange Officere. Jeg vil da ikke glemme at omtale, at de fremmede Officere gav H. 8rd. til de danske Saarede.

Her tales nu om, at Østerrigerne skal herved og prøve denne Overgang, som dog heldigviis igjen er mislykket, Tiden vil jo vise det. – Her vises os flere Ting, som Soldaterne have taget paa Skanderne, og de fortælle meget om alle de Levnetsmidler og fulde kogende Gryder, som tyde paa, at de Danske vare blevne overraskede.

D. 28 April.

Igaar bleve [vi] da fri for nogen og 50 Mand, men vi ere ikke fornøiede dermed, thi der staaer nu saamange Qvarterer tomme, da en Masse er gaaet til Jylland, saa vi synes, at det sidste halve 100 gjerne kunde flytte med de mange Officere. De have nu været her saalænge; imidlertid er det heldig, at det er gode Folk, saa det gaaer dog ganske ordentlig. Den 24 April gik saamæn efter Omstændighederne ret net. Det var et deiligt Veir, og da Henrik skulde kjøre hen

¹ Formentlig Sekondløjtnant (ved 6. Kompagni) J. C. C. Krogh (Den danske Krig II, 396).

at døbe et Barn, toge Aage og Ella og jeg med og nøde ret den deilige Kjøretour, som jo er noget ganske Nyt. Tirsdag Morgen kjørte Henrik til Flensborg med 3 Officerer i sin lukkede Vogn for at bringe den hen et Sted, da den er blevet saa ødelagt af altid at staae ude, og nu, da den brændende Sol kom, blev det reent galt. Saa vilde Officerene lade deres Kjøretøi (en Fohrmand) hente dem. Jeg vilde ikke med, da de sagde en Bræddevogn uden Fhedre. Men da Klokken var 1, saae jeg vor egen aabne Vogn blive forspændt, og saa kjørte jeg ind med en preussisk Soldat som Kudsk, thi jeg længtes saameget efter Hody, som havde været lidt forknyt, da vi sidst var derinde, og Breve komme os slet ikke mere i Hænde.

D. 30 Mai.

Længe er det siden, at jeg har haft mit store Brev foran mig, og egentlig maae jeg vel søge Grunden i lidt Forsagthed og Modløshed, thi selv under sædvanlige rolige Forhold bliver mit Sind saa usigelig tungt ved saadan en forestaaende Begivenhed¹, og hvormeget mere ikke nu? Vi følte ingen Glæde over Vaabenhvilen², uden forsaavidt, at saa myrdede Folk dog ikke hinanden saalænge, men ellers vilde det jo kun drage Sagen i Langdrag, og Fortsættelsen rimeligviis³ følge.

Den store Lettelse med en lille Indqvartering føle vi heller ikke, thi de 10 Mand, som vi have, skulde nu rigtig gotte og pleie dem i denne Tid, saa der er stadig Kogen og Brasen. Mine Sengklæder har jeg maattet give dem med Lagener til, da de skulde ligge uden Klæder, og man kan jo næsten ikke andet end unde dem efter 3 Maaneders Forløb at komme af Klæderne. – Indvendig have vi en ung Læge.

D. 24 Juni.

Det bliver nu reent glemt at skrive, og dog vil det fortryde mig senere, naar jeg ikke saa godt som mulig udfylder Tiden. Jeg slap ved Doctor Bhenin, som levede med os som Søn i Huset. Han havde allerede flere Gange inden Vaabenhvilen været inde hos os at spille paa Claveer og see til Børnene, som vare begyndte at skranke, thi han havde tilbragt 7 Uger her iforveien sammen med sin Hauptmand og øvrige

¹ En forestaaende Fødsel, jvfr. S. 98.

² Londoner-Konferencen fik gennemført en Vaabenhvile fra den 12. Maj at regne.

³ Ordet er paabegyndt som „sandsynligviis“, men fortsat paa den i Teksten angivne Maade.

Officere, men da kjendte vi ham ikke. Nu synes vi, at det var saa besynderlig at tage og opvarte ham allene, saa hvor meget det end generede mig i Begyndelsen, saa tog vi ham ind til os til alle Maaltider med Undtagelse af Morgenen. Det hjalp jo, at han var Læge, og snart fik vi desværre Brug for ham til alle 4 Børn, som fik Mæslinger, og derved kom han os rigtig nær, saa vi kom til at holde rigtig meget af ham. Han var nu meget livlig og havde mange Interesser, kun ikke Militairvæsen, det hadede han, og det piinte ham at leve sammen med Officerene, saa han var saa taknemlig over at leve i saadan en elskværdig Families Kreds. Han spillede hver Aften for os, phantaserede i Timer, i Berlin var han Director for en Musikforening, og han var henrykt over en Skat, som han bragte hjem med sig, som vi havde skaffet ham, og den bestod i nordiske Folkemelodier. Saa holdt han ogsaa rigtig meget af at faae sig en Passiar med mig, saa satte han sig ligeoverfor mit Sybord og begyndte næsten altid med at takke for vor store Godhed imod sig, som han ikke vilde glemme sit hele Liv, og vi vare os egentlig ingen Godhed bevidst. Det var ham, som var saa usædvanlig paaskjøn som og taknemlig. – Saa maatte jeg jo altid tale tydsk, og saa kunde jeg altid see paa hans Ansigt, naar jeg sagde noget rigtig desparat, thi lære at tale correct tydsk er mig umuligt; saalænge jeg hader det tydske Uvæsen saa stærkt, saa skader det ikke, at Sproget bliver radbrækket.

Han hjalp at passe Børnene og holdt saameget af dem, og ved enhver Leilighed viste han sin Taknemlighed. Den sidste Uge af hans Ophold her, saae jeg ham ikke, da jeg fik min lille Pige¹ og kom først op den Morgen, da han sagde Farvel. Taarene stode ham i Øinene ved at forlade det Huus, hvor han havde været over et Fjerdingaar, og hvor han nu følte sig saa hjemlig. Han bragte mig et Brev fra hans Mathilde, som takke[de] mig ligesaameget, saa jeg næsten blev ganske undseelig.

Dette Par havde været forlovet i 3 Aar og skulde om et par Maaneder have haft Bryllup, da han blev udcommanderet. Han havde en levende Medfølelse for Alt, hvad vi havde gjennemgaaet, og kunde ikke fatte den Ro, hvormed vi bare Alt.

Saa havde vi et par Dage heelt fri for Indqvartering, men saa kom Freiherr Baron von Goltz² med Adjutant og 20 Menige. Saa

¹ Den 17. Juni 1864 fødte Fru Gad i Adsbøl en lille Pige, der fik Navnet Inger Gad; hun døde allerede den 7. Juli s. A. (Ulf Gad, anf. Skrift S. 57).

² Ikke identificeret. En Række preussiske Officerer af den friherrelige Slægt von der Goltz nævnes i Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser 1877 S. 265 ff.

begyndte det gamle Liv fuldt af Plagerier. Børnene vare stadig syge, Freiherrn var bestandig saa uforskammet og overfusede Henrik med Grovheder, men viiste sig saa uopdragen, at Henrik ikke engang vilde ærgre sig derover, men det var jo umuligt alligevel. Han vilde leve saa fiint i alle Retninger, og jeg maatte med megen Anstrængelse skaffe ham, hvad han ønskede, og tænkte jo, at han maatte betale, hvad han fik, men ved sin Afreise erlagde han 1 $\frac{1}{2}$ daglig for sit Underhold, og heldigviis for min Pengepung var han her kun i 8 Dage. Han blev afløst af noget andet adeligt Stads, som imidlertid vare høflige og saa overordentlig tilfredse, de vare her i 6 Dage.

D. 26 Juli.

En heel ubeskrivelig deilig Uge have vi haft uden Tydskere, men i Aften er der meldt en Hauptmand og 8 Mand med BESPISNING.

Da Henrik Gad 1862 blev udnævnt til Sognepræst i Adsbøl, modtog han et meget gunstigt Vidnesbyrd af Kirkevisitatoriet. Man fremhævede den Nidkærhed, han havde lagt for Dagen som Kateket i Flensborg, idet han havde erhvervet sig væsentlige Fortjenester af den danske Menighed. Man bevidnede hans gode Gaver som Ordets Forkynder og fandt det naturligt, at han nu ønskede en selvstændig gejstlig Virksomhed, hvortil han besad aandelig Fylde og Modenhed¹.

Ogsaa i Adsbøl synes han at have gjort god Fyldest. Hans tidligere Provst Kristen Karstensen udtalte saaledes 1865 om ham, „at Pastor Gad med sjælden Troskab, Dygtighed og Iver har forvaltet dette Embede [o: i Adsbøl]. Han er en velbegavet Ordets Forkynder og har været velanseet og afholdt af sine Sognefolk, ligesom han ogsaa af sine Foresatte har været anseet som en af de værdigste og dygtigste Præster der i Egnen“².

Det var da ikke uforstaaeligt, at Henrik Gad selv efter Krigen kunde tænke sig at forblive i sit hidtilværende Embede, men de nationale Modsætninger gjorde det ikke muligt. Allerede den 6. Oktober 1864 søgte han derfor om at blive Præst i Brønshøj-Rødovre. I sin

¹ Slesvigske Ministerium, 3. Dept., Journalsager, 1862 Nr. 224.

² Paategning paa en Ansøgning af 21. August 1865 (og oftere) fra H. Gad (Kultusministeriets Arkiv, Ansøgninger om Præstekald). Provst Kristen Karstensen (1809–82) var Præst i Broager fra 1857, siden i Gelsted-Rørup. Om denne se Niels Lassen, Erindringer, I, 1918, S. 56 f., 106 f. (Portræt S. 56).

Ansøgning gjorde han paa interessant Maade Rede for Forholdene. Det hedder her:

„I dette Embede (∴ Adsbøl) har jeg nu virket i noget over to Aar under temmelig vanskelige Forhold, idet Tydske og Danske navnlig i Graasten staae saa skarpt imod hinanden¹, at det næsten er mig selv en Gaade, at det har kunnet lykkes mig at vinde mine Menigheders Hengivenhed. Men at jeg besidder denne, derpaa har jeg navnlig under det sidste halve Aars Trængsler havt mangfoldige og utvetydige Beviser. Hvis jeg kunde vente at udrette nogen Gavn og forvalte mit Embede med den Troskab, som jeg har tilsvoret min Konge, og som ingen Forhold kunde bringe mig til at svigte, da vilde jeg betænke mig paa at søge Forflyttelse, men det er desværre ikke længer Tilfældet. I Graasten har det slesvigholsteenske Parti ved Bestikkelser, Trusler og allehaande Rænker her faaet de fleste Beboere til at stemme paa, at der hveranden Søndag skal holdes tydsk Prædiken, Noget, som jeg ikke kan indlade mig paa med en god Samvittighed, da det er det Samme, som at lukke Kirkens Dør for den største Halvdeel af Sognebeboerne. Jeg har derfor erklæret mine Foresatte, at jeg hverken kunde eller vilde prædike Tydsk i Graasten, og det er derfor blevet betydet mig, at jeg vilde faae min Afsked, og for Øieblikket dreier Spørgsmaalet sig, saavidt jeg veed, kun om at opdrive en Eftermand“.

Som forudset, blev Gad afskediget af den preussiske Civilregering for Slesvig under den 17. November 1864. En Række Ansøgninger fra den nærmest følgende Tid vidner om, hvor trykkede hans Kaar var. Særlig uheldigt var det for ham, at han var blevet afskediget efter Fredsslutningen, hvorfor der af principielle Grunde ikke kunde tilstaaes ham nogen Pension fra dansk Side, men blot en mindre Understøttelse (557 Rdlr. aarligt). Ikke uden Grund kunde Gad jævnlig udtrykke Haabet om, at der maatte tages særligt Hensyn til ham paa Grund af de Byrder, der havde hvilet paa ham. Saaledes skriver han i en Ansøgning af 27. November 1865 (om Bredsten), at hans ulykkelige Stilling i høj Grad skyldes „den daværende danske Regjerings Opfordring til mig om at holde ud derovre saalænge som muligt“ (derved gik hans Pensionsret tabt). Han føjer til:

¹ Om Sprogforholdene i Adsbøl og Graasten se Holger Hjelholt, Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigene (1850-1864), 1923, S. 27 f.

„ . . . næppe nogen slesvigsk Præst har lidt saa meget ved Krigen som jeg; da jeg nemlig var Præst en Miil fra Dybbel, hvor den preussiske Armees Hovedquarteer var, har min Part af Krigens Byrde været uforholdsmæssig stor, og efterat jeg midt i Vinterens Hjerter maatte drage fra mit Hjem, har jeg kunnet detaille[re] mit Tab til c. 3000 Rdl. uden Haab om at erholde nogensomhelst anden Godtgjørelse, end den snart atter at blive befordret“¹.

Omsider slog Befrielsens Time, idet Gad under 14. April 1866 blev udnævnt til Sognepræst i det forholdsvis store Embede Løsning og Korning ved Horsens (Reguleringssum 1016 Rdlr.). I Ministeriets Forestilling blev der gjort opmærksom paa, at der ved Forslaget til denne Udnævnelse var blevet taget særligt Hensyn til Pastor Gads „exceptionelt uheldige Vilkaar“. Ogsaa en anden Betragtning havde spillet ind. Stiftets Biskop, G. P. Brammer, havde fremhævet, at der i det paagældende Pastorat fandtes en religiøs Vækkelsesbevægelse (de stærke Jyder), hvorfor det gjaldt om at beskikke en saadan Præst, at han kunde tænkes at tilfredsstille Menighederne, idet han hverken henhørte til den rationalistiske eller saakaldte nykirkelige Retning. Hertil maatte man anse Henrik Gad for særlig egnet².

For Gads Vedkommende blev Tiden i Løsning og Korning sikkert snart ikke saa lidt af en Skuffelse, og forholdsvis hurtigt begyndte han igen (fra 1872) at søge om Forflyttelse. Allerede 1873 ansøgte han saaledes om Skuldelev-Selsø i Sjællands Stift. Utvivlsomt meget betegnende siger han her:

„Naar jeg Allerunderdanigst beder om Forflyttelse, da er Grunden fornemmeligen den, at jeg nu er Præst for Menigheder, med hvis aandelige Retning jeg ikke kan samstemme, idet en stor Deel af mine Sognefolk høre til de saakaldte „stærke Jyder“ med en udpræget mørk pietistisk Livsanskuelse. Vel staaer jeg i et venligt Forhold til dem, og de høre gjerne min Forkyndelse af Guds Ord, men de paalægge mig et Aag, som i Tidens Længde bliver mig for tungt og utaaleligt. Min hele Virksomhed imellem dem faaer altfor meget Præget af Passivitet, da Livet imellem dem er kommet i en stereotyp Form, og de ikke kunne forstaae eller tillade nogen friere Livsrørelse, medens jeg netop efter min Udvikling og Charakter føler mig kaldet

¹ Præstekaldsansøgninger nævnte Sted.

² Kultusministeriet, 1. Dept., Forestillinger, 1866 Nr. 50.

til bevægelige Forhold, hvor der er en aktiv og praktisk Gjerning at øve“¹.

Skønt Biskop Brammer bestandig anerkendte Gads Duelighed, Embedsflid og hæderlige Vandel, maatte han oftere føle sig opfordret til at protestere imod, at Gad igen skulde opnaa en Forflyttelse, hvortil hans Anciennitet ikke syntes at berettigede ham². Den 10. Marts 1876 blev han dog kaldet til Sognepræst i det anseelige Tranekær-Tullebølle Kald paa Langeland³. Efter ti Aars Virksomhed endte Henrik Gad sine Dage her den 20. Juni 1886. Hans tapre Hustru, der maatte friste den haarde Skæbne inden for et Tidsrum af et Aar at miste sin Mand, en voksen Søn og sin Moder, overlevede ham til den 12. April 1908.

¹ Præstekaldsansøgninger anførte Sted.

² Paa en Ansøgning af 30. Januar 1872 (om Horsens), hvortil Brammer ikke vilde anbefale ham, havde Biskoppen skrevet: „Ved min i Aaret 1867 afholdte Visitats i Løsning-Korning Pastorat holdt Supplikanten en bibelsk Prædiken med Varme og Fyrighed. Da fandt jeg, at han behandlede „de Opvakte“ i Pastoratet paa en venlig, taktfuld Maade og at hans Forhold til dem saavel som til de øvrige Menighedsmedlemmer var godt og ønskeligt. Heller ikke har jeg fra disses Side erfaret Noget om, at der nu var opstaaet eller forestod et Misforhold“.

³ Kultusministeriet, 1. Dept., Forestillinger, 1876, Nr. 43. Ministeriet benyttede Lejligheden til at beklippe det store Embede dels ved at ansætte en Kapellan pro loco, dels ved at paalægge Sognepræsten aarligt at udrede Kr. 2000 til Stiftsmidlerne. Jvfr. Kirkehistoriske Samlinger 6. R. III, 42, 48, 52.

NAVNGIVNE HUMLEMESTRE,
GARTNERE, URTEGÅRDSMÆND OG VOLD-
MESTRE I DANMARK FØR ÅRET 1662

AF

JOHANNES THOLLE

Når der i det følgende ristes nogle runer for humlemestre, urtegårdsmænd og voldmestre, er dette ikke, fordi disse navngivne mænd er nået højt op på rangstigen i de samfund de levede i. Man kan sige, at tværtimod gjorde kun de aller, allerfærreste dette. Men de udførte et nyttigt dagligt arbejde som led i det kulturelle liv, der levedes, og har deres antal procentvis heller ikke været stort, så kan vi dog vanskeligt tænke os nogle perioder, hvor der ikke har været brug for deres fredelige syssel. Mange af dem blev også knyttet meget nær til kongemagten og blev på en vis måde kongers eller dronningers fortrolige, i hvert fald hvad angår den interesseskæring, som har været knyttet til slottet og dets omgivelser, hvor haver og volde blev en del af hjemmet. Her har urtegårdsmændene haft deres store mission, fagligt og menneskeligt.

Det er ud fra disse betragtninger, at efterfølgende linjer er skrevet, og lad mig tilføje, at et skrift, som udkom på norsk for få år siden, gjorde det rimeligt, at der også på dansk kom til at foreligge noget herom, udover hvad der var bragt i min bog: Danske Gartnere (1927). Dette norske skrift er forfattet af bibliotekar, cand. hort TORFINN SKARD (1947), og bærer titlen: „Urtegårdsmenn, podemestre og gartnere i Norge“. Skønt det medtog personer, som var født til og med år 1800, kunne man på grund af, at gartneriet og dets sidegrene i ældre tid ikke har betydet nær så meget i Norge som hos os, ikke mønstre mere end godt 200 personer. Skulle man i Danmark følge spørgsmålet op til et lignende tidsrum, måtte det blive et mangedoblet tal, det ville dreje sig om. Derfor har jeg i det følgende måtte begrænse stoffet kraftigt både tidsmæssigt og på anden måde.

Om begrænsningen i tid og fag skal anføres følgende.

Tidspunktet 1662 er valgt, for det første fordi et senere tidspunkt (blot nogle få år) ville forøge antallet af navne på gartneriske personer så væsentligt, at det forekom mig at måtte blive mere, end der ville kunne finde plads i en artikel som nærværende. For det andet giver årene omkr. 1650–61 gennem de krigshandlinger, som Danmark var ude for (og som ligesom krige i de følgende århundreder væsentligt berørte de jordbrugende, især nær ved og i byerne værende gartneriske virksomheder (haver m. v.)), så mange værdifulde oplysninger, at de måtte med, – foruden at årene i mange andre henseender satte dybe skel (tabet af Skåne bl. a.). Erstatningerne til gartnerne godtgjordes i 1661 ved jord – i hvert fald for Københavns vedkommende.

Fagbegrænsningen er gjort ud fra det synspunkt, at de i titlen nævnte på een eller anden måde var i gartneriets eller havebrugets tjeneste. Humlemestrene var gartnerens forgængere, og voldmestrene hjalp til med eller forestod planering af jord for omfattende haveanlæg, i hvilke voldene var en nødvendig del. Hvad overskriften *ikke* siger, er, at jeg også har medtaget de såkaldte huggersker, æblekvinder, humlekræmmere etc., som forhandlede haveprodukterne, mens jeg derimod har fundet det rigtigt *ikke* at medtage apothekerne, der dels (ved J. LIND) andetsteds har fået deres biografier, dels mere må siges at tilhøre botanikernes end havebrugets område.

Hvad *personerne* angår har jeg i visse tilfælde medtaget nogle, der er benævnt som havemænd o. l., uden at det har været helt klart, om det drejede sig om en stillings- (erhvervs-) betegnelse eller er et slægtsnavn, og det pågældende må derfor tages med et vist forbehold. Der eksisterede i det omhandlede tidsrum adskillige personer med slægtsnavne, som kunde tyde på, at de hørte hjemme i gartnerfaget; men ofte var dette dog alligevel ikke tilfældet. Således var Trægaard (1638 m. v.) et slægtsnavn, og Valentin Gartner (1689) var snedker, mens Henrich, der af Chr. IV sagdes at arbejde i haven (Rosenborg), var en slags sanitetsarbejder eller gibser, og Henrik Gardener (1630) en skoleholder. Spørgsmålet rummer således betydelige faldgruber, – jeg mener at have undgået at falde i dem.

Stavemåden er den, jeg efter sammenlignende undersøgelser har ment måtte være den rette, idet der dog i talrige tilfælde er anført flere. De danske myndigheder har desværre (som altfor velkendt) ofte ganske systematisk (men også altfor tit ganske tilfældigt) germaniseret stavemåderne, og nogen konsekvens i brugen af det ene eller det

andet har der i de tider aldrig været tale om. En meget skrivende kongelig person som Chr. IV har godt kunnet stave et navn på 5 bogstaver (som David) på 6–7 forskellige måder, f. ex. ved at anvende u eller v, t eller d, e eller i og i slutningen af navnet at skrive enten d, dt eller dth, – enhver kombination af vokaler eller konsonanter har i datiden syntes mulig! Af disse og andre årsager har jeg bl. a. ikke af navnene forsøgt at finde ud af, fra hvilket land de pågældende personer stammede.

Omfanget af oplysningerne har jeg begrænset til det, der ses i det efterfølgende, idet jeg navnlig ikke har gentaget de mange ret enslydende instrukser og opremninger af de naturalier, der supplerede de beskedne lønninger o. a. m. For hvem der kunne ønske at sætte sig nøjere ind i levevilkår o. l. for de behandlede personer henvises til min artikel i Nord. ill. Havebrugsleksikons 5te udg. (personalhistorie) hvor også findes anden litteratur opført eller til min bog: Danske Gartnere, 1927. Som nogen komplet fortegnelse af mine navngivne gartneriske fagfæller fra den omhandlede periode må det efterfølgende ikke betragtes, – der kan i så fald kun ydes den negative garanti, at flere naturligvis vil kunne findes og før eller senere vil kunne komme frem i dagens lys. Jeg modtager med glæde supplerende oplysninger.

Kildematerialet er meget omfattende, og det vil være urimeligt her at anføre dem alle; een enkelt linie i en omtale af en person kan være udfundet ved undersøgelser i adskillige kilder. Som de vigtigste skal nævnes af utrykte:

I Rigsarkivet bl. a. protokoller over embedsudnævnelser, Roedes Register, Lensregnskaber m. fl.

Af trykte bl. a. Kancelliets Brevbøger, Københavns Diplomatarium, Chr. IIIs og Fr. Vs Kammerregnskaber, Kronborg Have (Laur. Pedersen) o. fl. a.

Af hensyn til eftersporing af yderligere oplysninger og for avkøntrollering af det anførte er der i teksten angivet de data, hvor den pågældende er omtalt og det anførte er foregået.

Sproglige forkortelser er anvendt på en sådan måde, at de er let gennemskuelige (gt. for gartner, ugsm. for urtegårdsmand, Chr. IV for Kong Christian den Fjerde o. s. v., v. for ved, s. å. for samme år.

Liv og levned fra vugge til grav kan der af ganske naturlige årsager overhovedet ikke gives nogen skildring af for nogen af de personer, som her er omtalt; registreringer deraf er vel sjældent eller aldrig samlet, og eventuelle registre har ild og vand forlængst gjort

en ende på. Det er og må blive glimt af og kig ind i de pågældendes liv og virke, – de døde til ære, os eventuelt til gavn.

1. ALBRET. Kaldes (13/2 1553) A. URTEGAARDSMAND; men det er af forbindelsen ikke givet, at dette var hans profession.
2. ALBRITSEN, JOHAN. Ugsm.; sættes 1633 i skat (13 skl.) af en udenbys have v. Peblingsøen i Kbh.
3. ANCHERSEN (el. ANKERSEN), NIELS. Var til 28/4 1638 ugsm. v. Kongens gård Nyegaard v. Haderslev; det befaledes u. ovenn. dato, at ugsm. v. Koldinghus tillige skulde passe haven v. Nyegaard for den løn, han havde v. Koldinghus; da denne ordning gjorde, at de to haver ikke kunne holdes tilbørligt, ansattes (5/1 1639) N. A. atter ved Nyegaard, dog til en lavere løn end forhen. Der toges syn på haven, da han afleverede den og de samme mænd skulle atter tage syn på den, da han igen overtog den.
4. ANDERS. Humlemester, boende i Hatting herred; hans jord var (22/5 1529) ansat til en avgift af 3 ørtug korn og 1 fjdk. smør.
5. ANDERS. Ugsm., Kbh., 18/2 1559.
6. ANDERS. Gardener, ansat v. Kronborg 1620–21.
7. ANDERS. Ugsm., Kbh.; boede 1645 i kanslerens have med en husstand på 3 personer og svarede $4\frac{1}{2}$ mark i hovedskat; havde 1668 et hus til gaden og et i haven i Åbenrå, stds.; svarede af dette 150 rdlr. i grundtaxt.
8. ANDERS, ANNA. Huggerske (d. v. s. sælgekone, der sidder på hug) i Helsingør, som solgte frugt og småkreaturer og betalte avgift til byen herfor (1577–80).
9. ANDREAS. Gt.; da enkedronningen agtede at indrette en have v. Nykøbing slot (F.) og ikke der på stedet havde eller kunne få de nødvendige væxter, sendtes A. (13/3 1597) til 3 forskellige lensmænd med brev om, at de godhedsfuldt ville overlade ham ikke blot alle slags urter, men også hvad han ellers beder om af de tilstedeværende væxter fra den kongelige have hos adressaten, – dog kun så meget som ske kan uden skade for kongens have.
- 9a. ANKERSEN, se ANCHERSEN, nr. 3.
10. APPELMEND, EGGERT. Kongens gt. (11/12 1576); var i Emden, hvortil toldereren i Helsingør fik ordre at overvise ham 200 rdlr.
11. BLOCK, HANS RASMUSSEN. Var før 1647 ansat v. Kronborg have og havde før han s. å. udgav sin Horticultura Danica tjent i

- gartnerfaget hos adskillige mestre, i Kongens, flere rigsrådernes og adelsmænds haver. Senere bosat i Kbh.
12. BROCHMAN, ESAIAS. Gt. eller humlemænd i Haderslev før 1632; kaldes i et brev fra Chr. IV hoppener (af det tyske ord for humle) og skulle skaffes nogle humlerødder fra Tyrstrup herred, så mange han havde brug for.
 13. BUSSIER (el. BUYSSER), PAUL (el. PAULUS). Ingeniør, rimeligvis fransk; fra 1622 voldmester i Kbh.; 1624 i Nakskov.
 14. CASPAR, se ÜBELACHER, nr. 133.
 15. CHRISTEN. Ugsm.; boede 1645 s. m. sin hustru udenf. Vesterport, Kbh., og betalte 3 skill. i hovedskat.
 16. CHRISTENSEN, NIELS. Ugsm., der 1661 betalte 150 rdlr. i grundtaxt af jord i Pilestræde, Kbh.
 17. CLODIUS, JOHAN(N). Var under hertug Fr. III ansat som gt. v. slotshaven v. Gottorp, og havde her 1623 bragt den såkaldte gl. have til fuldkommenhed, hvorefter hertugen 1640 lod ham anlægge også den nye have der; forestod i hened 40 år slotshaverne og erklæredes i samtiden at være en vidt berømt og forfaren gt., der havde indført mange nye italienske og franske køkkenvæxter. Under et ophold på Gottorp var Chr. IV blevet bekendt med den derværende økonomiordning vedr. havernes drift, hvorefter samme ordning 1646 indførtes v. Rosenborg, og J. C. var 1668-69 selv engageret her. Døde (muligvis 1670) og bisattes i domkirken (Slesvig?).
 18. CORNELIUSSEN, CORNELIUS. Voldmester, Kbh.; opsatte 1614 vold omkr. Rosenborg.
 19. CORNELLIS. Ugsm., boede (1645) i Laur. Hammers boder s. m. 2 tjenestefolk og betalte $\frac{1}{2}$ rdl. 1 ort i hovedskat, Kbh.
 20. CREPS, CLAUS, se KREPS, nr. 75.
 21. DALACKE, JACOB (Fr.borg), se TALLACHER, nr. 118.
 22. DAVID, se KÖNIG, nr. 77.
 23. DEHNE (el. DÄHNEN), HENRIK (el. HEINRICH). Antoges u. 21/4 1657 til at være gt. i Kongens køkkenhave, Kbh. (Rosenborg) for samme løn som sin forgænger (CLAUS SCHER, se nr. 114); fik 1663 s. m. ÜBELACHER (se nr. 133) kontrakt om havens dyrkning efter den gottorpske ordning (jevnf. nr. 17); hans bestalling konfirmeredes 13/2 m. virkning fra 1/1 1671; kaldtes 1668 hofgt. og fik da (16/5) tilladelse til at blive kopuleret m. Dorothea Hansen, der senere som enke blev gift med gt. J. S. KRARUP. D. døde 1686 og begravedes 25/1.

24. DELAHAY, ABRAHAM. Voldmester, Kbh. (før 1639).
25. EBBISCH (el. EHBISCH el. EBBISK el. IBISCH), HANS. Var fra 1659 Dronningens ugsm. (el. gt.) og fik efter Ulr. Chr. Gyldenløves død ordre til i dennes have at hente nogle urter, som forhen var bragt dertil fra Kongens. Betalte 1668 50 rdlr. i grundtaxt for jord i Vognmagerg., og 1689 160 rdl. af 7 våninger i Borgergaden, Kbh. Var (formentlig fra 1668) gt. v. „Bjerre Lysthaven“ til 1692. Gift m. kommerjomfru Ännchen (Anna) Nundorf; en søn: Hofbilledhugger Joh. Fr. E.
26. ERNST. Gt. v. Kronborg, 1577.
27. FOLMAR, HENRICK. Ugsm.; havde udenf. Kbh., Nørreport en have tværs overfor kirkegården, som blev ødelagt under Kbh.s belejring, og i stedet for hvilken han (1661) fik grund i Nyboder. Benævnes senere gt. og betalte 1668 40 rdlr. i grundtaxt for jord v. Østerport; havde denne endnu i 1689.
28. GERT. Ankom i en skude m. kone og børn 5/12 1577 fra Sønderborg til Kronborg, hvor han var gt. til c. 1583.
29. GIERTRUD. Æblekvinde (frugtsælgerske), enke m. 2 voxne døtre; betalte 1645 1/2 rdlr. 1 ort i hovedskat i Kbh.
30. GOLBECH, HANS. Voldmester, Kbh.; ejede 1585–1624 mtr. nr. 130 i øster-kvarter.
- 30a. VON GRIBSWALLET, se WEIS, nr. 127.
31. HANDELMAND, JUST. Gt. på Skanderborg slot; fik 26/7 1620 skøde og gavebrev på hus m. grund; skulde holde staldrum til 8 heste.
32. HANS. Dronningens ugsm., se EBBISCH, nr. 25.
33. HANS. Kongens ugsm., se KÖNIG, nr. 78.
34. HANS (el. HANNS). Kaldes HOMMELMESTER og ejede en bod i Farvergade, Kbh., der 1584 s. m. 6 andre udlagdes til Kongen. Ikke ubetinget givet, at hans erhverv var humlemesterens.
35. HANS. Kaldes Haugemand, men uvist om det er profession eller efternavn. Ejede 1645 flere boder i Kbh., hvori boede adskillige personer samt boede i Højbrostræde tilligemed Lisbet Hauemandz, Niels Hauemandz og Catrina Hauemandz m. fl.
36. HANSEN, JACOB. Ugsm., 1661 ejende 2 boliger i Gl. Mønt, Kbh.
37. HANSEN, JØRGEN, Voldmester, se JANSEN, nr. 56.
38. HANSEN (el. HANSØN), LAURITZ (el. LAURIDTZ el. LAURIDS) Ugsm., som ejede en have udenf. Vesterport, Kbh., næst ved Dronningens have, der blev ødelagt under Kbh. belejring; fik 1661 have i Nyboder; boede endnu 1680 i Kbh.
39. HANSEN, THOMAS (el. TOMMIS). Voldmester, Kbh.; hjalp 1623

- med ved anl. af Rosenborg have; boede 1645 s. m. sin hustru og 1 pige i Herm. Wøstis boder og betalte $\frac{1}{2}$ rdlr. 1 ort i hovedskat.
40. HARTMANN, CHRISTOFFER. Hofgt. på Nykøbing slot 25/8 1660; bestall. konfirmeret 1670; blev rådmand i Nykøb. 28/10 1670 og er nævnt som sådan endnu 1682; gift m. Magd. Sibylle Herforth (død 20/8 1679).
41. HAWEMESTER, HENRIK. Ejede 1402 grund i Kbh.; om han er „havemester“ af profession, eller dette er et slægtsnavn, vides ikke.
42. HEYNE, HILARIUS. Var i hvert fald fra 1640 gt. v. Nykøbing slot og havde desuden indseende med haven ved Bønned, hvorfor han havde sin egen hest og vogn til at befordre sig mel. de 2 gårde. Forestod store indkøb af planter og frø. Var i hvert fald 1661 avløst af ARENT KOLLING, se nr. 73. Fik 25/8 1669 bestalling på på gartnertjenesten på Kongsdal (fra 1/5), og denne konfirmeredes 1/5 1684.
43. HENDRICHSEN (el. HENRIKSEN, el. HENRICHSEN), JACOB (el. JAKOB). Benævnes 1659 som fattig gardener, boende Købmagergade, Kbh.; havde en have mell. Vesterport og en af skanserne, og den blev ødelagt under belejringen; fik i stedet 1661 jord i Nyboder; havde 1668 hus og have i Gammel Mønt og betalte årlig 125 rdlr. i grundtaxt.
44. HENRIK. Ugsm. v. Kronborg 1581; tillige kromand; muligvis den samme som nr. 45.
45. HERMANDSEN (el. HERMANSEN el. HERMESEN), HENDRIK (el. HENRIK). Fik 10/10 1601 bestalling som ugsm. v. Frederiksborg slotshave; måtte om sommeren holde 2 og om vinteren 1 svend; fik 1631 skøde på jord ved Sparepenge og slotssøen og i marts s. å. s. m. 3 andre personer bevilling på kroen v. Frederiksborg slot. Hans kone, Johanne Jensdatter, fik 14/2 1633 lov på livstid til at bo på kroen efter mandens død på grund af hans flittige tjeneste, og uden at hun skulle besværes med skat el. anden borgerlig tyngte; en søn fik lov at komme i Sorø adelige akademi (30/10 1621).
46. HILPERT, HANS. Var i hvert fald 1655–56 gt. v. Dronningens have, Kbh.
47. HOLST (el. HOLDST), KARSTEN. Passede (som mester el. svend) Lundehaven (v. Kronborg) og avtakkedes (31/8 1593), da urtegårdsmændene godt kunne have tilsyn også med denne.
48. HÜBEN, HEINRICH. Antoges 16/1 1590 som ugsm. v. begge Kon-

- gens haver i Kbh. (slottet og holmen); når noget særligt arbejde forefaldt, skulle han have tildelt det fornødne mandskab.
49. IBISCH, se nr. 25.
 50. IHEER, se SCHEER, nr. 114.
 51. ISSENHUDT, FREDERIK. Gt. v. Kronborg 1630-31 og 1634-35.
 52. IVERSEN, PETER. Ugsm. v. Koldinghus omkr. 1610; holdt s. m. sine 3 svende haven i orden og foretog indkøb af frø og planter, som han ikke selv kunne samle og optage.
 53. JACOB. Ugsm. v. Skanderborg slot, hvis have han i 1569 tilplantede.
 54. JACOB. Gt. v. Frederiksborg slot, se TALLACHER, nr. 118.
 55. JACOB, Humlevrager, J. QUIRINSEN DE KOCH, se nr. 72.
 56. JANSEN (el. JANSØN), JØRGEN. Voldmester v. Frederiksborg omkr. 1618-20; kaldes af Chr. IV fejlagtig JØRGEN HANSEN.
 57. JENS. Ugsm. på Koldinghus, 1633; sender bl. a. havevæxter til Kongen andre steder i landet.
 58. JENS (JENSEN). Ugsm. på Kronborg 1643-44, 45-46, 51-52 og 56-57.
 59. JENSEN (el. JENSØN), MORTEN. Ugsm., Kbh., 1652; havde 2 haver udenf. Østerport mel. Vartov og Nørreport, der ødelages under belejringen; fik 1661 grund i Nyboder.
 60. JERNSCHUTT (el. EJSENHUT), BARTHOLOMÆUS. Fra mortensdag 1636 ugsm. på Koldinghus m. samme løn som sin forgænger.
 61. JES (el. JENS). Nævnes i Lund (Skåne) 1532 som homblemester; er dog muligvis en bonde.
 62. JOCHUM. Gt. v. Kronborg 1638-39.
 63. JOHAN(N) (el. JOHANNIS). I c. 30 år gt. v. Haderslevhus før 1595.
 64. JOHAN. Ugsm. v. Frederiksborg 1604 og 1612.
 65. JUELL, MAGDALENE. Huggerske i Helsingør 1577-80 (jevnf. nr. 8).
 66. KADENS, ULRIK. Ugsm., Fyn. Havde truffet en vognmand på ulovlige veje i sin husbonds have, skønt vognmanden ofte var advaret imod at holde sine heste der. U. K. slog da vognm. med en knippel i hovedet, så at han døde; blev af 16 mænd svoret fredløs, eftersom han var grebet på fersk fod og gerning; Kongen eftergav ham (30/7 1630) denne sag og udstedte oprejsningsbrev, imod at han tilfredsstillede den dødes slægt og venner.
 67. KAREN. Æblekvinde, boende syd for volden, Kbh., og betalte 1645 1 ort i hovedskat (jevnf. nr. 29).
 68. KARL, MORTEN. Ugsm. v. Sparepenge, Frederiksborg, 1641.
 69. KIEMBS, PEDER PEDERSEN. Gt., der 1639 avstod tredjeparten af

- sin jord v. den senere Vesterbrogade, Kbh., til sin stedsøn Jens Jochumsen; var gift med en enke efter JOCHUM Weis (se nr. 127).
70. KIM (el. KNU(D)), OLUF (el. OLLUF). Ugsm., der havde sin jord liggende ved Esaias Fleischers have udenf. Nørreport i Kbh., og som fik den ødelagt under belejringen; fik anvist grund i Nyboder (1661).
71. KNUD. Ugsm., Kbh. 1660-erne, se KIM nr. 70.
72. (DE) KOCH, JACOB QUIRINSEN. Købmand, boende i Snarens Kvarter, Kbh. Ansattes 19/5 1622 som Humlevrager og Kaaremester for Sjælland, Malmø og Landskrona, fordi Kongen havde bragt i erfaring, at den der indførte humle i adskillig måde var falsket. Ansættelsen lød på 8 år, og han skulle derfor nyde 10 skill. danske af hver skipp. humle, han vrager, hvadenten humlen er god eller ond, at betale af den, som har den til salg. 23/5 s. å. udstedte Kongen derefter et åbent brev og befalede fogder, embedsmænd, borgmestre og rådmænd at lade bestallingen forkynde. Humlevrageren skulle have fri vogn, når han kørte til og fra Kongens humlehaver, som han altså også skulle kigge efter, og han skulle af Kongens foged ved humlegårdene tage bevis for, når han kom og atter rejste. 29/7 1624 beordres anlagt sag over ham, fordi han har forholdt sig utilbørligt. 19/12 1628 har han en gældssag, og 13/8 1630 får han skøde på jord nord for Peblingsøen. 22/11 1630 fornyes hans bestalling, og 7/11 1635 forhøjes hans andel af vraget humle til en femtedel, på det at han des flittigere og bedre kan opvarte og betjene stillingen.
73. KOLLING (el. Kohling), ARENT. I 1640-ernes slutning gt. v. Nykøbing slot; bestall. konfirmeret 1661 til 1/5 1670; derefter (28/2 1671) fra 1/5 1670 hos Enkedronningen også v. Corselitze, Skjørtinge og Stadager (samme sted 1672). Gift m. Anna Terncke, der var enke 1680.
74. KONG, DAVID, formentlig DAVID KÖNIG, se nr. 77.
75. KREBS (el. CREBS), CLAUS. Gt. v. Kronborg 1600, 1610-11 og 1614-15.
77. KÖNIG, DAVID. Benævnes af Chr. IV ofte mester DAVID(τ). Var i 1632 gt. v. Rosenborg have og fik særligt overdraget lysthaven, mens HENRIK PAULSEN (se nr. 108) havde køkkenhaven. Under 24/3 1633 fastsattes nærmere regler for D. K.s forhold til sine 4 svende, renteskriveren og apothekeren, hvilken sidste skulde have urter fra haven og renteskriveren skulle hver morgen mønstre såvel mesteren som hans folk. D. K. skulle (1633) sende en svend

- til Holbæk efter asparges; i instruks for slotsforvalteren (27/3 1638) strammes arbejdsforholdene. Ved indførelse af den gottorpske ordning for havernes drift (jevnf. nr. 17) udfærdigedes ny bestalling for ham (14/4 1646), og han skulle nu holde haven for 700 rdlr. årl., – en ordning, som atter ophørte ved Fr. IIIs tronbestigelse. Apothekeren klagede ofte over D. K., og 7/6 1638 ansattes Dr. Otto Sperling som forstander ved haven; også han klagede over en uduelig gt. og en forsømt have, men turde ikke jage D. K. bort fordi gt. var i familie med Vibeke Kruse; dette sidste er muligvis også forklaringen på, at Kongen begunstigede Kønig med det ene grundstykke efter det andet (25/2 1632, 25/5 1639, 11/5 1646), der bl. a. resulterede i borgerklager (Aug. 1646, 8/12 1647), men tilsyneladende uden at det forårsagede nogen forandring.
78. KØNIG (el. KØNNIG), HANS. Fik 18/5 1602 bestalling som ugs. m. v. begge Kongens haver i Kbh. (slottet og holmen); blev allerede 1608 forflyttet til Rosenborg, hvor han fik anvist bolig i et gartnerhus, og forestod i de flg. år frø- og planteindkøb til denne have og til Kronborg og Frederiksborg, ligesom han sendtes til Brunsvig efter urter. Fik 13/12 1619 ved åbent brev privilegium som (urte)-frøhandler i alle købstæder på Sjælland og Amager; skulle som sådan yde 1/2 års kredit og lade kundgøre forud, når han agtede sig til en by. Ulovlige konkurrenter skulle straffes (22/2 1620); ved denne tid havde han en bod i Købmagergade, af hvilken der svaredes 8 skl. i skat, samt en anden udenfor Østerport, øst for adelvejen. Han oppebar endnu i 1642 over 100 rd. i lønning som ugs. m. og var endnu i 1646 frøhandler.
79. LAKUDER, MORTEN DE. Fra c. 1620 gt. v. Rosenborg for en løn af c. 100 rdlr.
80. LAMBRECHT. Voldmester i Kbh. (24/1 1559).
81. LAURITZEN, KNUD. Gt. v. Antvorskov slot fra 1/1 1661; bestall. konfirmeret 1671.
82. LEHNERT (el. LEHNHARD el. LEONHARDT), JØRGEN. Var en af de ugs. m., der fik deres have ødelagt v. Kbh.s belejring, hvorfor han 1661 fik anvist skøde på grund i Nyboder; hans have havde ligget østen for kirkegården udenf. Nørreport, havde 1668 2 våninger og 1 plads i Prinsensg., hvorfor han ydede 100 rdl. i grundtaxt. – Var 1658 medunderskriver på et andragende fra beboerne udenf. Nørreport om tilladelse til at genopbygge deres huse.
83. LEDSCHWIIN (el. LEISCHEVIHN), ISAAC. Fik 30/7 1627 bestalling

- som ugsm. v. Vordingborg slotshave, Jungshoved, Lekkende og Beldringe for 50 kurantdaler årl. plus naturalier.
84. LEONHARDT, se LEHNERT, nr. 82.
85. LOCKHAMMER (VON SPEYER), SEBASTIAN. Antoges fra april 1606 som kongens gt. i den nye have (Rosenborg), hvor han bl. a. foretog visse indkøb.
86. LUCE (el. LUCIE). År 1375 kålkone (sælgerske) i Kbh.; var ejer af en grund.
87. MICHELSEN (el. MIKKELSEN), LAURITS. Benævnes 30/12 1635 Kongens ugsm. og var i hvert fald 11/8 1640 ansat i Kongens køkkenhave v. Rosenborg, hvor han også var 1642; havde lidt mindre i løn end sin samtidige, DAVID KØNIG; ejede 1633 2 haver, hvoraf der svarede grundtaxt og 1661 1 i Gl. Mønt, hvoraf der betales 60 rdlr. årl. Fik 30/12 1635 tilsagt Kongens beskyttelse i en arvesag.
88. MICHELSEN, RASMUS. Humlemester i Nim herred, 1537; måtte i retten fordi hans armbrøst var stjålet og kastet i en mødding.
89. MIKKELSEN, LAURITS, se nr. 87.
90. MOLTHAN, HANS. Fik 16/3 1581 bestalling som ugsm. på Vamdrup og hvor Kongen ellers behøvede ham til en løn af 40 rdlr. årlig plus kostpenge; var (17/1 1588) anbragt ved Nyegaard og fik tilladelse til som andre mindre kgl. bestillingsmænd at være fri for skat, hold, vagt og anden borgerlig tyngde; havde gjort haven ved Nyegaard færdig og fik (26/6 1589) befaling af Enkedronningen til at udvælge plads for en have v. Nykøbing slot, men skulle dog forblive på Koldinghus i efteråret og om vinteren. Fik 4/6 1590 bestalling som ugsm. v. Nykøbing slot eller andetsteds, hvor Enkedronningen behøvede ham.
91. MORTEN. Ugssvend, 1645 boede i Michel Wibes Gade, Kbh.; ansat hos kgl. Majestæt og derfor fri for at betale skat.
92. MØLLER, PEDER. Gt. v. Gyldenløves palæ, Kbh.; fik her af Kongen 10 rdlr. i fadder gave (3/8 1671).
93. N., CLAUS (efternavn kendes kun som bogstavet N.). Har sandsynligvis af Kongen været sendt efter planter til Amsterdam, til hvilken by tolderne (6/5 1601) skal oversende 350 dlr.
94. NIELS. Ugsm. på Koldinghus (31/12 1633).
95. NIELSEN, JENS. Ugsm. i Odense. Fik 11/12 1633 udstedt kgl. beskærmelsesbrev for sig; byfogden havde rejst tiltale mod ham for i drukkenskab at have frataget en fremmed kvinde noget frø, som han dog tilbageleverede; fik dom derover, men måtte appellere.

96. NIELSEN, THUE. Ugssvend på Koldinghus; foretog 1616–17 flere rejser med vindruer m. m. fra haven til Kongen i Skanderborg.
97. NANCKE (el. NÄNCKE). Ugsm. v. Haderslevhus 1595–96 for en halvårlig løn af 12 dlr.
98. OELGAARD, ANDERS, se ØLDGAARD, nr. 134.
99. OLPMAN, FREDERIK. Søn af nr. 100; i gt.-lære på Frederiksborg slot 1656.
100. OLPMAN, HENRIK. Dronningens gt. 1652; fik 40 rdl. til en rejse til „det gamle land“; synes at være afgået ved døden kort efter; en søn (se nr. 99) sattes i gt.-lære, og Kongen betalte 30 rdl. årlig for hans kostpenge; han havde efterladt sig 2 sønner.
101. PAUL el. POUL, se BUSSIER, nr. 13.
102. PEDERSEN, MORTEN. Ugsm. på Kronborg 1625–28.
103. PELTSE, PETER. Humlemager; 5/4 1633 fængslet i Roskilde fordi der er fundet nogle falske rigsdaler på ham.
104. PETERSEN, HENRIK. Gt. på Frederiksborg slot 1656.
105. POLLE, MORTEN. Humlegårdsmand, der (10/7 1578) har lovet Kongen at passe Kongens humlehave v. Koldinghus og derfor årl. skal have 14 gl. dlr. plus klæder og kostpenge.
106. POUL. Voldmester, se nr. 13.
107. POVL. Humlemænd på Antvorskov slot (10/8 1580).
108. POULSEN (el. PAULSEN), HENRIK. Ansattes 10/10 1632 som gt. v. Rosenborg, samtidigt med nr. 77, men til lidt lavere løn. Havde ordre til af havens produkter at sælge, hvad der ikke behøvedes i hofholdningen og skulle ugentlig indbetale beløbet til slotsforvalteren.
- 108a. RASMUS. Humlemester, se MICHELSEN, nr. 88.
109. RASMUSSEN, PEDER. Kronens møller; fik 13/9 1584 overdraget at føre tilsyn med kronens abildhave ved Sophieholm (senere Vennerslund, tidligere Stadager), hvor han ikke alene skulle røgte de gamle træer, men også pode og ympe med unge træer; fik 2/9 1589 pålæg om også at forbedre nævnte have, – og lensmanden skulle lade ham være fri for en vis melavgift.
110. REGNOLLZ, LUDTZE. Huggerske i Helsingør 1577–80 (jevnt nr. 8).
111. RUBBERT (el. RUPPERT), MELCHIOR. Var 1617 ugsm. i lysthaven v. Rosenborg; tog sin afsked 7/12 1629 og var da muligvis gt. på Glyksborg.
112. SALZBURG, GERHARD VON. Gt. på Kronborg 1605.
113. SANDHØJ, PETER CHRISTENSEN. Født 1629; gt. på Østrupgaard;

- får 23/3 1695 sønnen Christen Petersen S. antaget, men beholder sin tjeneste; bestall. konfirmeret 16/12 1699.
114. SCHEER (el. SKIER el. IHIER), CLAUS. Fra 7/2 1649 ugsm. v. Kongens køkkenhave (i Rosenborg); avskedigedes herfra 17/4 1657; fortsatte som handelsgt. og hørte til dem, der fik deres have ødelagt ved belejringen; han havde 3 haver, de 2 udenf. Nørre- og den tredie udenf. Øster-Port; fik i stedet jord i Nyboder (1661).
115. SCHENEBERG, BENEDIX. Humlefører; udlænding, der 12/12 1595 handlede med humle i Kbh.
116. SKOTTE, HANS. Havde en tid tjent som ugsm. på Koldinghus og hidtil haft underholdning på slottet; da han var blevet gift bevilgedes der ham (9/7 1578) en genant; han skulde holde 3 karle om sommeren og 2 om vinteren; hans løn regulerede 17/6 1580, og under 11/7 1587 fik han gavebrev fra Kongen på en kålgård i Kolding, ligesom han som værende i Kongens tjeneste fritoges for skat, hold og anden borgerlig tyng.
117. SØRENSEN (el. SØFFRENSEN), PETER. Bestall. af 14/5 1643 som ugsm. på Koldinghus; der dyrkedes mange røde roser, hvoraf bl. a. 1653 sendtes 3 tønder til Kongens medicus i Kbh. Der afholdtes 24/7 1661 syn på haven, – et år hvor der var misvæxt. 1665 avgik P. S. ved døden og med hans enke Maren Hansdatter og hendes børn ved lavværge som vidner holdtes der atter syn på haven (og huset), inden efterfølgeren (TOMNIS RABE) tiltrådte.
118. TALLACHER (eller DALACHE), JACOB. Ugsm. (1580?) på Frederiksborg slot m. bestalling fra mikkelsdag 1596; må formodes at være den Jacob, som også nævnes sammest., 22/4 1604 og 22/4 1612.
119. TATTER, MICHAEL GABRIEL. Kunsterfaren gt., der dygtigt forbedrede den ny have v. Gottorp (1656, 1681).
120. THOMAS. Voldmester, se nr. 39.
121. THOMAS. Ugsm., Frederiksborg, 22/4 1612.
122. THUESZEN, HANS. Ugsm. Malmø 1541, hvor han tog orm af træerne i slottets abildhave.
123. THØNNES. Gt. v. Kronborg have 1635–36 (jevnf. nr. 125).
124. TORSTEN. Humlemester v. Skovkloster (senere Herlufsholm) 1467–71.
125. TØNNIS. Ugsm. v. Frederiksborg slot (22/4 1604); muligvis identisk m. nr. 123.
126. UBELACHER, se ÜBELACHER, nr. 133.

127. WEIS, JOCHUM. Formentlig af tysk avstamning og kaldtes VON GRIPSWALLET; købte 1623 et stykke jord af reberbanen, Kbh., og 1632 jorden syd for dette, der dyrkedes som gartneri. Hans enke, Dorthe Jensdatter, ægtede PEDER PEDERSEN KIEMBS, se nr. 69.
128. WILLUMSEN, HANS. Gt. på Kronborg 3/4 1577.
129. VODTMANN (el. VOTHMANN el. VOETMANN), EVERT. Født i Westphalen; blev 1630 kunstgt. v. Rumohrsgård, der da var i her-tugeligt eje. Havde 6 børn og blev stamfader til slægten V., der i 5 generationer blev planteskolefolk og pionerer for denne sag.
130. VODTMANN, HANS EVERTSEN. Søn af nr. 129; gt. og arbebe-sidder af Padholm på Als; gift 1606; efterlod sig 7 børn.
131. VOEGT, ANDERS. Ugsm., der 1661 får skøde på grund i Nyboder, Kbh.
132. VOLTER. Kongens ugsm., der 18/11 1559 skal anvises bolig i Kbh. og som der skal have samme løn og underhold, som han hidtil havde haft i Kolding; skal til foråret til Kongens urtegård skaffe frugttræer, dobb. nelliker m. m.
133. ÜBELACHER (el. UBELACHER, el. EBELACHER), CASPER. Antoges 16/3 1649 som Kongens gt. til lysthaven Rosenborg for en årlig løn af 60 rdl. plus 50 i kostpenge; hans ansættelsesforhold ændredes flere gange (21/2 1654 og 1663), og han omtales 1668 som forhenværende, – er dog først fratruddet v. afsked 13/2 1671. Han ejede hus m. 2 våninger og have i Ny Kongensg., Kbh. (1689); var gift m. Anna Margrethe, der var enke efter barber Hempel, og som døde februar 1708. C. Ü. døde antagelig i samme år.
134. ØLDGAARD (el. OELGAARD), ANDERS. Bestall. 20/5 1651 som voldmester i Kbh. og arbejdede som sådan en årrække. Skulle fra 3/11 1659 have 1 rigsort i dagløn.

EFTERSKRIFT

Siden ovenstående for nogle år siden blev samlet, er bl. a. „fundet“ nedennævnte, som naturligt hører med i nærværende udredning.

135. CHRISTIAN, gardener, Frederiksborg (18/5 1656).
136. ELIAS, humlemand, forh. Haderslev, siden 2/8 1621 Frederiksborg.
137. JACOB, gardener, bor 1645 Østergade, Kbh., s. m. hustru m. fl.
138. JACOBSEN, RASMUS, 9/10 1641 antaget til Fr.borg have.
139. KLITZINGK, GOTFRIED, 22/3 1640 bestall. som ugsm. i kongens have i Glykstad.
140. VALENTIN, gt., 9/10 1641 antaget v. Fr.borg have.

SUPPLEMENT
TIL
MEDAILLON-PORTRÆTSTIK AF
DANSKE OG NORSKE
(13. Række, 1. Bind, 1952)
AF
O. H. CLEMENTSEN

Nedennævnte Stik er yderligere identificeret og findes i Det kgl. Biblioteks Billedsamling enten i Original eller i fotografisk Gengivelse.

Medaillon-Portrætstik stukket af Chrétien.

ANKER, BERNT, født 22. November 1746, død 22. April 1805, Konferensraad, Ejer af Moss og Hakedals Jernværker m. m., iflg. Danmarks Adels Aarvog. Pag. 31. 1952.

BROWN, GEORGE, født 20. April 1773, død 15. Oktober 1818, Overkrigskommissær, Prokurator, Byfoged, Skifteforvalter og Planter paa Skt. Thomas, iflg. „Af Slægten Brown's Historie“ v/Th. Hauch-Fausbøll. Kbhvn. 1918.

WEST, HANS, født 6. Juli 1758, død 6. Juli 1811, Etatsraad, Konsul, Kunstsamler. (Portrættet er tidligere antaget at forestille Biskop i Viborg Jens Bloch. 1760-1830), se Niels Breitensteins Afhandling om Hans West i „Kultur minder“. 1955.

BLOCH, JENS, født 27. Juni 1760, død 4. Juli 1830, Biskop i Viborg, udgaar af Fortegnelsen, da det er konstateret, at Portrættet forestiller Etatsraad Hans West, se foranstaaende.

Medaillon-Portrætstik stukket af Andreas Flint.

DUURLOO, JOHANNES, født 5. Maj 1783, død 11. December 1840, Planter i Vestindien, senere Ejer af „Lille Egede“ ved Korsør, iflg. Stamtavle over Familien Dahlerup og dens Sidelinier. 4. Udg. Pag. 39. Kbhvn. 1913.

GØRVELL, JOHAN, født 1. November 1771 i Sverige, død 18. November 1836, Købmand i Molde, iflg. Slekten Koren, I. Pag. 227. Oslo 1941.

SMITH, MICHAEL, født 16. Marts 1775, død 25. November 1849, kar. dansk Major, forblev i Norge efter Adskillelsen, Medlem af 2. ordentlige Storting 1818–1821, Sø- og Landkrigskommissær i Kristiansand, iflg. J. C. W. Hirsch: Fortegnelse over danske og norske Officerer.

TOPP, INGER DOROTHEA, født Nyholm, født 10. Marts 1765, død 20. Januar 1828, ~ Garver Harald T. (1753–1815), iflg. C. K. V. Nyholm: Optegnelser over Familien Nyholm. Kbhvn. 1897.

Medaillon-Portrætstik stukket af Quenedey.

RAHBEK, OTTO HOLGER, født 28. Marts, døbt 19. April 1785, iflg. Nikolaj Kirkes Daabsbog, død 11. November 1851, iflg. Frederiksberg Kirkebog, kgl. dansk Generalkonsul i Christiania.

I Forbindelse med ovenstaaende Fortegnelse kan jeg meddele, at fhv. Kontorchef i Statsministeriet Harald Holck, der har samlet et fyldigt Materiale om sine Oldeforældre Kommandør Carl Christian von Holck (1758–1816) og Hustru Bolette Henriette Margrethe, født Lund (1776–1846) har i sit Eje mange Erindringer om disse, blandt andet en Kop med Portræt af Geheimelegationsraad Michael Classen (1758–1835), der er en nøjagtig Kopi af Chrétiens Stik. Koppen er lavet paa Porcelænsfabrikken i Sèvres 1803, er cylindrisk og maaler 6,3 cm i Højde og Bredde. Portrættet, der er malt i Guld, er ovalt og maaler 5,8 cm i Højde og Bredde. Underkoppen maaler 13,4 cm i Diameter.

Paa Kunstindustrimuseet findes tre Par Kopper, alle lavet paa den kgl. Porcelainsfabrik ca. 1800, heraf er de to Portrætter udført i Profil, medens det tredie er en face, alle malt graat i graat. Portræterne

forestiller Professor i Botanik ved Københavns Universitet Martin Vahl (en ganske tilsvarende Kop findes paa Det vestlandske Kunstindustrimuseum i Bergen), malt efter Chrétiens Stik, Kammerherre, Amtmand Peter Ulrich Frederik von Benzon til Christiansdal, som formodes at være malt efter et ukendt Stik af Chrétien, og Hustru Juliane Vilhelmine, født Comtesse Wedel-Jarlsberg.

Helt ualmindeligt var det ikke at anbringe Portrætter paa Kopper i den Periode; men de er sjældne at støde paa i vore Dage.

ANMELDELSER

GUNNAR CARLQUIST: *Lunds Stifts Herdaminne. Ser. II, 5.* Lund, C. W. K. Gleerup, 1954. VIII + 613 S.

Med beundringsværdig Energi fortsætter Overbibliotekar, Dr. GUNNAR CARLQUIST sit monumentale Værk „Lunds stifts herdaminne från reformationen till nyaste tid“. Værket er nærmere omtalt her i Tidsskriftet (13. R. II, 208–11), og det senest (1954) udgivne 5. Bind, omfattende Bara, Ljunits og Herrestads Kontrakt, præges helt igennem af de samme fortræffelige Egenskaber, som karakteriserede de tidligere udsendte Dele.

Danske Personalhistorikere vil heri kunne finde adskillige Enkeltoplysninger af Værdi. Eksempelvis kan nævnes, at der S. 112 meddeles den hidtil ukendte Efterretning, at den 16. Oktober 1642 hørte Holger Rosenkrantz den Lærde paa Malmøhus den sidste Prædiken, han fik at høre her i Verden. Af større Betydning er dog, hvad Forf. sst. mener at kunne oplyse med Hensyn til de Studenter, der blev indskrevet ved Københavns Universitet „1640?“, som Universitetsmatriklens Udgiver S. Birket-Smith (I, 155) angiver Aarstallet. Baade efter indre og ydre Kriterier tror Dr. Carlquist at kunne fastslaa, at Aaret bør sættes til 1639. Særlig vigtigt i denne Henseende er det, at en paalidelig Selvbiografi af Præsten i Skabersjö Jørgen Jensen Faxe († 1681) udtrykkeligt angiver, at han blev immatrikuleret 1639, og hans Navn findes netop i Matriklen blandt de ca. 100 Studenter, som opføres under „1640?“ Denne Rettelse vilde saaledes kunne faa Betydning i adskillige andre Tilfælde. Imidlertid maa jeg indtil videre betvivle den fremsatte Hypotese. I den samtidige Kommunitetsmatrikel findes nemlig under Betegnelsen „Depositum anno 1640“ opført en lang Række Navne paa Studenter, som efter Universitetsmatriklen blev indskrevet „1640?“ (d. v. s. efter Carlquist 1639). Blandt disse forekommer ogsaa Carlquists Kronvidne Jørgen Jensen Faxe (Georgius Joannis Faxov.). Det er da rimeligere, forekommer det mig, at tænke sig, at Hukommelsen et Øjeblik har slaaet fejl hos Forfatteren af det omtalte Vita, end at lade hele Listen over Studenter henføre til et andet Aar, og det saa meget mere, som der i det antagne Tilfælde næsten ingen Studenter vilde være blevet immatrikulerede 1640.

BJØRN KORNERUP.

OTTO VON SPRECKELSEN: *Viborg Bys Borgerbog 1713-1860*. (Viborg byhistoriske Arkiv. Publikation Nr. 3). Viborg 1955. VIII + 469 s.

Det er frugten af en menneskealders flittige personhistoriske gransknin-ger, revisor Otto von Spreckelsen her har fremlagt med støtte fra Viborg byhistoriske arkiv og Viborg byraad. Paa grundlag af Viborg bys justitsproto-koller og raadstueprotokoller har udgiveren i kronologisk følge opstillet en liste over de 1876 mænd, som i den omhandlede periode har løst borgerskab i den gamle stiftsby; han har dog ikke ladet sig nøje hermed, men har systematisk udnyttet en række andre arkivalier og som stikprøver viser ogsaa trykt litte-ratur til supplerung. Det er meget beklageligt, at materialet kun dækker over en udpræget nedgangsperiode i byens historie, men brandene, der er jo gaaet haardt ud over netop denne købstad, har ødelagt det ældre materiale. Hvor fristende det end har været, har udgiveren klogeligt givet afkald paa ethvert forsøg paa at rekonstruere listerne fra ældre tid.

Der er grund til at være taknemmelig for dette grundige og meget nyttige arbejde, som er forsynet med de behørigte sted- og personregistre. Værket er trykt i Viborg og er klart og overskueligt opstillet; nægtes kan det dog ikke, at den stærke vekslun mellem skriftgrader – hvorved det angives hvilke kilder der ligger til grund for oplysningen – ligesom den rigelige anvendelse af store spatier giver et overordentlig uroligt og lidet smukt satsbillede.

ALBERT FABRITIUS.

ANDERS SIMONSEN PEDERSEN: *Gennem 400 Aar*. En Slægtsbog om Anders Simonsen og Mette Jensdatter. Deres Forfædre og Efterslægt. Kolding, Kon-rad Jørgensens Forlag, 1955. 149 S. ill.

H. K. KRISTENSEN: *En Slægt fra Kjelst*. Slægtsregister med forskellige histo-riske Oplysninger. Udg. af en Kreds af Slægten. Ringkjøbing, 1954. 259 S. ill.

Landboernes bekendte Pietetsfølelse over for Slægten har atter fundet Udtryk i et Par interessante Bøger. Saaledes har den ansete Kolding-Gartner ANDERS SIMONSEN PEDERSEN i en Alder af 87 Aar udgivet sin mødrene Slægts Historie. Morfaderen var Landstingsmand ANDERS SIMONSEN (1817-1905), Ejer af Ravnholt i Gjesten Sogn, som han fik med sin Hustru MAREN JENS-DATTER (1816-99). Der gøres i Bogen Rede for saavel begge disse Ægtefællers Forfædre som Efterslægt, ligesom Maren Jensdatters Slægt gennem Familierne Nordby, Sandberg og Rosenkrantz føres tilbage til Valdemar den Store.

Endvidere har Sydvestjyllands kendte Lokalhistoriker, Førstelærer H. K. KRISTENSEN, Lunde, under Titlen „En Slægt fra Kjelst“ udsendt en omfat-tende Oversigt over sin Hustrus Slægt. Denne stammer fra HANS ANDERSEN, der 1585 var Fæster af en Gaard i Kjelst. I 6. Generation forekommer THUE BOJSEN (1720-86), der 1748 fik Fæste paa den Gaard, der siden har været i Slægtens Eje, og Bogen indeholder en Fortegnelse over samtlige hans Efter-kommere, heriblandt ogsaa de udbredte Slægter Thuesen og Gundesen. Slæg-

tens Medlemmer er i sjælden Grad forblevet paa Fødeegnen, fortrinsvis som Landmænd, og da denne Egn's Historie jo netop er H. K. Kristensens Speciale, maa Opgaven have været ham ligesaa kærkommen som nærliggende. Bogen giver da ogsaa (naturligvis, fristes man til at sige) Indtryk af at være et solidt og grundigt Arbejde, nydeligt udstyret med mange Illustrationer. Ordningen er desværre efter det ikke særligt overskuelige Indrykningssystem.

Begge disse Slægtshistorier indeholder meget vigtigt kulturhistorisk Stof til Belysning af Livet, som det blev levet paa de mellemstore Gaarde. De bringer ogsaa et Væld af genealogiske Oplysninger, men her kan man ikke tilbageholde et lille Hjertesuk over de manglende Stedsangivelser. H. K. Kristensen oplyser ganske vist for sit Vedkommende i Forordet: „Naar intet andet er nævnt, er Kilderne de paagældende Kirkebøger og en Række Skifteprotokoller.“ Man savner derfor meget ofte Stedsangivelser, som muligvis kan findes, men kun efter megen Bladren, naar man ikke sidder inde med Forfatterens grundfæstede Kendskab og Fortrolighed til Egnens Historie og de omhandlede Personer.

SVEN HOUMØLLER.

ROBERT NEIENDAM: *Rivalinder – Johanne Luise Heiberg. Anna Nielsen*. Kbh. Boghallen, 1955. 109 s. ill.

Titlen maa siges at være noget misvisende, da det foreliggende Skrift først og fremmest er en Bog om ANNA NIELSEN. Ikke en egentlig Biografi, men hvad man i gamle Dage kaldte et Portræt. Fru Heiberg er den mørke Baggrund, Billedet er tegnet mod. „Rivalinder“ er et Forsvarsskrift, et dygtigt og vægtigt Indlæg i den i mere end 100 Aar standende Strid mellem Fru Heibergs Tilhængere og hendes Modstandere. Neiiendam retter ikke blot sine Anklager mod Fruen, der i sit Memoireværk var sin egen Advokat; han angriber ogsaa Heiberg selv, hos hvem Anna Nielsen i sine sidste Teateraar mødte „kynisme og despoti“ (S. 80). Naar Tscherning ved Meddelelsen om Heibergs Udnævnelse til Teatrets Chef sagde til hans Kone: „Nu har De faaet det vanskeligste Embede i Landet,“ kunde Bemærkningen med langt større Sandhed være sagt til Gemalen. Der stilles næsten umenneskelige Krav til en Direktør, hvis Hustru er Teatrets primadonna assoluta, og disse Krav formaaede selv en J. L. Heiberg ikke at honorere. Neiiendams Konklusion er haard, men vistnok Historiens endelige Dom: „Heibergerne gjorde, hvad de formaaede, for at svække Anna Nielsens stilling i hendes senere aar“ (S. 85).

Robert Neiiendams trofaste Læsere kender det meste af hans nye Bog i Forvejen. 1931 offentliggjorde han i „Mennesker bag Masker“ sin første større Afhandling om Anna Nielsen og hendes Mand, Skuespiller N. P. Nielsen, de oehlenschlägerske Heltens statelige Fremstillinger. Den hed „Sommerlyst-Kredsen“ og optryktes udvidet 1950 under Titlen „Omkring Anna Nielsen“ i Samlingen „Gennem mange Aar“. Hertil kommer hans Biografi af den store tragiske Skuespillerinde i „Dansk Biografisk Leksikon“ XVII (1939). Disse

Forstudier er nu – i Reglen med ordret Anvendelse af deres oprindelige Tekst – indarbejdede i „Rivalinder“. Derudover har Forfatteren meddelt et Par interessante Prøver paa Anna Niensens lille Selvbiografi (i Teatermusæet); et kosteligt Afsnit om hendes Skoletid er et komplet Sidestykke til „Aprilsnarrene“s Skildring af Fru Bittermandels Institut. Endelig har han haft Adgang til hidtil ukendte Familiebreve fra den Niensenske Kreds og citerer her to Aktstykker af største Interesse. Det ene er en Beretning om et Juleselskab 1850 med en stor Diskussion mellem Høedt og H. C. Andersen om Kærlighedens Væsen. Det andet er Anna Niensens egen udførlige Vurdering af Høedts berømte Debut som Hamlet: „Hans store Ro og Besindighed, hans klart gennemtænkte, sjælfulde Spil, den ædle Stil, lige saa smagfuld som correct og sand, kunde ikke andet end i kort Tid vinde hele Publikum for ham, skønt der dog vistnok ikke fandtes faa modstræbende.“

H. TOPSØE-JENSEN.

HANS BERNER SCHILDEN HOLSTEN og ALBERT FABRITIUS: *Lehnsbaron Hans Berner Schilden Holsten's Slægtbog*. Første Del, Bd. 2. 1942–44. Anden Del, Bd. 1. 1952–55.

Ved Udsendelsen af ovennævnte Værks 1. Bd. bragte Arkivar E. Marquard en udførlig Anmeldelse heraf i nærværende Tidsskrift (11. Rk. III, 251–56). Siden da er der afsluttet endnu 2 Bind samt udsendt flere Hefter af de øvrige planlagte Bind, og der er derfor god Grund til atter at omtale dette vort største genealogiske Værk.

Slægtbogen er planlagt til at omfatte 3 Dele med ialt 8 Bind: 1. Del (3 Bd.) de fædrener Aner, 2. Del (2 Bd.) de mødrener Aner, 3. Del (3 Bd.) Slægtens Ejendomme og Ejendele, Dagbogsoptegnelser og Breve m. m. Del 1–2 indeholder udførlige Biografier af Lensbaronens 128 Aner, suppleret med Efterslægtstavler for de 16 Aners Vedkommende og udgør saaledes baade en Anetavle og en Konsanguinitetstavle.

Det tidligere anmeldte 1. Del, Bd. 1 omfattede den fædrener Del af de 16 Aner. De senere afsluttede er 1. Del, Bd. 2 (fædrener Del af de øvrige 64 Aner) samt 2. Del, Bd. 1 (mødrene Del af de 16 Aner). Lensbaronen har her selv skrevet forskellige Afsnit, væsentlig om Familiebilleder og Løseoregenstande, men desuden er forskellige Specialomraader behandlet af en Række sagkyndige. Saaledes har afdøde Professor AAGE FRIIS skrevet Artiklen om Danmarks Gesandt i Berlin, George Joachim Quaade, TORBEN HOLCK COLDING om Selby-Miniaturer, HENRIK BERNER om Selbyernes Heraldik, BREDO GRANDJEAN om Familierne Selby og Tuites Porcelainskøb og CHRISTIAN ELLING om Langesøs Bygningshistorie. Uden iøvrigt at nære noget Ønske om at korrigere den forrige Anmelder finder undertegnede dog Anledning til at gøre opmærksom paa en tilsyneladende overset Passus i Forordet: at

Dr. FABRITIUS bærer Ansvaret for alle ikke-signerede Artikler. Dette betyder altsaa, at den allerstørste Del af de nu afsluttede Bind, saavel Biografier som Stamtavler, er udarbejdet af ham.

Af Værkets 3. Del (Slægtens Ejendomme m. m.) er der foreløbig ikke afsluttet noget Bind. Af de hidtil udkomne Storhefters Indhold skal dog nævnes Bd. 1, 1. Halvbind (1947), hvor Haveanlæg og Inventar m. m. paa Langesø, Holstenshuus og Clausholm er skildret af en Række af vore fornemste Kunsthistorikere og Museumsfolk, bl. a. ELLEN ANDERSEN, OTTO ANDRUP, EBBE BERNER, VILH. LORENZEN og TOVE CLEMMENSEN. Sidstnævntes Afsnit „Møbler paa Clausholm, Langesø og Holstenshuus“ er forøvrigt udkommet som selvstændig Bog. I 3. Bd. fortsætter Lensbaronen fra 1. Del, Bd. 1 Udgivelsen af Breve og Optegnelser, her omfattende Perioden 1941–51. Man følger herigen-nem Familiens Liv i omhyggelige og minutøse Beskrivelser, som for den overfladiske Læser maaske nu og da kan synes kun at have Interesse for den nærmeste Familie, men der er ingen Tvivl om, at om blot 50 eller 100 Aar vil Kulturhistorikere med Begejstring og Begærlighed kaste sig over dette Stof. Der er saaledes al mulig Grund til at være Lensbaronen taknemlig ogsaa for denne Del af Værket, hvorved han leverer en vigtig Kilde til en Side af dansk Kulturliv, som er ved at forsvinde.

Værkets Titel er næppe tilfældigt valgt, under alle Omstændigheder er der en nøje Forbindelse med de gamle danske adelige Slægtebøger og denne. Den danske Adels Slægtsinteresse har jo iøvrigt tidligere manifesteret sig i omfattende Værker, idet LOUIS BOBÉ udgav „Slægten Ahlefeldts Historie“ og „Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekrede“ paa Foranledning af henholdsvis Lensgreve CHRISTIAN AHLEFELDT-LAURVIG og Lensgreve CHRISTIAN EINAR REVENTLOW. Til disse Værker slutter nærværende sig smukt som det tredie i Rækken, og endskønt det endnu næppe er mere end halvt færdigt, har det dog allerede paa indeværende Tidspunkt overgaaet begge de tidligere, saavel hvad Stofmængde som Alsidighed angaar. Ogsaa med Hensyn til Antallet af de i Værket omtalte Personer hævder det sig smukt i vor Litteratur – vel behandler det ikke saa mange som J. Vahls „Slægtbog over Afkommet af Christjern Nielsen“, men til Gengæld er Oplysningerne betydelig udførligere. Man savner allerede nu stærkt det Navneregister, som er uomgængeligt nødvendigt for at drage den fulde Nytte af de Rigdomme, Værket indeholder.

Udgiver og Forfatter har fundet hinanden i et lykkeligt Samarbejde, der er resulteret i Værkets logiske og stringente Opbygning og Udformning, som paa mønstergyldig Maade fuldt ud honorerer moderne Genealogis strengeste Krav. Udstyrsmæssigt hæver det sig smukt med sit statelige Format og sin klare Typografi. Man har ikke tidligere set et genealogisk Værk illustreret med en tilsvarende Ødselhed; Illustrationernes Antal er over 3000 og spænder over de mest forskellige Omraader: Portrætter og Ejendomme, Vaabener og Møbler, Pretiosa og Løseregenstande af enhver Art. Værkets kulturhistoriske Værdi forøges derved i betydelig Grad.

Der er saaledes atter Anledning til her at lykønske og takke Udgiver og Forfatter for deres store Indsats og ønske dem fortsat Held til Fuldførelsen af den Bedrift, de udfører.

SVEN HOUMØLLER.

MARIE DINESEN: *Værtinde i Rom*. Kbh. Gyldendal, 1955. 292 s.

En begavet og energisk Gaardmandsdatter fra Skelskørkanten, udgaaet fra et traditionsrigt grundtvigsk Hjem, skaber ved sin ukuelige Dygtighed et højt anset skandinavisk Hotel i Rom og udvider det senere med Filialer i Napoli, Firenze og Venezia. Marie Dinesens Selvbiografi, der er fremragende godt skrevet, og som fængsler Læseren fra første til sidste Blad, er i usædvanlig Grad fri for Anekdoter, skønt det laa snublende nær at fortælle om Hotellets mange celebre Gæster i et halvt Aarhundrede. Den skildrer derimod selve Virksomhedens Historie, Besværlighederne med Øvrigheden, økonomiske Sorger; de mange Problemer, der taarner sig op i vanskelige Tider, som kræver Taalmodighed og Snarraadighed for at løses, – og som *bliver* løst. Med særlig Spænding fordyber man sig i Afsnittene om de to Verdenskrige, ikke mindst den sidste, hvor fremmed Militær okkuperede Hotellet: først tyske Flyvere, der aabenbart ikke har opført sig allerværst, dernæst polske Officerer fra General Anders' Arme og endelig Amerikanerne, der forvandler albergo Dinesen til Fruedepot for italienske Soldaterbrude, der efter passende Omskoling skal sendes over til Ægtemændene i U.S.A. Først og sidst er Bogen et Selvportræt, udført med meget Lune, af en betydelig og stærk Personlighed, og et levende Billede af Hverdagens Italien under skiftende Kaar.

H. TOPSØE-JENSEN.

JOHS. FOG-PETERSEN: *Brogede Erindringer*. Kbh. Borgens Forlag, 1955. 279 S.

Det er næsten altid værdifuldt at se en begavet og virksom Mand, der har bevæget sig paa mange forskellige Omraader, kaste et Blik tilbage over „det svundne og det vundne“ i Livskampen. Saaledes ogsaa i det nærværende Bind Memoirer af Redaktøren, Politikeren og Præsten Johs. Fog-Petersen. Med usædvanlig Energi har Forf. levet med i sin Tid og paa en lang Række Virkefelter lagt Haanden paa Ploven. Endelig hører han til de Memoireforfattere, der virkelig formaar at skildre den Udvikling, de har gennemgaaet, i dette Tilfælde en usædvanlig Udvikling fra en udpræget radikal Politiker til en i mange Stykker konservativ, mod det højerkirkelige stærkt tenderende Stiftsprovst.

Johs. Fog-Petersen er udgaaet fra et Præstehjem, idet hans Fader var den bekendte grundtvigske Præst P. N. Petersen, sidst ved Trinitatis Kirke i København. Af sit første Barndomshjem, i Alslev ved Varde, har han tidligere

tegnet et smukt Billede i „Præstegaardsliv“, udg. af Ernst Fr. Hansen, I, 62–78, og i Memoirerne genkendes adskillige Træk herfra. Dette er suppleret med et Rids af Tiden i Aagerup, hvorimod Barndomshjemmet i København og Forfatterens Studieliv er meget sparsomt belyst. Det var naturligt, at Fog-Petersen ved sine Forudsætninger gav sig til at studere Teologi (cand. theol. blev han 1905), men der gik mange Aar, før han selv kom til at øve en Præstegering. 1905–14 var han Forstander for Handelshøjskolen „Købmandshvile“ (et hertil knyttet Legat har bekostet Udgivelsen af Bogen), 1913 indvalgtes han i Folketinget som Repræsentant for det radikale Venstre, og 1914–21 var han en talentfuld Redaktør af „Lolland-Falsters Venstreblad“.

Drevet af en dyb indre Trang lod Johs. Fog-Petersen sig 1921 udnævne til Sognepræst i det omstridte Vaalse efter N. P. Arboe Rasmussen, 1927 flyttedes han til Hans Tausens Kirke i København, og endelig var han 1931–49 Sognepræst ved St. Knuds Kirke i Odense og Stiftsprovst for Fyens Stift. I kirkehistorisk Henseende er det mærkeligt at iagttage, hvorledes Fog-Petersen fra et oprindelig temmelig radikalt grundtvigsk Kirkesyn har bevæget sig mere og mere i Retning af det „folkekirkelige“. Allerede 1925 gav han Udtryk herfor, og Aarenes Gang har kun yderligere uddybet og befæstet denne Opfattelse hos ham.

Som den øvede Journalist Forf. er, fortæller han klart og levende om sin egen Tilværelse set paa Baggrund af Tidens hele Udvikling, som han har fulgt saa nøje. For dem af hans Læsere, der er kommet lidt op i Aarene, er der noget ejendommeligt fængslende ved at faa stillet for Øje en Udvikling – socialt og politisk, økonomisk, kulturelt og kirkeligt –, som vi alle har haft Lejlighed til at følge, om end maaske med forskellig Grad af Lystfølelse. Hvad enten man kan slutte sig til Forf. eller ej, maa sikkert alle anerkende den Selvstændighed og Redelighed, der her kommer til Orde, og som præger hans Skildring af Forhold og Personligheder i et af de mest bevægede Tidsrum af Danmarks nyere Historie.

BJØRN KØRNERUP.

Martin A. Hansen til minde. (Redaktion: OLE WIVEL). Kbh. Gyldendal, 1955. 263 S. ill.

Faa Dødsfald har i de sidste Aar gjort saa dybt et Indtryk som MARTIN A. HANSENS Bortgang 27. Juni 1955 efter 10 Ugers haabløs Sygdom. Han var kun 45 Aar og havde i knap et Tiaar hævdet Pladsen som vor Tids betydeligste danske Digter, samtidig en Tænker af sjælden Oprindelighed og Selvstændighed og en lærd Historiker med store og dristige Syner.

At han ogsaa som Menneske har været af usædvanligt Format, derom vidner næsten hver Side af den lødige Mindebog, som Gyldendal har udsendt under hans nære Ven, Digteren Ole Wivels Redaktion. Baade danske og nordiske Kunstfæller kappes om at hædre hans Minde i Karakteristiker, personlige Erindringer, Digte og Noveller. Fra hans egen Pen bringer Bogen to

Digte og en fornem Prøve paa hans Prosakunst. Den indledes med Ole Wivels gribende Skildring af Digterens sidste Sygdom og Død og afsluttes med to af de betydeligste Nekrologer over ham (af Jacob Paludan og Richardt Gandrup), Talerne ved Bisættelsen i Grundtvigskirken og ved Graven.

Flere af Vennernes Bidrag former sig som vægtige Vurderinger af Forfatterskabet og den Livsanskuelse, det er Udtryk for: Palle Laurings Afhandling: „Historikeren i Landskabet“, Aage Krohns Redegørelse for Martin A. Hansens Forhold til Kristendommen og Thorkild Bjørnvigs store Studie over hans Hovedværk „Orm og Tyr“. Men ogsaa hans rige og fornemme Personlighed kommer til sin Ret i Poul la Cours Skildring af den unge Forfatter, „Peter“s Afsnit om hans Indsats i Modstandsbevægelsen, Sally Salminens og Johannes Smiths Billeder af Digteren i sit Hjem og blandt sine egne. Niels Pedersen mindes den folkelige Taler, Tegneren Sven Havsteen-Mikkelsen Rejsekammeraten indenlands og udenlands.

Ogsaa fra et personalhistorisk Synspunkt er Mindeskiftet et Værk af varig Betydning.

H. TOPSØE-JENSEN.

Breve fra og til Johanne Luise Heiberg. Udgivet af JUST RAHBEK. Kbh. Gyldendal. 1955. Første Bind 1820–1867. XVIII, 286 S. – Andet Bind 1867–1890. 321 S.

Med den monumentale Udgave af Johanne Luise Heibergs Korrespondance afslutter Lektor JUST RAHBEK sine mangeaarige kyndige Studier over den store Skuespillerindes Levned og Forfatterskab. Sammen med AAGE FRIIS, ROBERT NEIENDAM og ELISABETH HUDE har han besørget den definitive, haardt tiltrængte Nyudgave af Erindringerne (1944). Han var Aage Friis' højre Haand ved 4. gennemsete Udgave af hendes Bog om Peter Andreas Heiberg og Thomasine Gyllembourg (1947), udsendte Aaret efter et Bind Afhandlinger om og af Fru Heiberg („Omkring Johanne Luise Heiberg“, 1948) og har nu efter syv Aars Arbejde sat Kronen paa Værket med de to store Bind Breve fra og til Fru Heiberg. Initiativet til Brevudgaven var taget af Aage Friis, men hele det store Arbejde er gjort af Rahbek selv. Af det betydelige foreliggende Brevstof er udvalgt 699 Numre, deraf 297 Breve fra Fru Heiberg selv. Adskillige har været trykt før, helt eller delvis, paa mere eller mindre fyldestgørende Maade; en samlet Opgørelse havde man gerne set. Rahbeks Udgiverteknik opfylder selvfølgelig de strengeste Krav.

Brevene rækker over ikke mindre end 70 Aar og danner saaledes et uundværligt Supplement til „Et Liv gjenoplevet i Erindringen“, selv om de ikke i litterær Betydningsfuldhed kan maale sig med dette Hovedværk i den danske Memoirelitteratur. Udgiveren har forsynet Brevsamlingen med en velskrevet og koncis Indledning om Fru Heiberg og hendes Korrespondenter. Hertil kommer udførlige Noter, en fortræffelig Repertoirefortegnelse (hvor man

blot grubler over Betydningen af de uoplyste mystiske Tegn † og *) samt Person- og Skuespilregistre.

Brevvekslingen omfatter ikke de tidligere udgivne store Korrespondancer med Johan Ludvig Heiberg og med Krieger, ej heller de „Heibergske Familiebreve“ (1943, ved MORTEN BORUP). Indtrykket er derfor, især i 1. Bind, noget spredt og ujævnt. En Udgave af et Brevarkiv, hvor højst forskellige Korrespondenter er repræsenteret, kan aldrig i Interesse komme paa Siden af et Brevskifte mellem to ligestemte Mennesker, der helt ejer hinandens Fortrolighed. Og for Fru Heiberg som Brevskriver gælder det yderligere, at hun først efter sin Mands Død 1860 fuldt udfolder sig som Personlighed, medens hun allerede forinden havde kulmineret som Skuespillerinde. Hendes Usikkerhed i Ortografien har ogsaa medens Heiberg levede gjort hende mindre ivrig efter at bruge Pennen. Af Samlingens 700 Breve stammer kun 228 fra hendes Ungdoms og Ægteskabs Tid, og af dem er kun et Faatal af virkelig selvstændig Interesse. Udgiveren har endda her taget adskilligt med, som jeg vilde betænke mig paa at indlemme i en Samling Privatbreve: Embedsskrivelser fra og til Teaterdirektionen og Kancelliet, hvoraf Fru Heibergs formentlig har været konciperede af Gemalen, Autografer og Stambogsblade, Digte og Dedikationer til den store Primadonna – heriblandt Plougs Sang til hendes 30 Aars Fødselsdag 1842, som ikke engang blev sunget til Lejligheden, og som hun maaske aldrig har set! Bortskæres dette Udenomsværk, bliver der 179 Breve og Billetter tilbage, mange ganske smaa. Adskillige Breve fra Ungdomsaarene synes ogsaa at være gaaet tabt.

Blandt de tidlige Breve mærker man sig de rørende Billetter fra hendes vragede Forlovede, Skuespiller CHRISTOPHER HVID, Hyldestskrivelser fra norske Beundrere og Breve fra Søofficersfamilien Wulff, det første borgerlige Hjem, der aabnede sig for lille Jomfru Pätges. Meget karakteristiske og muntre er den unge FREDERIK PALUDAN-MÜLLERS Epistler. Den stadigste af hendes Korrespondenter er HENRIK HERTZ, men disse smaa Skrivelser om hans forskellige Skuespil har overvejende teaterhistorisk Betydning; som Brevkunstner var Hertz ikke meget værd. Ufrivilligt pudsige virker CHRISTIAN MOLBECHS vidtløftige Udgydelser; det klæder Pedanten forbandet ilde at optræde som galant og spirituel Kavaller. Drevet af sin umættelige Skrivekløe søgte han at hverve Fru Heiberg som Partner i en „litterær“ Brevveksling, men den unge Kunstnerinde var klog nok til at betakke sig for Æren. Et Par Breve vekslede mellem dem om Fru Heibergs Udførelse af Holbergs Lucretia oplyser, at hun har arbejdet hele tre Aar med den Vægelsindedes Rolle.

Ganske rørende er fra Teatertiden Brevene fra og til den gamle Hædersmand JONAS COLLIN, der havde taget sig af den „velsignede Hanne“, fra hun var en lille Pige, og som altid protegerede hende stærkt. Hun kunde bogstavelig talt vikle ham om sin Lillefinger, og hun undlod ikke at benytte sig af sin Magt over den gamle Mand. Hvor højt hun vurderede hans fine menneskelige Egenskaber, viser det Brev hun tilskrev hans Søn Edvard i Sommeren 1861 under Gehejmerraadens sidste Sygdom. Forhandlingerne med

Teatret og med de bevilgende Myndigheder, ofte med Heiberg som Sekretær, viser, hvor begunstiget den straalende Stjerne blev med Gagetillæg, Rejsunderstøttelser og Gratifikationer. Heibergs var slette Økonomer, men dc mange Tiggerbreve, der nu virker saa ubehageligt, hørte dengang til Dagens Orden. Til Gengæld møder vi allerede tidligt den Trang til at hjælpe og raade yngre (SOPHIE ABRAHAMSEN f. Eks.), som senere i Livet var et af de allersmukkeste Træk i Fru Heibergs Karakter.

Efter Heibergs Fald blev N. V. DORPH hans Efterfølger som Direktør for Det kgl. Teater. Han gør en lidet imponerende Figur i sine Breve, hvor han bogstavelig talt trygler Fru Heiberg om at vende tilbage; 15.6.1856 tilbyder han endog at træde tilbage som Teatrets Chef, hvis han af hende befindes skyldig i „Intrigue, Cliquevæsen, Chicane, Anmasselse og Herskesyge.“

Enkelte Breve af Interesse kan altsaa nok findes i Aarene før Heibergs Død, men virkelig betydningsfulde Brevskifter træffer vi først fra August 1860. Brevene omkring Heibergs Død 25. August dette Aar er overhovedet et af Samlingens Højdepunkter. Fru Heiberg finder stærke og gribende Udtryk for sin Sorg („jeg har en Fornemmelse, som om jeg var oprykket med Rode, og intet rigtigt Fodfæste var at finde. Ak! Min Barndoms Ven! Min Ungdoms Leder! min Støtte, mit Værn – tabt, tabt“). Her er Trøstebreve fra MARTENSEN, FR. PALUDAN-MÜLLER og MADVIG, fra MATHILDE FIBIGER og CAMILLA COLLETT og Fru Heibergs Svar til HERTZ, JONAS COLLIN og MADVIG. Kønnest er næsten et Brev fra HANNE WIEHE, Michael Wiehes Søster, hvori det om Heiberg hedder: „den overlegne og dog saa beskedne, den fine Mand og dog det naturligeste Menneske, den man altid var vis paa at blive forstaaet af“. Som en Erstatning for Tabet af sin Ægtefælle tager Fru Heiberg saa tre Smaapiger fra Vestindien SARA, LELIA og ANNA til sig som sine egne; de giver hendes Liv nyt Indhold, som ogsaa mærkes i Brevene. De ydre større Begivenheder, der siden sætter deres Spor, er Afskeden fra Teatret 1864, som hun søger 6. August, otte Dage før Prøverne skal begynde, og som hun fastholder, skønt baade Kultusminister og Teaterchef gaar Tiggergang hos hende for at ændre hendes Beslutning. Dernæst Aarene som Sceneinstruktør 1867–1874, der følges af Italiensrejsen 1874–75. Efter Hjemkomsten kommer den stille Tid i Huset i Gothersgade ud mod Sortedamssøen. Her arbejder Fru Heiberg paa Bogen om P. A. Heiberg og Thomasine Gyllembourg, der ofte omtales i Brevene, saaledes i Fru Heibergs bevægede Ord 28.7.1880 om sin Svigermoders „brændende hede og uforbeholdne Breve . . . Hvad har det lille Menneske dog været for en elskovsfuld Natur. Hvor letsindig i Pengesager, og meget Andet! Men hvor mange Smerter og Sorger har hun ikke ogsaa været hjemsogt af i hendes brogede Liv“. Til allersidst anes Arbejdet med Selvbioграфien, af hvilken hun offentliggør en Prøve i Festskriftet til Krieger.

I disse lange Aar, da Fru Heiberg er enc og har mere Tid til sin Raadighed end før, faar Brevskrivningens Kunst Betydning for hende. Blandt hendes mange Korrespondenter møder vi naturligvis først Fru Heibergs særlige Kreds, Dronningens Garde af faste Beundrere, som nød den Gunst at blive

indbudt til hendes Herremiddage. KRIEGER, Hovedmanden blandt Vennerne, savnes, men her er MARTENSEN, MADVIG, ANDRÆ, MELDAHL, gl. Brygger JACOBSEN og tilsidst A. D. JØRGENSEN. Meldahls Breve virker ret utaalelige med deres evige Klager over Verdens Miskendelse og hans eget daarlige Humør. Jacobsens er lidt farveløse Forretningsskrivelser, tiltalende, men uden litterære Kvaliteter. Martensen er derimod en fremragende Brevskriver, og Fru Heibergs Svar til ham er af ikke mindre høj Kvalitet og af stor menneskelig Interesse. Han fungerede som hendes Sjælesørger i religiøse Spørgsmaal, men havde ogsaa hendes Fortrolighed i rent menneskelige Anliggender. Dette viser hendes store Bekendelsesbrev af 20.7.1861, et af Samlingens vægtigste, hvor Fru Heiberg i gribende Ord giver Udtryk for Savnet af Heiberg, udmaler sit Forhold til Børnene og meddeler en ganske mærkelig Redegørelse for sit endelige Opgør med Hall, der har gjort hende Visit for at opnaa en Forsoning med Hensyn til Teatersagen, men afvises, fordi han havde svigtet Heiberg. Martensens egne myndige Breve skæmmes i nogen Grad af de mange haarde og kategoriske Domme, som han yndede at fælde over sine Samtidige, og som Eftertiden har skyndt sig at omstøde. Hvad mener man om følgende Passus, lige hovmodig i Tone og i Syn (10.4.1875):

„Derimod har det kun været mig til liden Opbyggelse at høre og læse alt det Vrøvl, der er ført i Anledning af Andersens Statue og 70de Fødselsdag. Man gør sig dog latterlig, naar man vil opkrue ham til en Storhed der skal hædres med det Høieste. Tillige gør man sig skyldig i Hykleri; da man selv ikke troer derpaa og hemmelig leer derad og finder, at man dog maa søge at forskaffe det gamle Barn en Fornøielse. Jeg for min Deel har ikke givet en Skilling til denne Statue, da jeg ikke vil være med til at forfalske Statuens Maalestok for hvad der er Stort og Beundringsværdigt. Andersen selv har udvist en meget naiv Beskedenhed idet han yttrede, at der jo vare Andre, der havde gjort „ligesaa Meget“ som han, og ingen Statue faaet. Han glemte ganske at tale om dem, der have gjort *meget mere* end han og heller ingen Statue have faaet.“

Det skal til Fru Heibergs Ære siges, at *hun* for sin Part var Bidragyder til Statuen i Kongens Have. Hun viste ogsaa stor Interesse for L. Hasselriis' Udkast (hans Statue af Andersen staar nu i Odense) og gav ham en Idé til at skabe Variation i Figuren. Da Edvard Collin senere udgav sin Bog „H. C. Andersen og det Collinske Huus“, skrev Fru Heiberg 17.4.1882, idet hun (som rimeligt var) stadig tog sin Ægtefælles Parti i Konflikten mellem de to store Digtere: „jeg holder nu mere af Andersen efter at De har givet mig det rette Syn paa ham, og min tidligere Dom om ham indseer jeg nu bør modificeres, efter at have læst hvad De har skrevet om hans tildeels sygelige Temperament der har skaffet ham saa mange Lidelser, om end indbildte“.

Interessantere end den gamle nationalliberale Kreds er dog de nye Ven-skaber, Fru Heiberg slutter efter 1860. De viser en Perfektibilitet og en Fordomsfrihed hos hende, som er overraskende hos et Menneske, der er passeret de 50. Ikke saadan at forstaa, at hun bryder med Fortiden. Der kan stadig

være noget baade bigot og snærpøt over hendes Anskuelse. En forholdsvis uskyldig Komedie som Augier: „Giboyers Søn“ tituleres „et modbydeligt, umoralsk Arbejde“. Under den litterære Nytaarsfejde 1879–80 tager hun i Breve til Topsøe og Ploug heftigt Parti mod de „raa Barbarer“. Som alle ældre Mennesker er hun ogsaa tilbøjelig til at se Fremtiden, specielt Det kongelige Teaters Fremtid, i Katastrofebelysning. Ved Fallesens Tiltrædelse som Chef profeterer hun overfor den tro Berner: „Alt bærer hen mod Opløsning i Løbet af et eller to Aar“ (15.7.1876). Og saa blev dette Chefskifte i Virkeligheden Optakten til en ny Glansperiode i Teatrets bevægede Historie. I alt dette er der intet mærkeligt. Men stærkere end Trangen til at prise det svundne paa Nutidens Bekostning er alligevel hendes levende Interesse for Mennesker og hendes sikre Sans for det værdifulde i det nye, der begge sprænger de snævre Rammer trods Fordomme og trods Forankring i et andet Livssyn. Men hun blev aldrig blind Eftersnakker, forbeholdt sig sin egen Mening om Tingene og sagde den frygtløst lige ud.

Forrest i Rækken af de nye Venner kommer BJØRNSTJERNE BJØRNSEN. Han havde besøgt Heibergs 1856–57, men faaet en kølig Modtagelse af Husets Herre, der som Censor forkastede baade „Mellem Slagene“ og „Halte Hulda“. Men i Forsommeren 1865 knyttedes Forbindelsen mellem ham og Fru Heiberg; hun gennemførte, at Det kgl. Teater spillede hans lille Skuespil „De Nygifte“, som hun selv paa Direktionens Opfordring satte i Scene, og som blev en stor Succes. Dette blev Indledningen til et mangeaarigt Venskab, som yderligere styrkedes, da Fru Heiberg iscenesatte „Marie Stuart i Skotland“ 1867, og som kulminerede efter hendes Samvær med Bjørnsens i Rom 1875. Fru Heiberg var ingenlunde blind for Bjørnsens Svagheder baade som Digter og som Menneske. Hun gennemskuede ham omtrent fra første Øjeblik, idet hun slog ned paa et herskende Træk i hans Karakter: hans storartede Upaalidelighed, der var saa meget mere pikant, som han frem for nogen anden prætenderede at være „sann“. 14.9.1866 skriver hun til MAGDALENE THORESEN: „der gives [en] Feil, vi ikke kan optage i en af os elsket Personlighed, og det er *Usandhed*, og jeg tilstaaer, at det især er den, der støder mig bort fra Deres Ven. Han siger hvad han ikke mener, han dadler, hvad han i sit stille Sind seer op til, han beundrer, hvad han i Grunden foragter, altsom det convenerer ham ligeoverfor *sig selv*“. Men hun kunde paa den anden Side slet ikke staa for ham. Hans varme, rige Personlighed, der lagde sig for Dagen baade i personligt Samvær og i hans ypperlige Breve, fortryllede hende. Hans store Hjælpsomhed skønnede hun hjerteligt paa under sin Sygdom i Rom. Hun havde aaben Sans for hans Geni og hans magtfulde Fantasi. Men hun kunde ikke være blind for hans Taktløshed og Sladderagtighed, hans Opportunisme; hans anmassende politiske Dilettantisme med dens ærekrænkende Udfald mod hendes Fædreland og protyske Storskryderi faldt ikke i god Jord. Efterhaanden som Bjørnson politisk og religiøst gled længere og længere til venstre, kønedes Venskabet kendeligt. „Leonarda“, som Fru Heiberg aldeles ikke syntes om, gjorde Udslaget, og det endelige Brud, der aldrig helt blev

helet, blev fremkaldt af et personlig uforskammet Brev, som Fru Heiberg straks brændte. Hun synes iøvrigt efter Romavinteren at have foretrukket KAROLINE BJØRNSON, som hun agtede højt: „Jeg har altid godt kunnet lide hende. Hun er qvik god og forstandig og har Mod som en Løvinde“.

Ogsaa overfor HENRIK IBSEN fik Fru Heiberg Lejlighed til at gøre gammel Uret fra Heibergs Side god igen. Hun gik med hele sin store Autoritet ind for „De Unges Forbund“, som Hauch og Berner vilde have forkastet, og førte Stykket frem til en betydelig Sejr 16.2.1870. En endnu større Triumf blev hendes Iscenesættelse af „Kongs-Emnerne“ 11.1.1871. Ibsen takkede 15.4.1871 med sit berømte Rimbrev, der tegner et uforglemmeligt Billede af *Skuespillerinden* Johanne Luise Heiberg. I sit Svar, der viser, hvor dybt denne Hyldest har bevæget hende, fastslaaer Fru Heiberg: „Siden 1807, da Hakon Jarl opførtes første Gang, har intet tragisk Drama grebet Mængden som „Kongs-emnerne“, saa at dets Digter virkelig har Grund til at raabe Victoria“. Ogsaa „Kejser og Galilæer“ betog hende stærkt (24.11.73). Ibsen sendte hende baade „Samfundets Støtter“ og „Et Dukkehjem“, men hendes Svar er ikke bevaret. Hun har dog næppe gouteret den senere Ibsen.

Varigst og fortroligst blev den venskabelige Brevforbindelse med den dansk-norske Forfatterinde MAGDALENE THORESEN. Deres Brevveksling er vist den værdifuldeste i hele Samlingen. Man skulde paa Forhaand tro, at den mærkelige Digterinde og det besværlige Menneske maatte staa den korrekte Fru Heiberg saa fjernt som vel muligt. Fru Thoresen var en vild Fugl, passioneret og komplet uborgerlig i sin Indstilling til Livet. Men tværtimod! En dyb indre Sympati bandt dem sammen, og Venskabet holdt til Fru Heibergs Død. Fru Thoresen beundrede Fru Heiberg og havde grænseløs Tillid til hende; søgte hendes Raad i sine mange store og smaa Sorger, og hendes forbavsende aabenhjærtige Bekendelser blev altid modtaget i den rette Aand. Fru Heiberg, den forbeholdne, røber ogsaa mere af sit Indre end overfor nogen anden af sine Hovedkorrespondenter, Krieger ene undtaget. Her er virkelig Kontakt mellem Brevskriverne, og denne Kontakt skylder vi et saa mærkeligt og ukonventionelt Brev som Fru Thoresens store Bekendelse om sit erotiske Liv 28.4.1867.

Det stadige Emne i Fru Thoresens Breve – den store Oplevelse og det evigt vædskende Saar i hendes Tilværelse – er Bjørnson, hvem hun satte „højest af alle Mænd“, „det rigeste Menneske jeg har kjendt, og som der til min Dødsstund brænder Savn og Længsel efter i mit Hjerte“, og mod hvem hun ustandselig retter de bitreste Anklager for Troløshed; Anklager, som ogsaa gælder Fru Karoline Bjørnson. Fru Heiberg har her været under dobbelt Ild, for Bjørnson beklagede sig paa sin Side stærkt over Fru Thoresen, som han fandt „usand“.

Foruden Brevene til og fra disse tre Store rummer Bogen ogsaa en lille værdifuld Korrespondance med ZACHARIAS TOPELIUS og en tilsvarende i Fru Heibergs allersidste Leveaar med en svensk Forfatterinde, der ligesom Bjørnson og Ibsen repræsenterer den nye Tid, Fru CHARLOTTE EDGREN-LEFFLER.

Som Brevene fra Tiden 1860–90 flyder langt rigeligere end fra de forudgaaende 40 Aar, indeholder de ogsaa langt fyldigere Bidrag til Forstaaelse af Fru Heibergs Personlighed. Et stærkt og betydeligt Menneske tegner sig for os. Den røde Traad gennem alle Brevene, Maalestokken i alle Forhold, er hendes urokkelige Trofasthed overfor Heibergs Minde. Den forklarer Uforsonligheden imod Hall, der havde svigtet Heiberg, og Venligheden overfor P. HANSEN, der som hun selv troede paa en Renæssance for Heibergs Digtning, ogsaa Vaudevillerne. Han var den evigt savnede og den aldrig underkendte Autoritet. Denne Trofasthed paavirker ogsaa hendes religiøse Følelse. Naar hendes Meditationer først og fremmest drejer sig om Livet efter Døden, skyldes det, at Troen paa Udødeligheden er knyttet for hende til Haabet om et Gensyn hisset. Derfor kan hun med dyb Alvor drøfte et langt Vrovledigt om dette Emne med dets Forfatter, Lægen O. L. BANG. Den Tanke er hende ikke fremmed, at Heiberg i sin Himmel kan høre Madvigs Tale ved Universitetsjubilæet 1879. Der er iøvrigt i hendes Religiositet et ejendommeligt Drag af Fatalisme: „Erfaringen viser En bestandig i denne Verden, at hvad man ved første Øiekast anser som en Lykke, inden føie Tid viser sig som et Uheld, og omvendt“.

Fru Heiberg bevarede op i sin høje Alder en aldrig stillet Kundskabs-trang; hendes Læsning var omfattende. Rørende er et Brev fra 27.1.1883, altsaa efter at hun er fyldt 70, til Andræ om hans Søn Pouls Bog „Via Appia“ (1882). Hun er fortvivlet over, at han ikke oversætter sine latinske Citater: „Man bliver tilmode ved disse Skuffelser, som naar man er lige ved at aabne en Dør ind til noget Skjønt og Herligt, og man da hører Nøglen i Laasen dreies tre Gange rundt for at forhindre Indgangen. Ved disse Steder har jeg under Læsningen mange Gange udbrudt: Uf! hvor ærgerligt og skammeligt! Har det virkelig været Pouls Mening at Ingen behøvede at læse hans Bog, uden den der kunne Latin?“

Bag den med Livskunst tilkæmpede Harmoni gemte Fru Heiberg et dybt melankolsk Sind, der rummede voldsomme Lidenskaber. Hun værger sig i et Brev til Magdalene Thoresen mod den sædvanlige Beskyldning for Kulde. Den er kun Resultatet af hendes Kamp for at beherske sin Hefthighed. Overfor dem hun hadede eller foragtede, havde hun dog ingen Hemninger. I Omtalen af Kritik og Kritikere kan hun lejlighedsvis (til Bjørnson 16.3.1866) lægge en komplet Andersensk Vrede for Dagen. Hendes haarde Domme over Mennesker er vel knapt saa hyppige her som i Brevene til Krieger, hendes sande Fortrolige. Med Høedt er der Krig paa Kniven fra begge Sider. Haarde Ord gælder Teaterchefen: „Bløddyret Linde“, „den blødslattede og dog paa sin Maade listige Linde“ eller Efterfølgeren som Sceneinstruktør: „den sløve halvlatenterlige H. P. Holst“, „den gamle Klud H. P. Holst“. Hun taler om „den raa hovmodige Erik Bøgh“ og kalder Camilla Collett „en Myg, der suger Blodet ud af det Bytte, der falder paa hendes Veie“.

Men hun er til Gengæld sine Venners Ven, parat med Støtte og Raad, altid rede til at opmuntre og anerkende. Smukt og fint kan hun glæde den

gamle A. P. BERGGREEN med sine varme Ord om Weyse i Anledning af hans Biografi af Mesteren. En Række Breve, mest til yngre Kunstfæller, viser hendes Evne til at uddele Ros, og den høje Pris, som Modtageren satte paa hendes Ord. Blandt de yngre gælder hendes Interesse først og fremmest EMIL POULSEN og hendes Protegé HOLM HANSEN (der vist maa indrulleres i de mislykkede Geniers triste Brigade), men ogsaa JERNENDORFF og CHR. ZANGENBERG. Af ældre Skuespillere modtager HULTMANN 2.6.1877 ved sin Afgang et varmt og hjerteligt Brev; ogsaa AD. ROSENKILDE, Fru SØDRING og Kr. MANTZIUS staar i Taknemlighedsgæld til hende for venlige Ord, skønt hun med Rette nærede Tvivl om de to sidstnævntes Loyalitet. Udenfor Skuespillernes Kreds viser hun især Teaterintendant GOTTLÖB BERNER stor Velvillie, men han havde ogsaa faaet sin egentlige Uddannelse som Heibergs Sekretær fra 1849.

Den gamle Fru Heiberg virkede som en Dronning paa Samtiden; imponerende forstod hun at holde selv sine Beundrere tre Skridt fra Livet. „Høje Frue“, tiltaler Fru Thoresen hende bestandig i Brevene; hun tilstaar, at hun nærede en uforklarlig Skræk for Fru Heiberg, da hun første Gang sad i hendes Stue. „Uudgrundelige Frue“, skriver Bjørnson i Indledningen til et Brev. Han fandt 1877, at hun var „det klogeste gamle menneske, som jeg har fået lov til at træffe på“. „De er den eneste af den gamle skole, som forstår os af den ny“, hedder det en anden Gang. Efter hendes Død skrev han 22.1.1891 til Fru ANNA POULSEN: „Fru Heiberg hører til de største, jeg har mødt og hun har – hvad ikke altid vil si det samme – glædet og lært mig i forhold“.

Finest fik dog Magdalene Thoresen i et Brev til Fru Heibergs sidste Fødselsdag 22.11.1890 sagt, hvad hun betød for sine Venner:

„Gud velsigne Dem, kjære, skønne Menneske! Gid De maatte faa Helbred og gode hvilende Dage og Glæde! Glæde trænger man i hvad Alder man er, thi det varmer jo Livet. Et stakkels ensomt – forfrossent Hjerter er jo en levende Død – men Hjerter, som Deres kan ikke blive ensomme – kan ikke forfryse, dertil er de for rige og gode – dertil er de altfor – ligesom gennemvirkede – af skønne Oplevelser“.

„Breve til og fra Johanne Luise Heiberg“ er en dyr Bog – 100 Kr. for de to Bind. Det er et sørgeligt Tidernes Tegn. Men man kunde nok have faaet et lidt mindre trist Udstyr for Pengene. Formatet er det samme uheldige, som anvendtes ved de nye kommenterede Udgaver af Fru Heibergs Erindringer og hendes Bog om Svigerforældrene, men Satsen er endnu mere kompres og Antallet Linier pr. Side gaet helt op til 47. Man skulde tro, at man stod overfor en kedelig juridisk Lærebog; ingen typografisk Opsætning kan passe daarligere til en Samling Breve af alle Størrelser. Kommentarsiderne er endnu mere ørkenagtige; der er intet gjort for at markere, naar Noterne til et nyt Brev begynder – det havde dog været en simpel Sag at gøre det, blot ved at sætte Brevnumret med fede Typer. Paa Tekstsider, hvor der forekommer fire-fem Smaabreve, maa man besværligt tælle Linierne

igennem for at finde frem til Oplysningerne i Kommentaren til Stedet. Det sinker Benyttelsen og irriterer Læseren i høj Grad.

Noterne er fremragende og skal nævnes med fortjent Anerkendelse. De dokumenterer Kommentators Lærdom og utrættelige Flid; oplyser ikke blot Teksten, men supplerer den meget ofte ved at inddrage hidtil utrykt Stof (Henrik Hertz' Dagbøger f. Eks.). Et og andet bliver der imidlertid altid at tilføje, naar det drejer sig om et Noteapparat til saa uensartede Breve. Her skal meddeles nogle enkelte Bemærkninger, noterede under Gennemlæsningen. I, 11 omtales i Brev 23.5.1830 fra Kommandørkaptajn P. F. WULFF „Andersens Vaudeville“. Noterne oplyser, at det drejer sig om „Kjærlighed paa Nicolai Taarn“, og tilføjer, at Johanne Luise Pätges ikke spillede deri. Men Wulff vil advare mod, at en Skuespillerinde af „Ikke-Forfængelighed“ i for høj Grad giver „Slip paa sin individuelle qvindelige Elskværdighed“, thi i saa Tilfælde fremkommer „et Billede, som det vi saa i den første Forestilling af Andersens Vaudeville“. Der sigtes her til ANNA WEXSCHALL (senere Fru Nielsen), der vakte Mishag i „K. paa Nic.“ ved at parodiere sin egen Fremstilling af oehlenschlægerske Heltinder, og som afgav Rollen efter første Opførelse (H. C. Andersens Levnedsbog S. 147). – I, 34 citerer Paludan-Müller i et muntert Brev: „Hø er Kjød (hvad forresten er Løgn) og Kjød er Hø, Høet skal man høste; Eengang skal vi alle døe, Lad dig dette trøste“. Just Rahbek melder Pas, men der sigtes til Oehlenschlægers bekendte Drikkeviser (til Weyses Melodi) „Vil Du være stærk og fri“ fra Syngestykket „Ludlams Hule“. – Note til I, 105 (S. 259): „en Fuldmægtig Petersen i Flyveposten“ var ikke en virkelig Fuldmægtig, men Pseudonym for Forfatteren JACOB DAVIDSEN. – I, 219: „fængsle andre Tanker Heltens Sind“ er et frit Citat af Oehlenschlægers „Hakon Jarl“, 2. Akt, Scenen mellem Hakon og Thora („Nu fængsler anden Gienstand Heltens Blik“).

Til II, 81, L. 16 findes S. 253 en Note om den fransk-tyske Krigs Udbrud og Slaget ved Wörth. Herom indeholder Teksten i det kommenterede Brev, som er fra 11.4.1872, ikke et Ord. Noten er galt placeret; den hører til S. 61, L. 16 (Brev Nr. 443, ikke Brev Nr. 467). – II, 119. Martensen klager 10.4.1875 over Tandpine, „skjøndt jeg er meget langt fra at være af samme Mening som Heine, der hellere vil have en ond Samvittigheds Lidelser end Tandpine, fordi den sidste Lidelse generer ham langt mere, end den første“. Citatet, som ifølge Kommentaren ikke er fundet, stammer fra „Ueber die französische Bühne, vertraute Briefe an August Lewald. Mai 1837. Erster Brief“. Det har i Danmark en vis aandshistorisk Betydning, idet Mynster (uden dog at nævne Heines Navn) anfører det i sin Polemik mod H. C. Ørsted i „Nyt theologisk Tidsskrift“, II, 1851, S. 73: „En berømt Digter siger selv, det er værre at have Tandpine, end at have en ond Samvittighed“, hvad der kraftigt forargede H. C. Andersen (Breve fra H. C. Andersen, II, S. 256–57 og 519–20). – II, 155. Topelius' „Självbiografiska anteckningar“ kan ikke, som nævnt i Noten S. 266, være udgivet af PAUL NYBERG 1884, da Udgiveren først er født 1889. Det rigtige Aarstal er 1922. – II, 216 (Note S. 279). Kapelmester ved Det kgl.

Teater i Sæsonen 1883-84 var ikke H. S. PAULLI, men JOHAN SVENDSEN. Men det var forøvrigt ikke Kapelmesteren, der ledede Skuespilmusik som Kuhlaus „Elverhøi“. Den blev paa dette Tidspunkt dirigeret af Koncertmesteren CARL HÆLSTED.

H. TOPSØE-JENSEN.

AGNES HENNINGSEN: *Skygger over vejen*. 1955. Kbh. Gyldendal, 1955. 192 S.

Ottende Bind af AGNES HENNINGSENS Erindringer gaar fra Efteraaret 1916 til et ikke nærmere angivet Tidspunkt kort efter 1930. De handler først og fremmest om hendes Ægteskab med Forfatteren SIMON KOCH, med hvem hun blev gift 1919, og som døde 1935. Fortællingen standser et Par Aar efter hans Afsked 1929 som Direktør for Stadens faste Ejendomme. Man kan ikke andet end beundre, at Forfatteren i sin høje Alderdom – hun fyldte 87 i November – har bevaret sin Hukommelse, sin Evne til at skrive og sin „Froh-natur und Lust zu fabulieren“. Naar dette er sagt, og det er nævnt, at der ogsaa i det nye Bind findes Afsnit af blivende Interesse – et Par smukke Sider om Skuespillerinden Ella Ungermanns sidste Dage og tragiske Død, f. Eks. – kan man maaske med et Suk konstatere, at Læseren denne Gang bliver træt før Tiden. Bogen er for lang, for privat; vedkommer os ikke rigtig. Om sin Forfattervirksomhed (hun fik dog adskillige Bøger fra Haanden i disse Aar) taler Fru Henningsen meget lidt. Et Skuespillerportræt og et Par Sider om en eengang mondæn Forfatter, hvis Navn ikke nævnes, men som er let at identificere, virker direkte ubehageligt.

H. TOPSØE-JENSEN.

Det først udkomne Bind af *Danmarks Kirker* (Præstø Amt, 1933-35) var i Modsætning til de senere udgivne ikke forsynet med Navneregister. Dette Savn er nu afhjulpet, idet Nationalmuseet i 1955 separat har udsendt et saadant Register, udarbejdet af Administrator, Dr. phil. ALBERT FABRITIUS, som ogsaa har udarbejdet Registerne til de øvrige Bind.

S. H.

Række 2.	Bind II (1887). Hefte 4	21 ekspl.	Række 2.	Bind IV (1931) Hefte 1	11 ekspl.
	Bind III—VI (1888—1891)	udsolgt.		- 2—3	13 -
Række 3.	Bind I—VI (1892—97).	udsolgt.		- 4	11 -
Række 4.	Bind I—VI (1898—1903).	udsolgt.		Bind V (1932) Hefte 1	35 ekspl.
Række 5.	Bind I (1904)	udsolgt.		- 2	34 -
	Bind II (1905) Hefte 1	106 ekspl.		- 3—4	37 -
	- 2—3	udsolgt.		Bind VI (1933) Hefte 1—2	51 ekspl.
	Bind III—VI (1906—09)	udsolgt.	Række 10.	- 3—4	56 -
Række 6.	Bind I—VI (1910—15).	udsolgt.		Bind I (1934) Hefte 1—2	45 ekspl.
Række 7.	Bind I—VI (1916—21).	udsolgt.		- 3—4	35 -
Række 8.	Bind I—V (1922—1926).	udsolgt.		Bind II (1935) Hefte 1	40 ekspl.
	Bind VI (1927). Hefte 1	13 ekspl.		- 2	61 -
	- 2—4	udsolgt.		- 3—4	60 -
Række 9.	Bind I (1928). Hefte 1	1 ekspl.		Bind III (1936) Hefte 1	43 ekspl.
	- 2	udsolgt.		- 2	59 -
	- 3	2 ekspl.		- 3—4	59 -
	- 4	16 -		Bind IV (1937) Hefte 1	50 ekspl.
Række 9.	Bind II—III (1929—30).	udsolgt.		- 2	58 -
				- 3—4	50 -
				Bind V (1938) Hefte 1	51 ekspl.
				- 2	63 -
				- 3—4	udsolgt.
				Bind VI (1939) Hefte 1	56 ekspl.
				- 2	46 -
				- 3—4	44 -

Af de endnu på lager værende årgange kan medlemmer erhverve enkelte årgange før 1940 for en pris af 4 kr. pr. årgang; enkelte hefter sælges for 1 kr. pr. stk. Ved køb af et enkelt sæt af de på lager værende årgange leveres disse for 30 kr. — For ikke-medlemmer er prisen hhv. 7 kr. og 50 kr. — Årgangene fra 1940 koster 15 kr. pr. årgang, enkelte hefter sælges ikke. — Bestillinger sendes til sekretæren, afdelingsbibliotekar *Sven Houmøller*, Sdr. Fasanvej 46, København Valby.

Indholdsfortegnelse til de første 50 årgange er udsolgt, hvorimod indholdsfortegnelse for 1930—1945 kan fås for 2 kr.

Abonnement på Personalhistorisk Tidsskrift kan kun tegnes ved indmeldelse i Samfundet. Henvendelse herom sker direkte til Samfundets sekretær, afdelingsbibliotekar *Sven Houmøller*, Søndre Fasanvej 46, København Valby. Foreninger og biblioteker har adgang til at blive medlemmer af Samfundet.

Bemærk de nye priser på ældre årgange.

Nylig udkom:

DEN FYNske SLÆGT HASTRUP

og indgiftede slægter med 2000 efterkommere 1736—1955
med ahnetavler fra beg. af 1600-tallet.

En anmelder skriver, at »denne bog har interesse for alle genealogisk interesserede også udenfor slægten. Bogen indeholder alle stamforældrene Hastrups efterkommere, også i kvindelinerne, med righoldige personalhistoriske oplysninger og godt billedstof. Hver af de 6 søskende Hastrup fra Tybrind har sit kapitel, hver med sin usædvanlige indledningsoversigt på gult papir. Forfatteren røber sig her som organisator, og læseren finder derved en værdifuld orientering og vejviser gennem de mange sidegrene og generationer. Desuden er der interessante ahnetavler på rødt papir for de første generationer, som alle slægtsinteresserede med iver vil kaste sig over, og ej mindst over interessante uddrag af erindringer både fra trykte og utrykte kilder. Der er navneindholdsfortegnelse. Bogen fremtræder pænt, indbunden i karton.«

Bestilles ved indsendelse af prisen 36 kr. på giro 24329 til forfatteren og forlæggeren, civilingeniør H. Kjølens, Brolæggerstræde 13, Kbh. K.

PUBLIKATIONER

udgivet af

Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie

-
- Kr. Erslev: Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596-1660. 1885. Kr. 1,00
Henry Bruun: Danmarks Amtsforvaltere 1660-1848. 1919. - 3,25
Fritz Jürgensen West: De kongelige Amtmænd i Hertugdømmet
Slesvig 1660-1864. 1921. Udsolgt
Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrifts første 50
Bind. Ved H. Hjorth-Nielsen. 1930. Udsolgt
Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrift 1930-45. Ved
Albert Fabritius. 1946. Kr. 2,00
Perlestikkerbogen. Ved Hans Knudsen og Albert Fabritius. 1954. - 37,50
indb. - 48,00
- Særpris for Samfundets medlemmer: kr. 28,00, indb. kr. 36,00.
- Albert Fabritius: Giertrud Birgitte Bodenhoffs mysterium og
gravrøverierne på Assistens kirkegård. 1955. Kr. 2,75
Særpris for Samfundets medlemmer: kr. 2,00.

*Henvendelse til sekretæren, afdelingsbibliotekar Sven Houmøller,
Sdr. Fasanvej 46, København Valby.*